

XIX KORUNK

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

LÁSZLÓFFY ALADÁR
HOMOKFUTÓ MIKSZÁTH-LÉLEK

POSZLER GYÖRGY
KARNEVÁLMEGYE VAGY KÍSÉRTETSZIGET

FÁBIÁN LÁSZLÓ
EGY HÁZASSÁG JELENTÉSEI

BÁLINT TIBOR
„ÉN CSAK A HAZÁMAT SZERETEM”

CSEKE PÉTER
LÁSZLÓ DEZSŐ KISEBBSÉGI NEMZETKRITIKÁJA

POMOGÁTS BÉLA
VESZÉLYEZTETETT PÁRBESZÉD

KÁNTOR LAJOS, LÁSZLÓFFY ALADÁR, MARKÓ BÉLA
MAGYARSÁG-OLVASAT: 1900—2000

LENGYEL LÁSZLÓ
LEVÉL KÖZÉP-EURÓPÁBÓL

PÜSKI SÁNDOR—GAZDA JÓZSEF
A NÉPI MOZGALOM POLITIKAI ESÉLYEI

MÁRTON LÁSZLÓ
KEDVES MIKSZÁTH ÚR!

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

KARNEVÁL-
MEGYE '97

EZERKILENC SZÁZKILENCVENHÉT

6

Mikszáth Kálmán születésének 150. évfordulóján természetesen illik bekapcsolódni Nagy Író és Nagy Mű idézésébe. A korszak ismerői, a Mikszáth-szakosok folyóiratokban, tanulmányokban, emlékkönyvekben vonulnak fel, kutatásaik új eredményeivel sokféle találkozhatunk. A Korunk is beállhatna az ünnepi versenybe — legfeljebb meg kellene elégednie szerényebb helyezéssel. Ehelyett a mikszáthi s az újabb kori erdélyi hagyomány ötvözésével a „magunk revíziójára” próbálunk rákérdezni, és közreadjuk a szerkesztőségi felszólításra érkezett szövegeket, esszében, szaktanulmányban, versben kifejezett véleményt. Jóval kevesebbet annál és kisebb szórásban, mint amennyire számítottunk.

Ám A fekete város mondata: „...mintha minden pompásan el volna igazítva a világon” — további lehetőségeket villant fel, poszt-mikszáthilag, irodalomban és irodalmon túl. A „karneválmegye”, amelyet Poszler György elemez, továbbgondolható. Hűséges munkatársaink, akik érthetően nem csak különszámokban, súlypontokban gondolkoznak, hozták, küldték, kérésre rendelkezésünkre bocsátották írásaikat. És a szerkesztő egyszerre úgy találja, hogy a tervezett összeállítás, a „magunk revíziója” ha másképp is, de mégis kialakul. Nem mindig a szerző, sokszor az olvasó mondhatja és végül is mondja ki az ítéletet régi és új, egymással nemegyszer ellentétes törekvésekről.

Egy lapszám az utolsó pillanatig, a nyomdába kerülésig alakul. Így érte el '97-es „karneválmegyénket” Márton László Budapestről, kézírással küldött levele odaát-ra, Mikszáth Kálmánnak címezve. Láng Gusztáv tanulmánya Szombathelyről sajnos lekészte ezt a csatlakozást, de rövidesen befut a Korunk-olvasóhoz, egy másik szerelvénnyel.

K. L.

KORUNK

KULTÚRA • HAZA • NAGYVILÁG

HARMADIK FOLYAM VIII/6. 1997. JÚNIUS

LÁSZLÓFFY ALADÁR · Homokfutó Mikszáth-lélek (vers)	3
POSZLER GYÖRGY · Karneválmegye vagy kísértetsziget	4
FÁBIÁN LÁSZLÓ · Egy házasság jelentései	11

BÁLINT TIBOR · „Én csak a hazámat szeretem”	15
LÁNG ZSOLT · Mikszáth-szombat	17
LÁSZLÓFFY CSABA · Új Zrínyi — de már nem ász (vers)	18
PAPP SÁNDOR ZSIGMOND · Arról, hogy milyen a magyar úriember	19
SZABÓ GÉZA · Az útszéli hangnemről és a tegeződésről	23

EGYED EMESE · Nem láttalak jól (vers)	26
GERGELY TAMÁS · Jaj, anyám, megmar holt fiad... (monodráma) I.	28
SZILÁGYI MIHÁLY · Kritikai racionalizmus és nyílt társadalom	39
CSEKE PÉTER · László Dezső kisebbségi nemzetkritikája	45
VÉGH BALÁZS · A kisebbségi irodalom elméleti kérdései	54
POMOGÁTS BÉLA · Veszélyeztetett párbeszéd	59
KÁNTOR LAJOS · Magyarország-olvasat: 1900—2000	67
LÁSZLÓFFY ALADÁR · Hozsánna és a vénék	69
MARKÓ BÉLA · Mivel segíthetjük Magyarországot	72

TOLL

KOVÁCS KISS GYÖNGY · Zanzi Carousel	75
---	----

VILÁGABLAZ

LÉNGYEL LÁSZLÓ · Levél Közép-Európából	78
--	----

MŰ ÉS VILÁGA

MÁTÉ ZSUZSANNA · Az emlékezés művészetfilozófiájáról	85
--	----

KÖZELKÉP

PÜSKI SÁNDOR—GAZDA JÓZSEF · A népi mozgalom politikai esélyei 91

HISTÓRIA

GYÓRI L. JÁNOS · A debreceni kollégium irodalmi műhelye 96

TÉKA

SELYEM ZSUZSA · Kontextus, idő... 105
BALOGH F. ANDRÁS · Most hát vágjuk ki a kelevényt? 108
GYÖRGY ANDREA · Színe és fonákja 110
HEVESI ZOLTÁN ISTVÁN · Szavak és csendek 112
KIRÁLY HAJNAL · Múlt és jövő között 116
Olvasószolgálat 119

TALLÓ

K. L. · Mikszáth még emberben gondolkozott 111

MÁRTON LÁSZLÓ · Kedves Mikszáth Úr! 122

KÉP

HALLER JÓZSEF

Alapítási év 1926

Főszerkesztő

KÁNTOR LAJOS

Szerkesztőtanács

CSIKI LÁSZLÓ (Budapest)

CS. GYÍMESI ÉVA

HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN
(Heidelberg)

JAKABFFY TAMÁS

KOVALSZKI PÉTER

(Detroit)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

NAGY GYÖRGY

SZILÁGYI N. SÁNDOR

VARGHA JENŐ-LÁSZLÓ

VETÉSI LÁSZLÓ

A szerkesztőség tagjai

CSEKE PÉTER • SZOCIOGRÁFIA

(médiagazgató)

HEIM ANDRÁS

(műszaki szerkesztő)

HORVÁTH ANDOR

(főszerkesztő-helyettes)

JÓZSA T. ISTVÁN • MŰVÉSZET

KOVÁCS KISS GYÖNGY • ESSZÉ, TÖRTÉNELEM

(szerkesztőségi főtítkár)

SELYEM ZSUZSA • IRODALOM

WINTER PÉTER • PR

Titkárság

DEÁK ATTILA

LAKÓ BOGLÁR

SASS GYÖNGYI

ILIA MIHÁLY (Szeged) a TÁJOLÓ rovat szerkesztője

Szerkesztőség: Kolozsvár, Iașilor (Nagy-Szamos) utca 14. Telefon/Fax: 064/432154

Postacím: 3400 Cluj, c.p. 273, Románia

Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Telefon/Fax: 066/193108

Lászlóffy Aladár

Homokfutó Mikszáth-lélek

Homokvárból kártyavárba
hordja azt a homokot,
melyből csak maga az árva
Isten teremt homlokot.

Áldomásban úszik vese,
sír a gerinc, fáj a tag.
Ebből lesz a könnyes-mese,
mosoly-homoksivatag.

Porfészekben él a magyar,
sárfészek a nagyvilág.
Eleinte nagyot akar,
ma legyintve hagyja rád.

De évente ötven hetet,
ezerévből ezeret
kezelj úgy, mint átmenetet,
s lám a partit megnyered.

Te csak ne sodródj az árral,
ebéd után time out! —
Szurony helyett pipaszárral
túléltél sok Haynaut.

Ősi joggal — ősi telken
csendesesen minden beért.
Milyen nagyon fáj a lelkem
s bizonyisten nem ezért.

Elő-utó homokfutó
futja még az ámokot.
Minden ilyen sorsra jutó
másik sorsról álmodott.

Poszler György

Karneválmegye vagy kísértetsziget

(Mikszáth: A gavallérok — kései „olvasat”)

Mert mi sárosiak nem érünk rá a szegénységünkre gondolni, ahelyett örökké abból tartunk főpróbát, hogyan csinálnánk, ha gazdagok lennénk. És ha sikerül az előadás, örülnék neki, tapsolunk magunknak, s ha látjuk, hogy valóságnak tartja az idegen, tudjuk abból, hogy jól játszottunk.

MIKSZÁTH KÁLMÁN: A gavallérok

Mikszáth Kálmán anekdota-kisregénye, *A gavallérok* 1897-ben született. Pontosan százéves. Balázs Béla önéletírása, az *Álmodó ifjúság* 1946-ban született. Csak ötvenegy éves. Közöttük történelmi korszakok. A régi Monarchia alkonyán születik az első. Az új diktatúra hajnalán a második. Mégis vannak rokon mozzanatok. Éppen a történelmi múlthoz, közelebbihez vagy távolabbihoz való viszonyban. Érdeemes felidézni.

Mikszáth kisregénye két nap története. Esküvő Sárosban. Először: vonul a nemesi társaság a lakodalomba. Minden dülőútnál feltűnik egy újabb hintó. Fényes négyesfogatok, prűszkölő paripák, egyenruhás személyzet, lovagló urak, elegáns hölgyek. Emelkedett beszédek, gazdag ajándékok, csendülő pezsgőspoharak, megrakott tálak, pattogó táncok. Másodszor: vonul a nemesi társaság a lakodalomból. Minden dülőútnál eltűnik egy újabb hintó. Elhasznált batárok, visszaadott kölcsönlovak, rongyos cselédek, gyalogló férfiak, kopott asszonyok. Kiábrándító megjegyzések, visszaadott kölcsönajándékok, bűzlő pálinkáspoharak, üres gyomrok, fáradt lépések. Mert odafelé eljátszották képzelt gazdagságukat. Mert visszafelé újraélték tényleges szegénységüket. Mint egy karneváli menet az utolsó napon. A fél megye karneválja. Farsang végeztével, böjt kezdetével. Így a karneválmegye története.

Balázs önéletírása több évtized története. Benne furcsa história. Apja meséli Lőcsén. Angol hajó katasztrófája a múlt század elején. Valahol a messzi tengereken. Két házaspárt kivet a hullám egy lakatlan szigeten. Csomagjaikkal együtt. Gazdag a természet. Békésen élnek. Várják a szabadító hajót. Elhatározzák: nem engednek kultúremberségük kivívott szintjéből. Kiszámolják, mikor lehetnek az ünnepek. Ilyenkor díszesen öltöznek. Krinolinba, cilinderbe, csipkébe, kesztyűbe. Páronként

karonfogva sétálnak a tengerparton. És amikor szembetalálkoznak, mélyen bókolnak egymásnak. Hosszú évek telnek el. Egyszer hajó közeledik a szigethez. Matrózok jönnek csónakon. Távcsövön látják a parton sétáló, avított rongyokba öltözött, nevetségesen hajbókoló, rogygyant véneket. Kísértetnek hiszik őket — és gyorsan elmenekülnek. Soha többé nem jön hajó arrafelé. Így a kísértetsziget története.

Életformák utójátéka? Valami olyasmi. Magyar dzsentriké, angol gentlemanké. De csak a két történet tartalmi váza hasonló. Ezen túl erős eltolódások. A karneválmegyében az utójáték még közel van a játékhoz. Csak éppen elkezdődött. A história „történelmileg” korábbi. Nem vezett teljesen a múltba. Avított, de csak tegnapi — nem régebbi. A kísértetszigeten az utójáték már távol van a játéktól. Már régen elkezdődött. A história „történelmileg” későbbi. Elveszett teljesen a múltban. Avított, legalábbis tegnapelőtti — azaz régebbi. Meg más a szereplők „tudati szintje” is. A magyar dzsentrik a karneválmegyében játszanak. És — természetesen — reflektálják magukat, azaz tudják, hogy múltat játszanak, hogy mindez már érvénytelen. Valami rezignált jókedvvel csinálják. Az angol gentlemanek a kísértetszigeten nem játszanak, hanem rítust celebrálnak. És — természetesen — nem reflektálják magukat, azaz nem tudják, hogy múltbéli rítust celebrálnak, hogy mindez már érvénytelen. Valami patetikus fennköltséggel csinálják. Ebből adódik az írói hang és művészi színezet különbsége is. A karneváltörténet hangja mosolygóan nosztalgikus. Mert a „történelmileg” korábbi, tegnapi avittsághoz kötődhet mosolygó nosztalgia. A kísértettörténet hangja megborzongatóan szatirikus. Mert a „történelmileg” későbbi, tegnapelőtti avittsághoz kötődhet megborzongató szatíra. Meg fontos a reflexió is. Hogy tudják a játékról: csupán játék. Vagy nem tudják a rítusról: csupán rítus. Ha tudják, azaz reflektálják magukat, ironia, de inkább önironia vonja be a történetet. Ha nem tudják, azaz nem reflektálják magukat, gúny, de inkább groteszkum vonja be a történetet. Ám ironia—önironia és gúny—groteszkum körül felsejlik a tragikum lehetősége is. Ha a játék komolyra fordul, az élet pusztulása a tétje, az ironikus akár tragikussá is alakulhat. Ha a rítus vérrel telítődik, az élet pusztulása a tétje, a groteszk akár tragikussá is válhat. De nem fordul, és nem válik. Mert a játék lényege általában a cselekvés „mintha”-jellege. És a „minthá”-ban nemigen lehet élet a tét. Mert a rítus lényege általában a cselekvés jelképes jellege. És a jelképességben sem igen lehet élet a tét. De mindenesetre: játékban és rítusban, ironikusban és groteszkben benne rejlik a tragikum mint végső lehetőség. Ám itt bevonandó a vizsgálódásba még egy szempont.

A karneválmegye tudatos játéka és a kísértetsziget tudattalan rituáléja egyaránt kiesett a történelmi időből. Csak az egyik tudja, a másik nem. Mindkettő mögött valami etikai norma. Balázs apja magyarázza: emberi lehetőségeink legmagasabb szintjén kell élnünk. És veszélyben is őrizni

kell e szintet. Erről van szó. A magyar dzsentri legmagasabb emberi szintje ugyan nem a lakodalmas menet volt, amikor még nem volt pusztá játék, de a lakodalmas menet is jelképezte emberi szintjét. Az angol gentleman legmagasabb emberi szintje ugyan nem a tengerparti séta volt, amikor még nem volt pusztá rítus, de a tengerparti séta is jelképezte emberi szintjét. Nos, a történelmi időből való kiesésnek és emberi lehetőségeink legmagasabb szintjének, az ekörül forgó elbeszélésnek megvan a világirodalmi családfája. Csak néhány példát.

Stendhal Julien Sorelje eltévesztette az időt. Diadalmas generális lehetett volna Napóleon hadseregében. Ez lett volna legmagasabb emberi lehetősége, eszerint viselkedett. De nem Napóleon, hanem a restauráció korában élt. Flaubert Madame Bovaryja is eltévesztette az időt, de még a helyet is. Hódító dáma lehetett volna a restauráció párizsi szalonjaiban. Ez lett volna legmagasabb emberi lehetősége, eszerint viselkedett. De nem a restauráció, hanem a polgárkirályság korában élt, és nem Párizsban, hanem Normandiában. És Dosztojevszkij Rodion Raszkolnyikovja is eltévesztette az „időt”. Önmegvalósító intellektuel lehetett volna Napóleon birodalmában. Ez lett volna legmagasabb emberi lehetősége, eszerint viselkedett. De nem Napóleon, hanem a cár birodalmában élt. Mindhárom időtévesztés bukást szült. Kivégeztetést, öngyilkosságot, gyilkosságot. Ám mindháromban tragikus színezet. Az időtévesztés önmagában komikus is lehetne. De az adott összefüggésben tragikussá lesz. Mert az élet pusztulása a tétje. És pusztul is mindhárom élet. Még hozzá a benne rejlő értékkel együtt. A más történelmi szituációban megvalósulható, ebben a történelmi szituációban megvalósulhatatlan legmagasabb emberi lehetőséggel. Persze ez nem Mikszáth világa. Csak világának világtörténelmi és világirodalmi párhuzam- és előzményrendszere.

És Mikszáth világa? A történelmi időből való kiesés, az időtévesztés abban is fontos. Éppen *A gavallérok* közvetlen környezetében. '94-ből való a *Beszterce ostroma*, '97-ből a *A gavallérok*, '98-ból az *Új Zrínyiász*. Sáros megye lakodalmasai Pongrácz gróf és a szigeti hős között. Ittmaradt emberek a régi világból. A teljesen idegenné lett új világban. Az időtévesztésük akár komikus is lehetne. De az adott összefüggésben tragikussá lesz? Nem lesz tragikussá. Csak az utolsó várúr alakját lengi körül a tragikum lehetősége. Nála lehet — majdnem lehet — az élet pusztulása a tét. De tudata egy pontján megvan a reflexió mozzanata. Szeretne az utolsó várúr lenni. Ám tudja: mégsem lesz az. Közelíti legmagasabb emberi lehetőségét. Az idő azonban a közelítést elvetéli. Majdnem komikus, mert eltéveszti az időt. Nem egészen komikus, mert tudja, hogy eltéveszti az időt. Majdnem tragikus, mert élete a tét. Nem egészen tragikus, mert tudja, hogy élete a tét. Reflexióból nem lesz se komikum, se tragikum. A reflektáló hős komikusnak túl nagy, tragikusnak túl kicsi. Tragikomikus lesz — két lehetőség között. A Sáros

megyei lakodalmások tudatosan-élvezettel játszanak. Távolságban esnek a tragikumtól. A szigeti hős karikírozott-publicisztikus szélsőséggel idegen. Távolságban esik a tragikumtól. Pusztuló érték persze itt is van. De nem hirtelen megsemmisülésben, hanem lassú felbomlásban. Nem egyszerűen elszenvedi, inkább bonyolultan elszenvedi és szemléli felbomlását. E szemlélésben lesz a tragédia lehetőségéből a *Beszterce ostromában* tragikomédia. A *gavallérokban* ironia, az *Új Zrínyiásban* szatíra. A tragikumot Mikszáth alkata sem engedi. Az időtévesztés emberi disszonanciáját igen; az elbukás emberi tragikumát nem.

De vissza a *gavallérokhoz*. A szerkezetben rejlik a magyarázat. A történelemszemlélet és a művészi színezet is. Már mint az ironiáról-önironiáról van szó mint művészi színezetről. A váz — közhely a szakirodalomban — az anekdota. Vagy inkább adoma. Mert az anekdota főként történelmi individuumokhoz kötődik, az adoma főként történelmi típusokhoz. Csattanóra, végső fordulatra, az adoma csattanójára, végső fordulójára épített, két ívből összeálló szerkezet. Az első ív a lakodalmások pompázatos felvonulása. Benne a szemlélő illúzióinak felhalmozása. Egészen a csúcspontig. A két apa esküvői köszöntőjéig, a nem létező pénzajándékok átadásáig. Benne a szemlélő illúzióinak telítettsége. Itt végződik az első, kezdődik a második ív. A második ív a lakodalmások szegényes levonulása. Benne a szemlélő illúzióinak megrendülése. Egészen a végpontig. A megkopott menet lassú szétszéledéséig, a kölcsönkapott ajándékok visszaadásáig. Benne a szemlélő illúzióinak eltűnése. Az elbeszélés (narráció) nézőpontja világosan megállapítható. Én-elbeszélésről van szó, egyes szám első személyű előadásmódról. Meghatározza az olvasó lehetőségeit is. Csak annyit láthat és úgy láthat, amennyit az egyes szám első személyű elbeszélő elmond, és ahogy az egyes szám első személyű elbeszélő elmondja. Az egyes szám első személyű elbeszélő pedig idegen. A karneválmegye fel- és levonulásában, az ironikus-önironikus játékban beavatatlan. A szerkezetben éppen az ő illúzióiról van szó. Felhalmozásukról, telítettségükről, megrendülésükről, eltűnésükről. Meg — persze — az olvasó illúzióiról is. Amelyek az elbeszélő illúzióival párhuzamosak. Nos, pontosan e kettő, a cselekmény szerkezete és az elbeszélés nézőpontja hordozza a történelemszemléletet és művészi színezetet. A történelemszemléletet, ami a sárosi karnevált avítja teszi, és a történelembe, de csak a tegnapi, nem régebbi történelembe utalja. És a művészi színezetet, ami a sárosi karnevált, a tudatosan folytatott játékot nem gúnyos-groteszkké, de ironikus-önironikussá teszi. Sőt nosztalgikussá is. Mert a játék tudatos-reflektált jellege az elveszített külső-anyagi rang helyett megteremti annak belső-szellemi mását. Rangvesztés? Igen! De rangvesztés az értékörzés látszatával. Ez pedig a tragikus-tragikomikus jelleghez kevés. A gúnyos-groteszk jelleghez sok. De az ironikus-önironikus-nosztalgikus jelleghez éppen elegendő.

Mindehhez — tragikus-tragikomikus, gúnyos-groteszk vagy ironikus-önironikus-nosztalgikus jelleghez — az alapképlet természetesen Don Quijote. Ott mozog a három művészi színezet között. Kényes határon. Hol egyikhez, hol másikhöz közelebb. Mindegyikből van benne, de egyikből sem tisztán. Mindegyik lehetne, de egyik sem tisztán. Bevonandó ugyanis a vizsgálódásba egy meghatározó szempont. A nemes lovag nemcsak Spanyolország útjain lovagol, hanem történelmi korszakok határain is. Tőle balra, a múltban a letűnt rend — ha úgy tetszik, feudalizmus — heroikus-poétikus kora. Tőle jobbra, a jövőben a feltűnt rend — ha úgy tetszik, kapitalizmus — vulgáris-prózai kora. Az elsőben idealizmus uralkodik, a lét tétje az igazság, hőse a lovag — legalábbis így véli az utolsó a lovagok közül. A másodikban realizmus uralkodik, a lét tétje a hasznosság, hőse a kalmár — legalábbis így véli az utolsó a lovagok közül. Harcol tehát a nemes régi mellett, a nemtelen új ellen. Az idealizmusért a realizmus, az igazságért a haszon, a lovagért a kalmár ellen. Választott hölgye, a heroikus-poétikus kort, idealizmust-igazságot-lovagságot megtestesítő Dulcinea nevében. De — és ez a leglényegesebb — közben, szíve mélyén, nem tudatában, ám tudattalanjában maga is tudja, legalábbis sejti: mindez nem biztos. A heroikus-poétikus kor, idealizmus-igazság-lovagság elillant. És Dulcinea nem létezik. Csak ő teremtette magának. Ezért úgy él, mintha létezne. Vagyis: az egész remekműben benne a lehetőség. A nemes lovag játszik. Talán egy kicsit bonyolultabban. Komolyan játszik. Védi a nemes régít, de játssza is, hogy védi a nemes régít. Támadja a nemtelen újat, de játssza is, hogy támadja a nemtelen újat. Ebben lényegének-tudatának meghasadtsága. Biztos benne: a védett régi nemes, a támadott új nemtelen. De nem biztos benne: a nemes régi még védhető, a nemtelen új még támadható. Nem folytatom. E komoly játék, lény- és tudathasadás adja a remekmű művészi színezetét. Annál inkább, mert a komoly játék csak lehetőség. Sejthető, de nem bizonyítható. Ám ne feledjük, játék vagy nem, a nemes lovag egész lénye rajta van. Vagyis az élet pusztulása a tét. Ezért mindhárom lehetőség valóságos lehet. A tragikus-tragikomikus, a gúnyos-groteszk és ironikus-önironikus-nosztalgikus is. Csak röviden. A nemes lovag valami könyörtelenül vesztes régít véd, valami könyörtelenül győztes újat támad. Heroikus, de korszerűtlen módon. Ha ezt reflexió és játék nélkül teszi, egész lénye rajta van, és élete pusztulása a tét, azaz van értékvesztés — a művészi színezet tragikus vagy tragikomikus. Ha a heroizmus kap hangsúlyt, a tragikus színezet dominál. Ha a korszerűtlenség kap hangsúlyt, a komikus színezet. Ha ezt reflexió és játék nélkül teszi, de egész lénye nincs rajta, és nem élete pusztulása a tét, azaz nincs értékvesztés — a művészi színezet gúnyos-groteszk. Ha a heroizmus kap hangsúlyt, a gúnyos színezet dominál. Ha a korszerűtlenség kap hangsúlyt, a groteszk színezet. Ha ezt reflektálva és játékosan teszi, és egész lénye nincs rajta, és nem élete pusztulása a tét, azaz nincs

értékvesztés — a művészi színezet ironikus-önironikus-nosztalgikus. Ha a heroizmus kap hangsúlyt, a nosztalgikus színezet dominál. Ha a korszerűtlenség kap hangsúlyt, az ironikus-önironikus színezet. Nos, a nemes lovag története mindhármat hordozza. Kevésbé reflektál, és alig játszik, ezért alapvetően csak tragikus-tragikomikus lesz. De mintha nem mindig lenne egész lénye rajta, ezért gúnyos-groteszk is lehet. Ám mégis reflektál és játszik, ezért ironikus-önironikus-nosztalgikus is lehet. Don Quijote az alaképlet. A világirodalom nagy példázata. Mikszáth és Balázs története egyszerűbb. A karneválmegye históriája — a reflexió és játékosság okán — ironikus-önironikus-nosztalgikus színezetet kap. A kísértetsziget históriája — a reflexió és játékosság hiánya okán — gúnyos-groteszk színezetet.

Talán érdemes összefoglalni. A történet szemléletet és az ebből fakadó művészi színezetet néhány alapvonás határozza meg. Mármint az életformák utójátékait, a történelmi időből való kiesést hordozó művekben. Hogy van értékvesztés, vagy nincs értékvesztés? Hogy van reflexió, vagy nincs reflexió? Hogy van játék, vagy nincs játék? És még egy vonás. A korváltással kapcsolatos. Minősíthető vagy legalábbis érezhető az eltűnő régi nemes réginek? Minősíthető vagy legalábbis érezhető a feltűnő új nemtelen újnak? Nos, ha van értékvesztés, akár tragikumról is lehet szó. Ha nincs értékvesztés, nem lehet. Ha van reflexió, játék, és az eltűnő régi nemes réginek, a feltűnő új nemtelen újnak minősíthető vagy legalábbis érezhető, ironikusról-önironikusról-nosztalgikusról lehet szó. Ha nincs reflexió, játék, és az eltűnő régi nemes réginek, a feltűnő új nemtelen újnak nem minősíthető, sőt nem is érezhető — gúnyosról-groteszkről lehet szó. Annál inkább, mert a „történelmileg” korábbi, tegnapi avíttáshoz könnyebben tapad ironia-önironia-nosztalgia. De a „történelmileg” későbbi, tegnapelőtti avíttáshoz könnyebben tapad gúny-groteszkum. Láttuk már: a karneválmegyében, a kísértetszigeten a tragikum lehetőségei nem adóttak. Az első ironikus-önironikus-nosztalgikus, a második gúnyos-groteszk művészi színezetet hordoz. De a karneválmegye művészi színezete könnyen átalakulhat a kísértetsziget művészi színezetévé. Csak ki kell vonni belőle a reflexiót és a játékot. Meg a régi nemes réginek, az új nemtelen újnak való minősíthetőségét, legalábbis érezhetőségét. És át is kerültünk Mikszáth karneválmegyéjéből Balázs kísértetszigetére. Ez pedig — úgy vélem — nem esne jól. Barátságosabb-lakottabb világ az egyik, barátságatlanabb-lakatlanabb világ a másik.

És mindez miért? Mert a történelem, az utolsó évtized történelme rájátszik Mikszáth és Balázs példázatára. Az életformák utójátékában meg a történelmi időből való kiesésben is. Azt hiszem, kétszeresen. A korábbi ciklusban egy távolabbi kor utójátékát rendezte meg, oda esett ki (esett

vissza?) a történelmi időből. A későbbi ciklusban egy közelebbi kor utójátékát rendezte meg, oda esett ki (esett vissza?) a történelmi időből. Nagyon kellene a magunk revíziója. Ezt tanítja a maga módján Makkai és Mikszáth is. A megrendülten etikus hajdani püspök, a vidáman kaján hajdani író. Kemény önvizsgálatot. Akarunk-e utójátékokat? Akarunk-e kiesni a történelmi időből? Ha akarunk utójátékokat, minek az utójátékát és milyen utójátékát akarjuk? Ha akarunk kiesni a történelmi időből, hova is akarunk esni? Érdemes vigyázni. Mehetünk karneválra-lakodalomba. Kölcsönhintóval, díszruhahajlmezben, áljándékokkal. De játszani menjünk, reflektáljuk is magunkat, tudjuk, hogy játszunk. Lehet nosztalgiánk is. De tudjuk: nem biztos, hogy a régi, minden régi nemes. Nem biztos, hogy az új, minden új nemtelen. Hátha lehet nemes újat is csinálni. És a nem biztosan nemes régire nem érdemes elcserélni az esetleg nem nemtelen újat. Mert könnyen eltévedhetünk az utójátékok és kiesések között. Játék és reflexió, azaz a játék tudta nélkül könnyen máshova eshetünk (ki a történelmi időből!), mint ahova akartunk. Például Mikszáth karneválmegyéjéből Balázs kísértetszigetére. A lakodalmi menetből a tengerparti sétányra. De ott kísértetnek, a múlt kísértetének néznek majd a messziről mentésünkre jött hajósok. És elmenekülnek.

Kellene valami csattanó a végére. Nem nagyon szeretem az egyértelmű jelképeket. De talán ez a sas és méh vagy griff és méh nem is rossz. Esetleg mond valamit lehetséges eszményeinkről. Olyan fanyar, Mikszáthhoz illő módon. A *gavallérok* elbeszélője a kijózanodás reggelén visszaviszi a bankigazgatónak a menyasszony kölcsönkapott ajándékkarkötőjét. Akkor írja Mikszáth: a bankigazgató szivarral kínálta, „kivette szivartárcáját a zsebéből, melyen egy méh, a takarékoság szimbóluma volt emailokkal kirakva. Olyan furcsa volt a sok címeres tárca után, melyen griffek, sasok, zergék és oroszlanok ágaskodnak, ez a méh... Egy méh? Sárosban?”

Fábián László

Egy házasság jelentései

Mikszáth esete Mauks Ilonával

Mikszáth Kálmán 1873 nyarán feleségül vette Mauks Ilonát. Nem volna ebben semmi meglepő, hiszen ekkor már elmúlt huszonhat éves; ügyvédgyakornok, és szorgalmasan küldözgeti tárcáit népszerű pesti lapoknak (köztük a *Borsszem Jankónak* is), sőt egy ideig állandó munkatársa a *Nógrádi Lapoknak*, amely az ottani Deák-párt szócsöve. Házasságának „különössége” abban rejlik, hogy annak a Mauks Mátyásnak vette el a lányát, aki mellett két esztendővel korábban Balassagyarmaton még szolgabírói esküdt volt, és ezúttal nem kérte lépéséhez főnöke beleegyezését. Talán amiatt, hogy tudta: nem is kapná meg soha. Gyakorlatilag a biztos egzisztenciával nem rendelkező ügyvédbojtár és kezdő író megszöktette a rangos nógrádi dzsentricsalád lányát. Lett is nagy fölháborodás; a család tiltakozott. Alighanem ez is közrejátszott abban, hogy még annak az évnek a végén Pestre költözött az ifjú pár, de — természetesen — ott munkált mögötte a remény, hátha a főváros színesedő sajtója biztosabb megélhetést nyújthat számukra. Az alighanem világosnak látszott, hogy ezek után a Mauks család támogatására nem számíthatnak. Ámbár nem is akartak.

Mindenesetre Mikszáth túlbecsülte lehetőségeit. Azok a fővárosi lapok, amelyek olykor-olykor fogadták írásait, nem tartoztak a legtokeerősebb vállalkozások közé, és hát — egyelőre ez volt az igazság — írói hírneve ugyancsak szűk körre korlátozódott. Ekkorra azonban már eldöntötte magában, hogy író lesz, hogy abból fog megélni, amire tehetsége predesztinálja. Felesége pedig azt hitte, fölkészült rá, hogy ezen a nehéz úton kövesse férjét. 1874-ben Mikszáth saját költségén adta ki az *Elbeszéléseket*, amely nemcsak hogy anyagi sikerrel nem járt, de igazi visszhangra sem talált. A fiatal házasokat a nyomor közvetlen réme fenyegette.

Mauks Ilona bizonyára könnyebbnek, elviselhetőbbnek képzelte az írófeleség életét. Egészen bizonyos, hogy Mikszáth sem gondolt ekkora megpróbáltatásokra, és már bánta, hogy azt az embert, akit legjobban szeretett, magával rántotta a bizonytalanságba. Ráadásul a fiatal, törekeny asszonyka megbetegedett, és — nem utolsósorban férje készítésére — hazautazott szüleihez, akik persze visszafogadták „megtévedt” lányukat. Talán egyszercs az irodalomtörténet majd kideríti, milyen hatással lehetett

a pályakezdettség nehézségeivel viaskodó íróra az a morózus, embergyűlölő Vajda János, akinek törzszakasztalánál annyiszor mutatkozott a Kammon kávéházban. Gyaníthatólag átragadt rá a sötéten látásból, a szerencsétlen női kapcsolatokból egyfajta riadalom, ám ennél is bizonyosabb, hogy a hősiességhez, ideálokhoz életén át vonzó Mikszáthnak saját mély erkölcsisége is azt parancsolta, ne rántsa magával asszonyát mélyebbre a kilátástalanságba.

Mikszáthot egész pályáján foglalkoztatta a lelki nagyság. Különös módon még azokban a hőseiben is föltalálható ez, akikhez mélységes iróniával közelít. Sosem maró, sosem kegyetlen ez a gúny, átsüt rajta a megértés, esetenként az ellehetetlenült csodálat. Pongrácz István grófbán (*Beszterce ostroma*) például nemcsak az elmeháborodott váruat látja és látatja, de az eszmények tragikomédiájára is fogékony. Ha rézsút is, de akkor is lovon tegyék koporsóba! Valahogyan már elferdült a világ, torzulnak az ideálok. De Mikszáthban is él az úriember lovagiassága, önföläldozása: két év házasság után — feleségét mentendő — kieroszakolja a válást.

Pongrácz gróf lemond Apolkáról a hadiregula szerint, amint visszakapja Estellát. Az erény mindenekelőtt. Mikszáth „korszerűtlen” moralizálása. A „korszerűtlennek” itt valóságos áthallása van Nietzsche irányába. Ha tetszik, „az emberfölötti ember” etikája felé.

Ugyan — mondhatná bárki —, egy válásból ilyen messzemenő következtetéseket levonni! Az elhamarkodott házasságok gyakran végződnek válással. Csakhogy ezt a következtetést nem is annyira a válás támasztja alá, sokkal inkább az, ami rá hét esztendővel történt. Mikszáth ugyanis 1882 szilveszterén újból megesküdünt Mauks Ilonával. Újból és végérvényesen.

Az „új” férj — mondani sem kell — ugyanaz a lovagias Mikszáth volt, aki nem akarta bajba sodorni igaz társát, aki le tudott mondani szerelméről éppen érte. Azonban egyúttal már az elismert író is volt, már a *Tót atyafiak*, *A jó palócok* is mögötte, országos hírnév, lankadatlan publikációk a legrangosabb lapokban, tagság a Petőfi Társaságban, a Kisfaludy Társaságban — a karrier csúcának közelében. Úgyszólván azok közé a nagyok közé emelkedve, akiket olyannyira hiányolt az újabb nemzedékekből. Anyagi gondjai — egy-egy kiadói-szerkesztői vállalkozásának a csődje — többé nem fenyegetnek végzetesen, az írói siker mindig rendbe hozza. Joggal érzi: most már képes megadni mindent feleségének, módjában áll igazi családot alapítani.

Mikszáth — az irodalomtörténeti besorolási kísérletek ellenére — legalább annyira romantikus, mint amennyire realista író (a kettő látszólagos ellentéte egyébként föloldható, föl is kéne oldani már végre, ha egyszer megszabadulnánk a marxista szimplifikációk terhéől). Napnál világosabb, hogy neki az a Tarnóczy ügyvéd az eszményképe, aki Apolka örökségét boldogulása gátjának tekinti, és még a gyanúját is el akarja kerülni, hogy anyagi megfontolások kötik a lányhoz. (Miként őt sem érdekelte a Mauks familia tehetősége, nőgrádi tekintélye; ellenükre vette el a lányt.) Lényegében ez az alapállás motiválja mind a *Különös házasság*, mind pedig *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényeinek

(de mondhatni minden művének) női alakjaihoz való viszonyát. Mikszáthnál úgyszólván nem fordulnak elő cselszövő, jellemgyöngye női figurák, nincsenek vampok, ahogyan egyébként a romantikus irodalomban megszokhattuk őket (akár Jókainál is), csupa jólelkű, szolid és rajongó típus — mintha egyetlen modellra lennének visszavezethetők.

Lelkünk jobbik fele.

Az európai irodalomban már nyüzsögnek a kokottok, utcalányok; házasságtörő nők tiltakoznak az erősebb nem erőszakossága, elnyomása ellen, szüfrassettek hirdetik az egyenjogúságot (már George Sand nadrágviseléssel, szivarozással epatírozta a burzsoát), nyomul a pornográfia, amely mindenkor a nő megalázása, lebecsülése (pár esztendő, és Munch megfesti obszcén Madonnáját), mert az egyenjogúság bizony a lovagi eszmény háttérbe szorulásával jár. Schopenhauer nyíltan nőgyűlölő, Kierkegaardnak komoly gondjai vannak a nőekkel, és Strindbergről talán szólni sem érdemes.

Mit akar ez a Mikszáth?

Föltehetőleg semmi különösét, föltehetőleg csupán annyit, hogy ne sérüljön a világ rendje, föltehetőleg azt, hogy az asszony maradjon meg a férfit kiegészítő ellentétnek: a gyöngédség, a szépség, a család biztonsága letéteményesének. Akkorra azonban „korszerűtlen” mindez már: egyáltalán nem véletlen, hogy a korszerűtlenségekre olyannyira fogékony Mikszáth (*Beszterce ostroma, Új Zrínyiász, Akli Miklós* stb.) önnön lelkére lel ebben a „korszerűtlenségben”.

Sőt. Ez a normája a magánéletben.

Mikszáth házassága — végső soron — nem „különös házasság”. Nemcsak amiatt, mert megesett az ilyesmi másokkal is, sokkal inkább amiatt, hogy mentalitásából, gondolkodásmódjából, erkölcsi fölfogásából logikusan következik. Ez az az ösvény, amelyen Mikszáth korával szembemegy. Ezúttal sem szervez maga mögé fölvonulást, de megymakacsul, leszegett fejjel. Nem tagadja, hogy az ő útja igenis ki van jelölve. A házasság komoly dolog; az ember nem váltogatja hetenként a házastársát. És létezik az áldozat, amelyet komoly dolgokért meg kell hoznia férfinak, nőnek.

Ekképpen azt gondolom, Mikszáth ugyan kétszer vette feleségül Mauks Ilonát, azonban vitathatatlanul *egyetlen* házasságban vele élte le férfiéletét — szinte a középkori lovagok morálja szerint. És mint a trubadúrok — a maga visszafogott, szemérmes módján — mindig ezt a szerelmet zengedezte. Am pontosan tudja, mit beszél. Hát nem furcsa, Mikszáthot többen utánozták az irodalomban, emberi magatartásában viszont senki?

Mondják, Mikszáth nem tudott leszámolni az általa ironikusan kezelt dzsentrivilággal. Nem is akart. Minden hibája, vétke ellenére látta ennek a világnak az értékeit, a hagyományban megőrzött erényeit, és féltette őket. Nem óhajtott segédkezni az értékrombolásban. Azt hitte, az értékek tisztán fölmutatása példaként szolgál. Hihette is, mivel tudott eszerint élni. Férfiasan, keményen, amikor kellett, meglágyulni, amikor lehetett.

Mi több, ebből még irodalmat is képes volt kicsiholni.

Kedves munkatársunk, kedves barátunk!

A Korunk szerkesztősége a Mikszáth-évfordulót nem a szokványos módon szeretné megünnepelni, inkább a mikszáthi habitusról kívánunk együttgondolkodni, olyan kérdésekről, mint:

— Mennyiben lehetséges a társadalom belső bírálata?

— Hogyan lehetséges a társadalom belső bírálata?

— Mikszáth hogyan tette ezt?

— Milyen a magyar úriember? Milyen volt? Milyen lesz?

— Mennyire jellemző a mai magyar társadalomra az önreflexió?

— Kivel társítaná Mikszáth Kálmán nevét a korabeli kortárs világirodalomban?

A lapszámunk munkacíme tehát: A magunk revíziója. Az írások műfaji jellegét nem kívánjuk korlátok közé szorítani, jó néven veszünk prózát, verset, esszét, kritikát, tanulmányt stb.

Kiindulópontként álljon itt két Mikszáth-idézet:

Csak a jogcímek változnak az időben, de az áldomás, az nem változik soha, ahhoz mindig van pénzünk és lelkesedésünk. (A Tisztelt Ház)

...mintha minden pompásan el volna igazítva a világon, és egyéb se hiányoznék, csak még a krampampulit kell behozni az asztalra. (A fekete város)

Várva-várván írását, örömteli munkát kívánunk.

Bálint Tibor

„Én csak a hazámat szeretem”

A szerkesztő, aki Mikszáth Kálmán születésének százötvenedik évfordulójára különszámot ad ki *A magunk revíziója* munkacímrel, nekem is néhány kérdést tett fel, hogy közösen körbejárjuk azokat a gondolatokat, amelyeket ennek a csodás embernek az életműve és saját magatartása vet fel. No de lehet-e akár pusztán néhány sort is írni órála anélkül, hogy előbb egy pillantást ne vetnénk óráá és alkotásainak mosolyban, fényben tündöklő vonulatára, amelynek csúcsait néha fellegek veszik körül?

Túlzás nélkül állítom, hogy ez az életmű egyedülálló és semmihez sem hasonlítható sem a magyar, de talán még az egyetemes irodalomban sem. Milyen példával bizonyítsuk ezt? Kihez hasonlítsuk? Itt van például Thackeray angol író, akit sokan a világirodalom egyik legnagyobb regényírójának tartanak a satíra műfajában, holott a humora, ez a száraz humor gyakran eléggé terjengős erkölcsi esszéként hat, és a moralizálása sajnos fárasztó és unalmas.

Nem, a hiúság igaz és több száz négyzetkilométerre kiterjedő vásárát Mikszáth Kálmán írta meg a leggazdagabban, átkacagva az életen, de néha megkönnyezve is azt. S hiába emlegetik neve kapcsán unos-untalan az anekdotázást, mert itt nem ama rövid csattanos történetekről van szó, hanem egy sajátos szerkesztési módról, amelyben a jelenetek lazán kapcsolódnak egymáshoz, anélkül hogy le volnának kerekítve, s e módszerrel olykor a legnagyobb mélységet és magasságot tudja elérni. Még azt sem mondhatjuk, mint sok más nagy írónkról, hogy témái örökre be vannak zárva a faj és a nyelv börtönébe: épp ellenkezőleg!

Milyen a magyar úriember? — kérdi a szerkesztő, s ha kizárjuk azt, hogy e fogalmat pejoratív értelemben veti fel, s elsősorban a méltó viselkedés-illetlanra, erkölcsi magatartásra gondol, akkor azt kell mondanunk, a magyar úriember olyan, mint Mikszáth Kálmán volt. Gondoljunk csak arra, hogy amikor kezdeti vállalkozásai a lapalapításokban balul ütöttek ki, és írásainak semmilyen visszhangja sem volt, kikényszerítette a válást, hogy felesége, Mauks Ilona ne nyomorogjon mellette, pedig nagyon szerette, amit egyéb sem bizonyít jobban, mint az, hogy amikor ügyei rendbe jöttek, és hírneve már a Jókaiéval vetekedett, ezt a kedves nőt ismét magához ölelte, és újra összeházasodott vele. Ha pedig az írás felől tekintjük az úri viselkedést, akkor levett kalappal kell elismernünk, hogy fölénye tudatában sosem

döfött övön alól, hanem mindig oda szúrt, ahova kellett, és örökké távol állt tőle a személyeskedés és a kicsinyes bosszú.

Mennyire lehetséges ma a társadalom belső bírálata? — faggat tovább a szerkesztő, és erre azt felelem: talán még sosem volt ez annyira lehetséges, mint most. A sajtó mint a közvélemény szócsöve azt mond, amit akar, de szava pusztába kiáltott szó. Modern államokban a sajtó HATALOM, olyannyira, hogy akár egy kormányt is meg tud bukztatni, nálunk viszont egyelőre ahhoz sincs ereje, hogy egy tébolyult náci polgármestert félreállítson. Mit ér akkor a bíráló, még ha lehetséges is?

Ez a tény annyira áthatja az átlagembert a tehetetlenség érzetével, hogy szinte fölösleges arra a harmadik kérdésre válaszolni, hogy mennyire jellemző a romániai magyar társadalomra az önreflexió. A „minden mindegy, én magam úgysem tudok változtatni semmin” hamis elmélete aztán megteszi a maga romboló hatását. Említsem meg itt például azt, hogy mily sokan nem mentek el emiatt választani? Voltak megyék, ahol csupán néhány vokson múltott, hogy ki lesz a polgármester, s Funar még így is éppen csak hogy átkínlódta magát a tú fokán... Ha elgondolom, hogy azóta is hány száz milliót költött el a mi pénzünkéből fölöslegesen, ismét Mikszáth jut eszembe, aki *A fekete városban* írja: „Mintha minden pompásan el volna rendezve a világon, és egyéb se hiányoznék, csak még a krámpámpulit kell behozni az asztalra.”

A jó krámpámpuli pedig fűszerrel kevert és cukrozott rumból készül, amelyet felszolgáláskor rövid időre meggyújtanak.

Hogy miként fest ma a Tisztelt Ház? Erről sokat lehetne beszélni. Néha az az érzésem, hogy néhány derék ellenzéki képviselőt leszámítva s közöttük az RMDSZ parlamenti tagjait, a Tisztelt Ház kezd a rossz emlékezetű Nagy Nemzetgyűlésre hasonlítani, amely minden kegyetlen, emberellenes törvényt áthajszolt és érvényre juttatott. Egyébként nem is kellett erőlködni, mert a szavazógépezet tökéletesen működött. Akkor is a „kormánypártiak” voltak hatalmon, Iliescu elnöksége idején szintén. Constantinescutól azonban egyelőre nem szabad megvonnunk a bizalmunkat!

De térjünk vissza Mikszáthhoz. Tisza Kálmán a saját körébe vonta, mandátumot kínált fel neki. A kormányzó Szabadelvű Párt és ennek utódai képviselőjeként élete végéig a parlament tagja volt, és sokáig komolyan vette pártja liberalizmusát. Később azonban, Tisza István idején a sokasodó parlamenti botrányok, az erőszakos intézkedések elidegenítették pártja vezérétől. Az utolsó években legszívesebben kis horpácsi birtokán időzött. És hónapokkal ezelőtt még fájón belénk martak az ő szavai, amelyeket rahói választói előtt mondott: „Én, aki annyira szeretem ezt a nemzetet, olyan sötét színekben látom ma az ország jövőjét, hogy elmondani sem lehet.”

1910. május 16-án ünnepelték írói pályájának negyvenedik évfordulóját. Jubileumi beszédében élete s művészerete legfőbb ihlető eszméjéről beszélt: „En csak a hazámat szeretem” — vallotta szinte utolsó szavaiban. Alig két hétre rá hirtelen meghalt.

Láng Zsolt

Mikszáth-szombat

A milyen mértékben lehetséges a társadalom bírálata? kérdésre válaszom az, hogy olyan mértékben, amilyen mértékben a bíráló háta mögött egy megjeleníthető kultúra van, nem pedig „a múltból egy sötét darab”.

Én ezen a hétfőn folyton belebotlottam abba a kérdésbe, hogy mi van Mikszáth háta mögött. Egy kicsi dolgozószobában a *Mikszáth-összesbe*, amely átlapozásra vár, folyton belebotlik valaki. Huszonhárom kötet csak a regényeké, huszonnégyszáz az elbeszéléseké. És akkor vannak még a levelek, cikkek és karcolatok. Hatvankét könyv, de ez sem a teljes sorozat.

Fogas kérdés a szépirodalomban, hogyan teremthető meg az idő néha fakó, néha izzó elhamvadásának érzete, hogy ábrázolható az idő múlása. Ennek áttételességében is nagyon kézzelfogható szemléltetésével találkozik, aki átesik a szoba közepére felhalmozott Mikszáth-életművön. Elementáris logika érteti meg a kíváncsiskodóval a mulandóság édességével és keserűségével táplált munka arányainak fontosságát. Ez van Mikszáth mögött. A kötetek rétegeivé préselődött intenzifikált idő. Hosszú és folyamatos munka.

Végül is ebből állt ez a hétfő: cipekedés, pakolgatás, kerülgetés, bukdácsolás, sóhajtozás, önreflexív példálózás a család előtt. Különben örültem, hogy nem utasítottam vissza a hirtelen jött felkérést, pláne a szombati lustálkodásra hivatkozva. És bár hiábavaló igyekezettel ülök itt, hogy még valamit időben leküldjek, a konklúzióhoz vezető utat, azt hiszem, megtaláltam. És akkor tekintsük ezt konklúziómnak.

Lászlóffy Csaba

Új Zrínyi — de már nem ász

Tengődni? Inkább megfagyok, elégek.
Mondjátok csak: micsoda indulat!
(falka tép szét így holmi rongy nyulat) —
Halálíg tartó harag s szenvedélyek!

Mikor dől el minden? Már születéskor?
Mit ér a szablya, ha elvész a hit?!
Halott magzatként hordasz valakit
magadban, amíg szét nem tép a téboly.

A gőg s a megalázkodás között
vesztesként lesve váratlan esélyt:
végváratlanul a nemlétezőt
véded, zúdítván sok koholt veszélyt
magad ellen. Útban a közöny áll csak
génjeidnek, mint csökönys számárnak.

Papp Sándor Zsigmond

Arról, hogy milyen a magyar úriember

A magyar úriember, ha teheti, nem olvas. Időnként ugyan belelapozgat a helyi újságba, de azt is inkább szokásból, a mozdulat kedvéért. Előszeretettel böngészi át a hirdetési rovatot, a nagypolitikát szerényen tükröző sportot, elhalálozást. Hallomásból tájékozódik, bibliotékáját is eszerint bővíti vagy apasztja. Általában naprakész, tudja, kit érdemes megvásárolni, és kit nem. Emez nagyravágó, de unalmas; annak rokona a szerkesztő, hiába is tagadná, a könyv fogásán is érződik; az még mindig nem tanult meg magyarul, egy s-sel írja, hogy „lasú reményvonatok siklanak tova”, de ha baj van a kézirattal, egyszerűen csak betelefonál a redakcióba. A magyar úriember ezért kultúrpeessimista, s ebből jottányit sem enged, kis pénz, kis kultúra, mondaná, de nem akar megbántani senkit, mert manapság mindenki sértődékeny, még akkor is, ha épp nem csinál semmit. A harag árnyéka pedig messzire elér. Könyvtárát városszerte dicsérik, ízlésére ő maga is büszke. Klasszikus feszes vigyázzban az előtérben, beljebb nagyképű lexikonok, képeskönyvek, családi emlékiratok diszkrétén a sarokba húzódva. Esterházy és Derrida puhában, vészhelyzetben ezekből idézni is tud, kortársak a felső polcon, széket kell hozni, néha asztalt is. Becsületszóra bármit kölcsönad, de cseppet sem bánja, ha elfelejtik visszahozni. A hézagok szemrehányóan vigyorognak a látogatóra, ebből a lelkiismeret-furdalásból él.

A magyar úriember viselkedésében visszafogott, kerüli a hirtelen gesztusokat, a feltűnést. Utcán nem lökdösődik (csak ha elkerülhetetlen), nem társalog senkivel, ha sürgős és halaszthatatlan, inkább a közeli presszóba invitál. Később feledékenységre hivatkozva nem fizet, de ez sosem ejt csorbát a tekintélyén, valahogy megszokták már, szinte természetes. Az emberfia inkább megtiszteltetést érez, ha lehet, meghatódik. Szépasszonyoknak a kalapját is megemeli, észrevétlenül meghajol, vagy csak biccent, és továbbbrohan. Tekintete legtöbbször érdeklődő, homlokán sűrű ráncok hasítják a sápadt bőrt, ami tudvalevően felfokozott érzelmi aktivitásra utal. A magyar úriember tehát nincsen fából, igaz, vashoz sem. Arcéle szigorú, mintha örökös gondjain

töprengene. Háta kissé hajlott, járása mégis feszes, mintha sétabottal. Közéletben, szellemi manifesztációkon nem vesz részt, mert nincsenek. Kávéházba nem jár, mert az sincs, s ha mégis volna, az nem olyan. Színházban a rendezőt dicséri, a büfében a színészeket. Kocsmában vörösbort rendel, de ha nem figyelik, vodkát. Utolsóinak távozik, a pincért vállon veregeti, és a gyerekei felől érdeklődik, miként azt Napóleon is tette a közkatonáival. Ilyenkor már dülöngélni is szabad, kicsit káromkodni, bár azt disztingváltan, befelé. Humorérzéke nincs, a legártatlanabb élceken is vérig sértődik, legszívesebben az arcába tenyerelne annak a baromnak, aztán eszébe jut, hogy végtére is ő egy úriember, a példa belőle fakad, és ekkor már nem csinál semmit, meghunyászkodva lapít a székén. Valami titkos elégtételfélét érez, hogy ismét sikerült legyőznie az emberben szunnyadó vadállatot.

A magyar úriember nem politizál, bár véleménye van, gyakran több is. Nem tagja egyetlen szervezetnek vagy pártnak, tömörülésnek, egyletnek, felekezetnek sem, ezzel hencegni is szokott, ő nem vegyül, nem keveredik, független, mint víz tetején az olajfolt. Az abszolút középpontban áll: nem lehet ellenzéki, mert nem akar ujjat húzni a hatalommal, nem lehet kormánypárti, mert időnként a cselekvési szabadságról szónokol. A látszat magasiskoláját kijárta, mindenkori stratégiája a túlélés, céljai árnyaltak és alkalmazkodóak. Tulajdonképpen gyökértelen, tehát őshonos. Benniszülött vagy lokálpatrióta. Jelmondata: ebből nem lehet baj, ha mégis, könnyedén átfogalmazható. Kompromisszumra nincs szüksége, mert ő maga kompromisszum. A nyájöszöntől irtózik, a tömeget megveti, ha a villamos zsúfolt, inkább gyalog jár, csúcsforgalomban a hűvös mellékutcákat részesíti előnyben. Ha valamit nem tud vagy nem bizonyos benne, bíráló hangot üt meg, tanácsokat osztogat, esetleg beadványt ír, vagy kikéri magának. Ha valamit tud, arról bölcsen hallgat.

A magyar úriember sejti, hogy kiment a divatból. A fiatalokat egyre kevésbé érti, a videoklippet még nem igazán szokta meg, hamburgert elvből nem eszik. A határok spiritualizálódása és a parapszichológia számára ismeretlen és veszélyt rejtő fogalmak: konok módon ragaszkodik azon elképzeléséhez, hogy világa még hatalmas és rejtélyekkel teli univerzum, melyet nem egyneműsíthet és nem kicsinyíthet le sem a mobiltelefon, sem a gyorsvasút. Délutáni teához házikabátot ölt, ismeri a bókók erejét és a szépasszonyok tekintetének megannyi titkát, de már nem eszmékben, hanem szlogenekben gondolkodik. Egyszerre mondja, hogy bonts formát, és *just do it*. A magyar úriember régimódi, de nem konzervatív, néhanap fesztelen és gátlásoktól mentes, de a világért sem lenne szabadelvű. Felvilágosult és pallérozott elme, iskoláit rendben kijárta, osztályfőnöki intőt sosem kapott, nem vall antiszemita vagy rasszista nézeteket, de a trolin még elhúzódik az arab diáktól, és a lélegzetét is visszatartja. Az emancipáción megütközik, rendőrnővel és

igazgatónövel szemben kissé gunyoros, már-már impertinens, mégis örömmel szemléli a feszes nadrágba bújtatott asszonyi hátsót. Szeret fecsegni, a semmitmondás bajnoka, ám az ellenfél kártyáiba mindig bepillant. Bejárónőt tart és háziállatot, kutyát (nagytestút) és halakat (egzotikusat). Szobájának falán békésen elfér egymás mellett a családi portré, múlt századi szablya és repró, valamint a pikáns előjegyzési naptár. Szétszórt és szórakozott, de olyan jól műveli, hogy azt mondják róla: öntörvényű. Üzletben és játékban nem csal, ezért átverik. Baleknek túl dörzsölt, menőnek túl idétlen. Ettől néha szenved, de nincs annyi energiája, hogy ellentmondásait feloldja.

Tulajdonképpen kor-szerű. Miképp a folyadék, kitölti a rendelkezésére álló teret, de színéből mit sem enged. Metamorfózisait számon tartja, bár szerepeibe néha belebonyolódik, akár a rendező nélküli ripacs a reflektorfényben. Amatőr, de profinak öltözik. Kritikus pillanatokban rendszerint tétova, ha teheti, kivár, a győzteseket megünnepli. Áldomásra mindig van pénze, tartozásait időnként megadja, hogy újakat kérhessen. Bíróságon határozott és bátor. Parancsnak nem engedelmeskedik, felszólításra daccal válaszol. Ha ráordítanak, elpirul. Buzgó pacifista, mert félti az életét. Mert gyáva.

Teljes mértékben bízik a halhatatlanságában. Tudja, ha eljön az ideje, majd tesz valamit, ír vagy zenét szerez, netán nemes és önfeláldozó cselekedetet hajt végre, s a neve fennmarad. Híre, mondatai, gesztusai. Mások halálán megdöbben, betegsége és tragédiára hivatkozik, a hirtelenséget és a véletlent próbálja igazolni, majd pánikba esik, ügyelni kezd magára, pirulákat szed, és szigorú diétába fog. Végül csodálat önti el a megboldogult iránt, mintha valami roppant kínos és nehéz tettet hajtott volna végre. Szorong, elképzelni se tudja a lehetőséget, ő maximum csak tetszhalott lehet, aki az utolsó pillanatban úgyszólván leveti magáról a koporsófedelelet. Persze nem is sejti, hogy mindezzel saját életét kisebbiti, homályosítja szinte hasznavehetetlenné, hiszen már nem meri többé kockára tenni, biztonsági játékra törekszik, minden apró veszélytől megretten. Munkát keres, egy ideig kishivatalnok lesz vagy mozigépész, havi fixszel, átmenetileg megszelídül, a haja hullásnak indul, fogát sárgára marja a nikotin. Aztán ezt is megunja, régi önérzete visszatér, hiszen ő úriember, aki, ha eljön az ideje, alkotni fog, az örökkévalósággal birkózik majd, ír vagy zenét szerez. Potenciális művész, intellektuális lázadó, csak a körülmények összejátszása hiányzik, hogy mártírrá vagy forradalmárrá nőjje ki magát, vagy egyszerűen hős legyen. De azok a körülmények egyre késnek, a fontosabb események könyörtelenül vágatnak el mellette, mindenről a híradóból értesül. Felszínen marad, a jég hátán is megél. Ha etetik.

Időszaka az alkonyat, amikor az a lány szürkeség feloldja a homlokzatok szikár vonalait, kimozdul, kopott felöltőjében, feltúrt gallérral végigsétál a nagyobb tereken. Megmutatja magát, még él, létezik

legalábbis. Felső zsebében selyem zsebkendő, színehagyott esernyőt lóbál, és hunyorog, mert ez a fény is túl erős elgyöngült retinájának. Szeretőit rendre meglátogatja, diszkréten a kredenc sarkára helyez némi pénzt, rezsire elég, tán néhány bizsura is. A nőt minden körülmények közt hölgyemnek szólítja, a csaj, bőr, nőstény, spiné, leányka neki túlzottan triviális, mely mellőz mindennemű kecsességet és asszonyi bájt, így a megnevezésre teljességgel alkalmatlan. Egyszerre fennkölt és pragmatikus, ruhára nem költ, hiszen csak meztelenül látja. Udvarias, kimért, mondhatni szörnyen megfontolt, a menses időpontját megjegyzi, hogy *akkor* az a hét szabad, illetve a másé. Rend a lelke mindennek.

A magyar úriember fantomkép a kor tűzfalán. Néha keresik, többször beszélnek róla. Különleges ismertetőjegye nincs. Nevéből hiányzik az ipszilon.

Szabó Géza

Az útszéli hangnemről és a tegeződésről

A parlament összetétele olyan, amilyen a nép politikai kultúrája. Ez nem csupán az ideológiákra vonatkozik, hanem a politikusokra is. Mondhatnánk azt is, hogy olyanok a politikusok, amilyenek a választók. Milyen politikusokat nevel fel egy társadalom? Ha erre a kérdésre válaszolunk, azt is megtudjuk, milyen az adott társadalom.

Egyetlen esetet írok le. Nem akarok általánosítani! Az általánosítást az olvasó fogja kezdeményezni, amiután végiggondolja, hány hasonló történetnek volt már szemlélője.

Ez év elején a magyar nemzeti adó, az MTV 1 fő műsoridőben közvetítette két magyarországi honatya szócsatáját. X azt állította, hogy Y pártja nem hoz nyilvánosságra bizonyos adatokat a Bős—Nagymaros ügyről, a szlovák—magyar tárgyalásokról. Y nemes egyszerűséggel a következőt „kérdezte” X-től: „Miért hazudsz, X?”

Y a kérdésbe kijelentést „rejtett el”. Ez csak akkor megengedett, ha a beszélő be tudja bizonyítani szavai valóság voltát, vagy ha a kijelentés mindenki számára nyilvánvaló.

A kijelentés nem volt mindenki számára nyilvánvaló. Ezenkívül Y nem tudta bebizonyítani, hogy állítása igaz. Meg sem próbálta...

Hasonló esetek felbukkannak Nyugaton is, de ott másképp oldják meg ezeket. Az etikus magatartás nagyon fontos. Csakis bizonyítékokkal felfegyverkezve állítja egyik politikus a másikról, hogy hazudik. És... semmiképpen sem azt mondja: „Hazudsz!” — hanem azt, hogy „Ön téved.”

Nemrég egy volt francia miniszterelnököt megvádolt valamivel egy politikus. Ő bebizonyította, hogy a politikus „nem a valóságnak megfelelően mutatta be a dolgokat”.

Egy igazi úriember nem mondhatja egy másiknak azt, hogy hazudik. Akkor sem, ha be tudja bizonyítani. Az ilyen „jelentéktelen” dolgokat fontos kihangsúlyozni, ugyanis az „úriember” fogalom nem csak annyit takar, hogy az ember nem lép a három-négyszáz éves, gyönyörűen megnyírt fűre, nem köp a földre, és átadja helyét a hölgyeknek meg az öregeknek. Nem attól lesz valaki úriember, hogy frakkot vesz fel. Az „úriembség” életformát jelent. Nem lehet az ember egyik nap úriember, másnap pedig tolvaj, faragatlan, csaló, gazember, hazug, mosdatlan szájú, neveletlen, pimasz fráter, vagyis nem úriember.

Felróható valami a magyar társadalomnak?

Honnan ered a magyar politikai élet romlottsága? Mi a verbális agresszivitás okozója? A túl nagy szabadság? Az ősemberi makogáshoz kell visszatérni azért, mert a fejlődés egy adott ponton megállt? Nem lenne elég a századforduló hangnemét feleleveníteni? Hiszen akkor is politizáltak a magyarok... Nehéz úgy beszélni, ahogy Mikszáthék korában természetes volt? Nehéz az „uram”, a „hölgyem” vagy az „ön” megszólítást használni? Nehéz a gazembert úriembernek tartani mindaddig, míg be nem bizonyítjuk, hogy megvetésre érdemes?

Miért fontos beszédünk tartalmi és formai tisztaságára vigyázni? Azért, mert a verbális agresszivitás, az útszéli hang — tettlegességhez vezethet.

Emlékszem a rémült tekintetekre. A budapesti metró utasai készségesen adták át helyeiket a hangoskodó, káromkodó fiataloknak. Nem értettem, mi történik. „Fradi! Fradi! Éljen a Fradi!” Rendben van, gondoltam. A Ferencváros rajongóival találkoztam. De miért félnek az utasok tőlük? — kérdeztem magamban. Pár nap múlva kaptam választ kérdésemre. A Kossuth rádió beszámolt arról, hogy egy mérkőzés után elszabadult a pokol. A zöld-fehérek szurkolói villamosokat tettek tönkre, ablakokat törtek be, valósággal terrorizálták az ott lakókat. Mivel magyarázhatjuk viselkedésüket? A lelátón káromkodnak, mocskolódnak. Ez növeli a feszültségüket. Hogyan vezetődik le ez? Tettlegességben vagy agresszív viselkedésben.

Persze amióta emberek haltak meg a lelátókon, azóta nagyon sokan megkönnyebbülten gondolunk arra, hogy szegény szurkolók (most) „csak” villamosokat és épületeket rongáltak meg... Végző soron felmentjük őket!

Felelős-e tehát a társadalom az agresszivitás elharapódzásáért? Igen! Felelős-e a politikusok beszédmodoráért? Részben. Kétségtelen, hogy a tömeg is úgy viselkedik, ahogyan a példakép, a választott képviselő. Ha ő úriember, legtöbb választója is úriember. Ha nem...

Hasonlítsuk össze a magyar Nemzeti Bajnokság mostani mérkőzéseit a pár évtizede játszottakkal. Milyen volt akkor s milyen most a bíró—közönség kapcsolat?

Ez a kapcsolat sosem volt felhőtlen. A szurkolók számára a bíró már évtizedekkel ezelőtt ellenszenves lehetett. Hogyan fejezték ki érzésüket? „Finoman” figyelmeztették a játékvezetőt: „Szemüveget a bírónak!” Nagyon durva megnyilvánulásnak számított a „Hülye a bíró!” bekiáltás. Mit kiabálnak a mai nézők — kórusban? „Kurva anyád!” A bíró—szurkoló viszony gyökeresen megváltozott. A mai szöveg már nem feszültségoldó. (A káromkodás pozitív, hasznos pszichikai funkciója abban nyilvánult meg, hogy az emberek tabukat mondtak ki, így vezették le a feszültségüket. Mára azonban eltűntek a tabuk, tehát a káromkodás feleslegessé vált.) A szurkolók egyszerűen trágárkodnak. A lelátókon ülő tömeg viselkedése etikátlan.

A mai és a múltbeli szöveg azonban más különbséget is mutat. A közönség már nem magázza, hanem tegezi a bírót. Miért ez az egyik legsúlyosabb vétség? Mert egy úriember nem tegezhet le egy ismeretlent.

Elvileg a közönség úriemberek gyülekezete kellene hogy legyen. A gyakorlat azt mutatja, hogy az úriemberek száma megcsappant.

Miért tegezi a magyar ember az ismeretlent? A „maga”, „ön” udvarias formák helyett miért a „te” személyes névmást használjuk előszeretettel? Otthon, a munkahelyen, az utcán letegezi az öreget a fiatal. Ezáltal szegényebb lesz a magyar nyelv, és a társadalom elveszti „úriasszonyait”, „úriembereit”.

Egyre gyakoribb, hogy keresztnévükön szólítják meg egymást az emberek. Ezt elfogadhatónak tarthatjuk, ha a megszólított a fiatalabb, vagy a beszélők ugyanahhoz a korosztályhoz tartoznak. Mikszáth korában bizonyára feltűnő lett volna, ha egy fiatalember a „kisasszony” mellőzésével keresztnévén szólít meg egy fiatal hölgyet. Ma ez természetes. Annál furcsább, hogy a fiatal alkalmazott keresztnévén szólítja meg az időset; a gyermek nem azt mondja, „apa”, „anya”, „édesapám”, „édesanyám”, hanem István, Erika... Mikszáth korában a gyerek még feltétlen tisztelettel beszélt szüleivel, nem tegezte őket, még véletlenül sem szólította meg apját, anyját keresztnévén. Persze nem mondhatjuk, hogy a mai gyerekek nem tisztelik szüleiket. Tisztelik, de ez már más tisztelet. Mikszáth korában még létezett közvetlen tapasztalatátadás szülő és gyermek között. Mit tesz ma a gyermek? Leül a képernyő elé, és naphosszat bámulja. A személyes kapcsolat jelentősége csökken. A tapasztalatátadás már nem közvetlen, hanem közvetett. A gyerek legfontosabb tapasztalatait a tévéadásokból meríti. A fiatal úgy érzi, az ő szerepe megnövekedett, az öregé csökkent. Innen ered az idősek tekintélyvesztése.

Miért burjánzik a tegeződés? Leginkább a tévé hibáztatható. A magyar néző egy idegen kultúra elemét veszi át. Az angol anyanyelvűek számára természetes, hogy tegezik egymást, hiszen az angol köznyelvben az egyes szám második személyű személyes névmásnak csak egyetlen alakja van (you). Az udvarias forma nem névmási, hanem igei szinten jelentkezik. Ez bizonyos közvetlenséget eredményez, de — főleg az igénytelenebb beszélők esetében — felületességet is kialakíthat.

Amikor két, magyar kultúrával rendelkező ember az angol—amerikai szokások és elfogadott normák szerint beszél, nem szabad tétlen szemlélőknek maradnunk. Figyelmeztetnünk kell a fiatalabb egyént, hogy nem illik tegezni az idősebbet annak engedélye vagy kérése nélkül. Igen, igaz, az idősebb korosztály is felelős a kialakult helyzetért. Miért fogadják el az öregek a tegezést, a lekezelést? Valaki nem attól úriember, hogy mindennel egyetért. Az ilyen ember csak kellemes. Igenis kellemetlen helyzetbe kell hozni azt, aki túl sokat enged meg magának! Hogyan? Úgy, ahogy osztályfőnököm tette. Az érettségi banketten egy mindannyiunk számára ellenszenves fickó odament hozzá, hogy koccintsanak. „Szervusz, Levente bácsi!” A megérdemelt hideg zuhany nem maradt el. „Nem emlékszem, hogy arra kértelek volna, tegezz!”

Egyed Emese

Nem láttalak jól

*Egy csecsemő sírt, nem tervezted;
a sötétségtől riadt meg a gyermek,
nem is a sötétségtől: villanó,
kivehetetlen körvonalaiddól;
az égzengés háromszori hírére,
az ég megnyílt csatornái neszére;*

*a szokatlan, legeslegelső csönd
lélegzetállító levegőjében sírt fel, —
hamar kivitték, kezdődött a táncod,
csecsemőt meghazudtoló ficánkolásod,
végigremegett, mint áramütéstől,
életsizkrától földre tapadt tested,
az első igazságot míg kerested,
a mozgás, elernyedés lehető
és lehetetlen módjait, jelentést
adtál és vettél, mint a gyík a fényben.*

*Egy furcsa bábu leste moccanásod,
mintha helyette járhatnád a táncot,
élhetnéd annyi megélnivalónkat.*

*Nem tudható mirőlunk sem, ki mozgat,
akár a mulatságos csendes bábút,
mely lám, a csendes figyelésre ráunt:
próbálgatja már ízületeit,
fürtöt ráz homlokán, mellkast feszít,
körülpillant a belátható téren,
gallyra támaszkodik, téged utánoz,
kezdő és eddigi mozgásodat, futásod,
emlékezete szent derűt sugároz.*

*Nem láttalak jól, Hervé Diasnas,
most már örökre bánatom maradsz,*

a táncot láttam, árnyékod, a bábút,
követtem lépted, garabonciás
játékokotkat, szívem belerándult,
értettem én, hogy most lesz a világ,
éled az ember, szert tesz egyensúlyra,
nehéz az élet, halálíg tanulja,
jól jár, ha van árnyéka, öröksége
mint vízcsepp, fák zenéje: tudható.

A levegő — óceán. Szent hajó
szent evezői: karunk kapkodása.
A bábu pálcára forrt zokogása,
álmélkodása, felszabadulása.

Valaki láthatatlanul lélegzik bennünk.

Lélegzethez, lélekhez közeledtünk,
míg két szemünkkel hármatok követve
élni akartunk háromfele metszve,
a test, az árnyék és a kicsi szellem
találkoztak, s egymástól távolodva
simultak falba, ködbe, ritmusokba,
rég túl az észlelhető perceken.

Nem láttalak jól, Hervé Diasnas,
nem is akartad, hogy az arcod lássék,
a tánc az más; megannyi új ajándék,
az ujjak szárnyalása, körmöké,
a kézfejeké, nyakszírt remegése;
a teremtésnek békesség a vége,
a léten túli csillaggörgetés,
a kezdő sírás, záró lebegés.

(Minek is jöttél kincse-vesztett várba,
a magyarok nem nyári színházába,
nem nyári, nem áttetsző kerek helyre?)

És Istenünknek van-e velünk terve?

Gergely Tamás

Jaj, anyám, megmar holt fiad, szeretete méreg, teste iszap

Monológ két részben

Arcát látni a mozdulatlan Máriának. Különös íz imbolyog nyelvem hátán, első próbálkozásra meghatározhatatlan.

„Égetnek a váraljai kertekben”, ez volt a kezdeti, nevezem így, villanás agyamban. Ami e villanáshoz kapcsolódott: meleg színekből folt. Meleg színekből kezdetben édes, túlérve izgató kesernyés. Meleg, mondom, mégsem ríktó. Benne az elmúlás melankóliája leng, nem a harsány halál sebez. Haloványsárga, fakóbarna, rozsdából a langy.

„Állj meg itt, Mária — parancsolom magamnak —, folytatnod fölösleges! Mászt érzel, mint amire ízlelőszemölcsleid felhatalmaznak.”

Mert ez a második villanás: „Más! Más!” Mélyen, a toroknyíláshoz közelebb tapasztalok ekkor szorító fájdalmat.

Egy következő „suhintás” pedig azt mondja: „Nedves. Nedves.” A poros lábú lenge eltűnésnél súlyosabb kiváltó élmény.

Hát nem a váraljai pernye hullt nyelvemre? És azt megelőzően: nem a Hárs virágától bódult lepke hímpora szemerkélt tudatomra vigasztalásnyi remegést?

Izmai megfeszülnek. „Lepke hímpora? Azt megelőzően?”

Hátrálnék? Imént még haladtam a keserű felé — előre. Tudtam elszakadni a kellemestől. Tétova kérdés, mellékes szál ez, mely mégis helyet követel magának. Rajta elindulhat, segítségével megszülethet egy, ha jól számolom, immár ötödik „rezgés”. Hogy mindez fordított irányú játék. Nem ízlelőszemölcsseim ingereit szállítja agyamba az ideg, hanem a benne kelt képzetet fordítja le ízélményre a tudat. Nemcsak érzeteim kavarnak, teljesen agyam hatalmában vagyok. Foglyaként látom, dzsidás örök hogyan szaladnak, hogy engem körbefogjanak. Akárcsak szabad öblöt zárának el előlem.

Váraljai fakó színek? Az elmúlás kesernyés illata? Jó volt menedéknek a deres vörös meg az érett kökénykék! Durvul a játék. Nehezedik az emlékezés íze, nyelvem átfogja. Vulkánkitörésnek messzire vitt pora — Lanzarote, Pinatoga — telepedett nyelvem hátára? Megsejtett tragédia előérzete szabja meg az irányt?

Nagylelkű vagyok! Elnéző önmagammal szemben! Hiszen a távoli kép tragédiája tőlem független. Okozója nem vagyok, szenvedő fele is csupán egy íz, a megsejtés erejéig.

Nyugtalan. Hat. Hatodik. Mélyebbre húzódik a keserű élmény, alámerül, nyelvem pereméről annak belsejébe költözik. Szegény Viktor merült el így.

Hangjában lemondás. Viktor... Azt mondta, szennyes lé zavarja látásunk. Mocsok rakódik rá testünkre, telepedik akaratumkra, vagyis belepi, átítatja a tájat. Mondta még, hogy mi abban a hínár szorításában létezőnk. Testünk, ha engedelmeskedik, csakis a mindenható erőnek.

Közölte még, hogy elengedi a kezem. Elengedi a kezem, mert az őt már nem tartja meg. Megszakított menetelésünk, vagyis egy letúnt világ tartozéka a két egymásba kapaszkodó kéz. Félrevezető dísz, mellyel gyengítjük magunk.

És elengedte. Merülve menekül azóta.

Csipetnyi élénkséggel. Felém fordult a minap. Felém megint egy pillanatra. Azt súgta, egy újabb réteggel ereszkedtünk alább. Továbbá hogy a zavaros léből időközben sár lett. Mozdulataink... Szerinte kívülről jobban látni, hogy mozdulataink lelassultak. Elnehezdedtek gondolataink. Süllyedünk a Hárs mocsarában.

Komorán. Viktor. Az ő szagát érzem, azt keveri ki tudatom. Az iszap bűzét tehát? A merülés fojtogató hiábavalóságát?

Viktor felé fordul szavaival. Mint aki tudja, hogy a megszólított figyel. Merre van a „lefelé”, Viktor? Úgy értem, feléje haladok éppen, vagy tőle el? Rohanok múltam felé, hátrálok jövőmbe? Elég, ha megmondod, mi elől menekülök. *Nehéz csend.* Ha megmondod, milyen fal zárja el menekülésem útját.

Válaszolj! Tudom, hogy itt vagy, láttalak. Alighogy oldalra fordítottam arcom, megjelentél nekem. Ott álltál, ahol régen. Úgy tűnt, velem vagy.

Hogyan menekülsz, kérdem, ha velem tartasz? Ha pedig együtt menekülünk, miért taszítod el a kezem?

Ismerem válaszod. Ne félj, nem rántalak magammal! Magam sem gyengítem, beszüntetem a kérdezőst.

Lágyan. Egészen tisztán láttam az arcod. Nem takarta el a szenny. Annyira tisztán, mintha bennem léteznél, nem a süllyedő tájban.

Epp merre menekülsz? Szükségem lenne rád, mert agyam játszik velem: égeti múltam. Hol vagyok, mondd! Ha lepke hímpora túl könnyű, a váraljai égetés pedig kevés az idegrendszeremen keresztül-kasul szántó ízhez, akkor...

Emlékei között kutat. Krematórium? *Ideges váltás.* Micsoda táj az, amelyben pusztulásba torkoll az előrehaladás? Úgy érzem, lábom rothadok, kíváncsiságomat oltó emlékem méreg.

Mereven néz, mintha őreire. Kik vagytok? Kik vagytok, akik e keserű ízbe zártatok? Őreim lennétek? Hiszen azok elmaradtak mögöttem. Engem pedig menekít a képzeletem.

Kiegyenesedik. Fényt akarok!

Mintegy magának. Arccal a fény felé fordultunk. Majd elindultunk felé. Elindultunk, akárhányszor csak lehetett. Felszabadult pillanatainkban úgy éreztük, elértük, a miénk. Amikor még nagyon az út elején Viktor megfogta a kezem, felismertem a tenyerén. És láttam rajta, hogy ő felfedezte az enyémen. Ahogy a két fényforrás összeért, erő áradt szét ereinken.

Emelt fővel. Fényt akarok! Járnai szeretnék! Szaladni szabadon! Zöld utat keresek a reménység számára, mely bennem növekszik. A szívem alatt.

Rövid szünet után. Várandós vagyok. *Fény hull domborodó hasára.*

Vannak telített pillanatok, melyek az orrcimpát tágitják. Kimerevítik izmát, növekszik azzal egy időben a pupilla is. A tudat ébred így. Elfelejtkezik a védekezésről az agy, s a szabadon hagyott résen át az élmény besurran. Besétál. Beront.

Az első vérzés ilyen, az első csók. Az első csalódás. Az első kudarc a fény felé vezető úton. Az első elveszített...

...gyermek. Megölik?

Hosszú szünet, mialatt feszülten figyel őreire. Megölik? *Zokogásszerűen ismétli.* Megölik? *Viktorhoz.* Megölik, Viktor? Megpróbáltam. Menekültem. Lehunytam szemem, egy ízben még rád is rád találtam. Emlékszel a váraljai édes őszre, melyben eldőlünk egymás mellett? Meggyíze volt a szádnak. Mint aki nyelvének nem hisz, szemem felnyitottam, hadd lám, a meggy íze honnan... Arcodon felfedeztem a fényt.

Hol vagy? Menekülsz tovább? Én is megpróbáltam, ám hozzájuk jutottam mindannyiszor. Körbezártak engem. Tekintetükkel, akaratukkal. Könyörtelen az igazságuk, Viktor!

Őreihez, magában. Én ellenetek fordultam. Miért nem engem, miért a gyereket büntetitek?!

Magának ad számot. Közösen is megpróbáltuk a menekülést. Álltunk az öböl partján, pillantásunk a távolba veszett. „Ott — kiáltottuk —, ott már szabadok leszünk!” Balázs csónakot látott a parton, András nyúlt az evező után. Éreztem a könnyű remegést, amit a szabadság ígérete ad.

Akkor meghallottuk... hogyan csapódnak a... vasrácsok. Elzárták előlünk az öböl kijáratát.

Védekező fájdalommal. A gyerek nem a tulajdonotok! *Mosoly elutárs meg Bikacsók.* Egyetlen szavatok sem hiszem. A mosoly hazug, mellyel a hamis szót megtámogatjátok. Hiszek viszont a vicsorgásnak,

mely vigyortok mögé rejtőzik! Hiszek a rúgásnak, ökölcsapásnak... Neked, „Mosoly elvtárs”, nem hiszek, „Bikacsőknek” igen.

Miután végighallgatta őket. Remélni szeretném, nem bántjátok a gyereket. Helye van neki itt. Hogy nem áll érdeketekben, elfogadom. Hogy tervetek van vele, hihetőbb fogalmazás.

Mit akartok vele? Megigézed, Mosoly elvtárs, mint annak idején minket? *Fejét lehajtja.* Ettől félek a legjobban. Hogy a magad oldalára állítod, a katonáddá teszed. Félek tőled, „Vigyor elvtárs”! Menekülnék előled, nem engeded! *Keserűen.* Hiába hunyom le a szemem, mozdulatom nem szabad.

Az öböl partján rostokoltunk, s bámultuk a végtelen, a menekülést ígérő vizet. Menekülni akartunk, bár nem voltunk idegenek: mi magunk teremtettük meg, tudatunk rajzolta ki az öblöt. Alkalmi vendégeknek mondtuk ennek ellenére magunk, ideiglenesség-érzetünket növelte, hogy egy kertvendéglőben vártunk a kievezéshez kedvező pillanatra.

Az öböl, ismétlem, akkor még nyílt volt, lelkem betöltötte. Mire feleszméltem... *Hangja remeg.* Éreztem, valaki hátulról figyel. Megfordulva, tekintetem az övével találkozott. Vágott annak pengéje, odaszegezett a mozdulathoz, mely számomra a vereséget hozta meg. Én mozgásban voltam, fegyvertelen — ő birtokon belül, s fegyverrel fordult ellenem. Akit pincérnek néztünk... örünknek bizonyult. Amikor ezt tudomásul vettem, lehunytam a szemem. Ahogy szemhéjam csukva pilláim elzárják a kilátást, úgy hullottak rá a súlyos fémcsövek az öblöt megszüntető vázra. Döngésük megbénított. *Higgadt-hidegen.* Bezárult a kör. Lehunytam szemem, vagyis tudomásul vettem helyzetem.

Őreihez fordul. Engem legyőztetek. Nem adom a gyereket is!

Szünetet tart. Ez itt egy várandós has! *Mint dobra, hasára ráver.* Benne egy gyerek az életre készül. S az élet értelme nem a halál!

Valamikori elv-társainak. Egy volt az utunk, Mosoly elvtárs! Melyikünk sajtátította ki azt, nem alkalmas a pillanat eldöntenem. Egyet viszont tudok: míg nem a segged tetted ki az ablakba, tapsoltam neked. Míg nem csupasz ülepednek emelttéél tribünt, lelkesedtem érted. Míg nem vigyorgó hátuljad felé fordították fejünk biztosaid, kiáltottam a közös jelszavakat. Azt viszont nem hittem el, hogy a tők, amit közszemlére állítottál, a fény forrása. Mely felé, állítólag, meneteltünk.

Mert azt tettük. Hittük, hogy azt tesszük. *Bikacsők felé pillant.* Azóta menetelünk parancsszóra. Visszafelé fordított fejjel, idegenné vált jelszóval ajkunkon. Valamint idegen — számotokra idegen, Bikacsők kartárs —, ellenséges indulattal a lelkünkben.

Magában pörgeti tovább az eseményeket. Tribünt építeni Viktort is berendelték. Azzal hitegették őket, hogy a felemelkedés monumentumát építik meg. Kezét a deszka, lelkét a látottak felsebezték. Veszedelmes mondatokat suttogott a fülembé estéknént:

„Mária, az emelvény ellenünk készül.”

Döbbsen álltam. Álltam, vagyis a menetelést, a képzeletbelit, megszakítottam. Úgy éreztem, váratlan köd borítja be a tájat. Semmit sem láttam: új célpontunk még nem volt, s a régi a semmibe veszett. Eldöntöttem: nem lehet igaz, amit Viktor állít. Döntésemről a köd eltűnt. S én elfordultam Viktortól, el, a helyesnek hitt irányba.

Bevallja bűnét. Nem tudtam elviselni, Viktor, hogy magunkra hagyta. Mert úgy éltem át. Hogy szembefordulsz velünk, sőt engem is magaddal rántanál. Azt hittem, elárultál, s még inkább: elárultad az ügyet. Ne csodálkozz! A tribünt én nem másztam meg, nem tapasztaltam, amit te igen. Bár az is meglehet, hiába látom, saját szememnek sem hiszek.

Feljelentettelek, Viktor. Feljelentettelek annál, akit ma megvetek, akiről viszont úgy gondoltam akkor, hogy a fény felé vezet. Befújtalak Seggfej elvtársnál.

„Elvtárs” felé fordul. Boldog vagy? Magamhoz közelebb állónak tartottalak, mint akinek a kezét fogtam...

Magában. Menetoszlopban haladtunk célunk felé. A rend gondolatainkban volt meg. A módban, ahogyan egymáshoz illeszkedtek. A fény keresésének egyértelműségében, a reményben, hogy felé haladunk. Titkos tükreivel, melyeket csupán a mi szemünk észlelt, a város jelezte, hogy velünk tart. Szabad előrehaladásunk boldoggá tett bennünket, úgy tűnt számunkra, hogy az maga a cél, s mi hozzá közel jutottunk.

„A Fehér bástyához!” — kiáltottuk, s felfelé pillantottunk. Előttünk pompázott, karnyújtásnyi közelségben.

Megtorpantunk mégis. Amit addig elérhetőnek hittünk, tőlünk távolodott. Soraink felbomlottak, nem lehetett tudni: szemből támadnak, vagy egymás ellenségeivé lettünk? Érthetetlen. Én szúrta le őt, vagy Viktor engem? Mindenesetre én ott meghaltam. Azon a sarkon haltam meg először.

Társához. Ellenségünk katonáivá váltunk, Viktor!

Janicsár. Ti persze azt szeretnétek! Anyja méhéből a janicsárnak kiszemeltet azon a sarkon kiszedjétek. Kiszedjétek, s a magatok képére formáljátok.

Fiához. Anyádra hallgass, fiam! Mert az ő teste éltet. Most menetelőnek nevel téged. Nem katonának, hanem a fény felé menetelőnek.

Gyűlölet Fala. Meglehet, hogy hátból is támadtak. Azt viszont ne feledd, Viktor, hogy minket ott vártak. Egymásba fogózva kordont alkottak. Láttam a pillantásukon, hogy nagyon gyűlölnék. Rájöttem, hogy azt a falat, a gyűlöletét, nem vágjuk át. Erősebb az, mint a mi reménységünk!

Te ott elengedted a kezem, igaz. Fájt, ám a lényegen nem változtatott. Akkorra minket már legyőztek.

Visszafordulva megpillantottam az öblöt. Annak képzetébe, a Hárs illatának emlékébe kapaszkodtam. Előrehaladni nem lehetett, hátrálni még kevésbé, ugyanis tiltásukkal körbefogtak. A menekülés maradt, vagyis a Hárs.

Most értelek meg, Viktor. Lehet választani a merülést. Míg mi a kertvendéglő teraszán alkalmas hajóra várunk, addig te merülve menekülsz.

VérHárs. S még hányszor meghaltam! Milliószer vágott meg a gyűlölködő tekintet. Váratlanul ért mindannyiszor — az öböl partján is, menekülő pillantásomból visszafordultam.

A kifelé jutásra koncentráltam, figyelmemből a védekezésre nem maradt. Szembenézve Pincérel meglepett a villanás tekintetében. Hirtelen támadására lehajtottam a fejem — megadtam magam.

Hosszú kábulat után ocsúdva vérem vörösét pillantottam meg. „Hol vágott meg? — töprengtem. — Szívem fölött, lelkem alatt?”

Patyolat ingemen növekedett a folt. Akárcsak forrás fakadt volna testemből, talpam alól erecske indult. S mert a kertvendéglő deszkapadlója lejt, az ér a tó, azaz öböl, vagyis a Hárs teknője felé csordogált. Felálltam székemből, hogy kövessem az erecske útját. Kikönyökölttem a mellvédre — ameddig a szem ellát, kifolyt vérem töltötte be a tájat. Elöttem terjeszkedett a VérHárs!

Kérdez. Megvágjátok őt is? A VérHársba fojtjátok fiam?! Mit „ugat” a bikacsök a kezekben, „elvtárs”?

Mint akihez hozzászólnak. „Nem váltottad meg az öblöt véreddel, Mária!”

Versenyzők. Nem váltottam meg az öblöt. Nem sajátítottam ki, nem szereztem vissza. Evezőstúrára már másnap kihajtottak. Ők szervezték, mi versenyzők voltunk. Amit mi elérni nem tudtunk: a parton frissen festett bárkák vártak. Színes mezeket osztogattak, startpisztoly jelére indultunk.

A véremen eveztünk.

Az elsőket kitüntették. Sebtében ácsolt dobogón osztogatták a díszszalagos érmeiket.

Megtapsoltuk egymást, megköszöntük az okleveleket Mosoly elvtársnak, aki a dísztribünről integetett.

„Kívülről” önmagához. Kisajátították a véred, Mária! Viktor igaza. Igazad lett, Viktor! Önmagunk ellen evezünk. Az öböl nyílása felől a part irányába, ellenkezőleg, mint terveztük. Nem összefogva, ellenük, hanem parancsszóra, egymás ellen. A *menetelő*. Sose evezz, kicsi fiam, akaratom ellen!

Őreihez. Megvágjátok? Megmocskoljátok őt is? Véréte veszitek a zsenge báránynak?

Micsoda vendéglő ez? Micsoda illat? Hallom a tányér koccanását. Felszolgálnátok nekünk saját jövőnk?!

Lehajtja fejét. Fáradt vagyok, Viktor. Nem látom az öböl kijáratát.

Fénytelen fájdalom felszakad. Emlékszel András arcára? Hozta ki holt testét az apály a rajtra kész csónakok között... Egyik szeme nyitva, mint aki a víz áramát lesi, a másik csukva, mint aki titkolja, merre tart. Akkorra már csupán a rejtett utazás, a „hétpecsétetes menekülés” maradt a miénk.

Hogy készült szegény! Mennyire odavolt felfedezésével! Hogy az esemény elvonja figyelmünket. Hogy a rács közelsége növeli esélyünket. S úgy tűnt, jól számol, ugyanis a starthoz majdnem az öböl szájáig kivittek.

Feszülten vártunk ott a sípszóra — mi. Az ő testét meg hozta az apály szembe velünk. Üveges tekintetével minket keresett, a mi pillantásunkat a rács lehetetlenné tette. Az a belső, mely nem akarta tudomásul venni lázadását.

Domborodó hasa fölé hajol. Azt az érzést ne ismerd meg, fiam! Az anyád torkát szakító szorítást, amikor bukott társát a vízben hagyja! Ne kelljen parancsszóra evezned a VÉRHáronson!

A benti rács. Néztem rá mégis. Sandítottam rá, akárcsak a többiek. Összehúzta pupillánk a félelem. *Kutat.* Látod, Viktor, neki sem sikerült. Vagy neki igen?

Csak nem az ő szagát kavarja ki képzeletem... Rothad a vízben a le nem győzött akarat? Csak azt a félelmet, fiam...

Félelemhártyája. Fogalmam sem volt kezdetben arról, hogy a félelemhártya formájában igazgat bennünket. Alakunk felveszi, izmunkra rátapad, ily módon mozdít kezét, lábát. Fakaszt mosolyt. Nyitja szólásra szánk: „Igenis, Mosoly elvtárs!”

Beleakadt egyszer ujjam. Épp hátam vakargattam, és... akárcsak kabátom akasztója volna, valami selyemszálszerű kilógott — belőlem. Megrántottam, s hát ki-húz-tam tes-tem-ből sa-ját fé-lel-mem! Előbb nyöszörgött, mintegy félálomban. Nem ébredt rá, hogy testemen kívül rekedt.

Kiegyenesedtem, végre szabad ember. Kezemben könnyű hártya: erőtlen törpe, vézna. Benne ismertem magamra. Alakom elárult. Én meg, a szabad, idegennek bizonyultam önmagam számára. Elnehezített a gondolat: a súly, a látszólag könnyű hártyaé, vágta tenyerem.

Szännivaló gnóm voltam. Vagyok. Mert belém költözött újra. Hiszen ha nem féltém, tőle se tartottam. Magamhoz közel engedtem, ő pedig villámgyorsan a résnél termett, amelyen keresztül korábban kihúztam.

Előbb a nyakam merevedett le. Így! *Mutatja.* Felsőtestem derékig. *Fokozatosan görnyed meg.* Megbénult csípőm, majd földbe gyökerezett lábam. Végül a kínos mosolyra: „hj” *Felteszi műmosoly-maszkját.* ...beállítottam.

András mosolya. Emlékszel, Viktor, a holt András mosolyára? Másfajta mosoly ült azon, mint amit félelemhártyám vétetett fel velem. Más fajsúlyú. Felszabadult, amilyen az enyém régóta nem. Kettészelte a

Hárs felszíne a pillanatot, melyben András mosolyát megpillantottam a vízben. *Egy újabb merülés.* Tudod, fiam... *Magában, mélyen.* Én élő fogoly voltam, ő hetyke holt. *A Hárs ölében.* Ne félj, amiért anyád rikácsol! Téged a folyadék véd. A magzatvízben jajszóm is becézésnek hiszed. *A Hárs ölében András végre boldog.*

Hova tűnt mosolyom? Az igazi, nem ez a kényszeredett? Nélküle maszk az arcom. Élő holtak vagyunk. Megfeneklett csónak rogygyant reményünk.

Menekülsz, Viktor. Újra van célod, nyugalmad meglelted. Sima arcod, akár az újszülötté. Vagy a halott Andrásé.

Mi lesz a gyerekekkel? Nincs hová rejtenem. Hasam domborodik, minden mozdulatomról tudnak. Az evező után nyúltam a minap, megvágott tiltásuk. Kiemeltem egy gyeptéglát, üregéből idegen szempár meredt rám... Szemem lehunyva sem vagyok szabad. Szemgolyóm belső falán pereg a film. Látom őket, amint bűváruhában, kampóval kezükben Andrásra várnak. *Nyugtalan.* Mi a szándékuk azzal a kampóval? Leszakítani a halott arcáról a mosolyt? *Lehiggad.* A VérHárson keresztül nincs menekvés. *Izgalomba jön.* Fölötte?

Csillogó szemmel, hisz ekkor él. Volt egy reménnyel teli hajnalunk, melyben tekintetükből kisiklottunk. Levetettük magunkról, magunkból a fátylat, félelmünk. És előredőlve — feszes mellel a dagadó kedví ígéretnek — szállni kezdtünk. Nem létezett erő, mely visszatartson! Hiába álltak ki a partszegélyre, hiába villogtatták pillantásuk pengéjét. Felemelő érzés! Korábban árnyékuktól is rettegtünk, félelem nélkül húztunk el a katonák feje fölött akkor. Szembenézve velük, álltuk a pillantásuk. „Mosoly elvtárs haragudni fog!” — huhogták. Nevettünk rajtuk. „Bikacsők megbüntet!” „Le se szarjuk!” — kiáltottuk, és szálltunk, egyre feljebb. Megvagtak tekintetükkel. Nem éreztük. Átdöfték testünk akaratukkal. Mit bántuk! Szabad hattyúk voltunk, tollunk nem fogta vér. Kiszárították a tavat alólunk. Teknőjét, mely iránytűnk volt, nem tudták eltüntetni, továbbhaladtunk. Ástak új teknőt. Nem tévesztettek meg.

Megcsendesedik. Utánunk eresztették félelemhártyánk. Félelemhártyád elől pedig nincs hova bújnod; míg az övék vagy, mindenütt rád talál. S mi az övék maradtunk. Hiszen előlük menekültünk, rajtuk kacagtunk, velük pereltünk. Bennünk voltak, gondolataink lehúzták. Ránk telepedett hártyánk szárnyaló karunk összehúzta, megbénította akaratunk,

egyenként
szakadt
meg
röptünk.

Visszazuhantunk a régibe. A VérHársba, melyet mi magunk éltetünk. Horizontunkra a rettegett rács lehullott ismét.

Menekülők lennénk, még sincs számunkra az öbölből kiút! Fölötte, szállva nem lehet. Kiúszni halál. Alatta? Szegény Viktor, hiszen ha már a képzelet sem talál ki, mezítlábasan hogyan sikerülne neked?

Új dimenzió. Mutass fel egy új dimenziót! Keress a meneküléshez új közeget! *Megszállottan.* Csakis a gyerek, ő menekít ki. A gyerek a mi reménységünk. Menekülőké, tiszta szívű menetelőké. S a remény ellen nincs fegyverük. *Őreihez, magában.* A remény ellen nincs fegyveretek!

Érintetlen remény. A pillanat, melyben megfogantunk, meghasadt. Virágának kelyhét megkarcolta az indulat, illatát megrontotta a félelem. A fény, melyet mindenik kezdés ad, iszap szennyébe fulladt. Egyetlen fegyverem maradt. Az érintetlen remény — domborodó hasamban a gyermek.

Fiához. Növekedj, kicsi fiam, ne törődj mással! Főként ne anyáddal! Szerencsétlen sérülttel, akit a Hárs magához húzott, abból ő téged mégis a magasba emel.

Magában. Mi ez az íz, mely átjárja nyelvem, s ízlelőszemölcseim elszibbasztja? Kellemetlenebb az iszap lehúzó keserénél! Miért nem érzem a reménnyel teli édest? *Metszett mosoly.* Miért nem engeditek éreznem? Mit mertek még? Leszakítottátok a mosolyt a szabad holt arcáról! Elúszva mellettem még megvolt, táncolt tekintetemben. S míg benne ringott, egy voltam a Hárssal. Felszabadult mosolyt még meneteltem is, akárcsak régen. Mikor utánapillantottam, hiányzott arcáról. Mint holtak húzzátok le szakállát, metszitek le tekintetünkről a csillogást! Oly kíméletlenül tüntették el András mosolyát, hogy az bennem is kihuny!

Méhkoporsó. Nem lesz erőm megszülni a gyereket. Bennem hal meg, méhem lesz koporsója. *Kiált.* Iszaplévá válik magzatvizem!

Menekülni készül. Alvadt vértáblák ezek a gondolatok. Megalvadt vérem, felcserepezett bennem a Hárs. Jó az, ha megalvadt, jó lesz trágyának. Porladjanak a régi remények, szívják ki belőlük az újak, amire szükségük van! Vízililiom rügye duzzad lelkemben, kifelé kényszerít a vágy. Nem menekülhetek örökké magamba. *Hasára vág.* Hiszen ez itt egy várandós has! A pusztulás ellen dagad benne a frissen kelt remény.

Akárcsak idegen szólítaná meg. „Pillants a Hárs vizére, Mária! Emeld a fejed!” *A távolba néz.* Rezzentlen felület a Hárs. Óriás tükör, meglátom benne saját arcom. Ez a karcolás itt az első vágás, mely megértette velem, hogy másé az öböl. Mellette az árok akkor keletkezett, amikor farkasszemét néztem katona testvéremmel. A körkörös partszakadás Vigyor elvtárs ebeinek csaholása. *Eszmélésnyi szünet.*

Bármilyen furcsa, látom újra szemem fehérjét, melyet az iszap beszennyezett. A mocskok letisztult róla. Mégis szabad az út?

„Tied a Hárs, Mária!”

A mesterséges határ, melyet meghaladni még a képzelet is ritkán mer, felszívódott, nyomtalanul eltűnt a rács. Kijutunk innen? Kiröpít bennünket börtönünkből ez a csónak? *Őreihez.* Engeditek? *Hajóra fel!*

Engedik, Viktor? Mit szólna, engedik? Hol vagy? Viszünk magunkkal. Szükségem van rád, szüksége van rád a gyerekeknek. Nem érdekes, hogy éppen merülsz, a VérHársból kimenekítelek én. Rátaláltam az egyetlen dimenzióra, mely kirepít bennünket: a gyerekbe vetem reménységem!!! Úgyhogy azt mondom, hajóra fel! És gyertek mind! Mindannyiunké a gyerek. Általa szabad út vezet a mindenikünk ölében rostokló vitorlás, csónak, hajó számára kifelé. A nem ellenőrzött mozdulat, a tiszta tekintet táguló terei felé. Andrászt is hozd! A gyerekek köszönhetően sikerül neki is. Kap arcára új mosolyt, az öröm pírját a halál cinóbere helyett. *Törékeny teste.* Kicsi fiam, cserben ne hagyj! Beléd kapaszkodunk. Törékeny tested számunkra éltető erő, mosolyod fény. *Viktor szavaira figyel...* Hogy nyíltan vagy titokban? Kievezünk integetve a parton sétálóknak, vagy előlük menekülünk?... Hogy nem lehet? Hiszen a várost sem vettük be?... Az öblöt mások bírják?... Öblünket?... *Nyúl az evező után.* Ne gondolkozz, Viktor, remélj! *Menekülőben.* Hogy csapda ez? Újabb kísérletünkkel céljuk van? Meglehet. Erre nem gondoltam. Erre nem szabad. Menekülőben vagyok, felhúztam a vasmacskát. Halott fiam rothadó testének bűzét fújja velem szembe a szél, Viktor! S nem érzem meg, mert nem akarom!

Fiához. Ne törődj, fiam, az életedre kételkedéssel törökkel! Erősebb légy, mint hitelenségük, mint anyád félelme, gyilkos szeretete őreinknek!

Sikít. Mária! *Pillantása feszült, de nem eszelős.* Ide születik ő is. A Hárs öblét marja lelkébe kezem remegése s a visszafojtott indulattól vibráló lélegzet. Százezer réteggel a Hárs szabad vize alatt nem ígérheted, hogy kicsi testét be nem szennyezed. Még sincs más méhem, patyolat gyolcsom! Vállalnom kell a reménnyel együtt a szennyet. Harcolnom érte. Félnem. Félrevezetnem azokat, akik az életére törnek. *Kínban.* Katonává válok, ha kell! Vállalom a hátraszegett fejjel való menetelést. A hazug jelszavakat. Pillantásuk kíméletlen igazát. *Hidegen.* A beleegyezésüket kell kérnem.

Jelentéstételre készül. Vedd elő műmosolyod, Mária! És: hogyan állsz?!

Bokázik. Gyereket várok, Mosoly elvtárs. *Görnyedt háttal.* Minden rendben. A gyerekekkel. Úgy értem, a gyerekekkel is.

Magában. Minden rendben. El-le-ne-tek nő!

Mosoly elvtársnak. A menetben. Mindvégig részt vettem.

Éberem. Légy résen, Mária! Tégy kedvükre! Válaszolj szájuk íze szerint!

Mosoly elvtárs szájaíze szerint. A tervet túlteljesítettük. Fokoztuk a fegyelmet.

Fegyelmezett. A szemükbe nézz! Mint akinek nincs rejtenivalója.

Rutinos alázattal. Első a feladat, értem.

Erősíti hitét. Nem tehetsz arról, hogy rejtőznöd kell. Titeket megállítottak. Megleptek benneteket a fény felé vezető úton.

Mosoly elvtársnak. Itt miértünk minden. Igenis. Lelkes, lelkesek vagyunk. Hitünk *Hangja mintha megafonból érkezne.* ...csorbíthatatlan.

Suttogva. Csak ezt ne mondtad volna! *Érte minden.* Erre te ne figyelj, kicsi fiam! Ha mégis, tudd, hogy érted történik!

Oblös hangon megint. Otthonra lel benne a gyermek! A legemberibb, melyet... *Elsápad.* Halott fiam testének bűzét? Mi van?! Szakad a part? *Tárguló pupillával.* Ne hagyd magad, Mária!

Kétségbeesetten, Mosoly elvtársnak. Az Ön szava eligazító fény! Mosoly elvtárs példája... Meginogtunk, elismerem. Meggyengült volna látásunk... magam sem értem, a helyes útról letértünk. „*Befelé*” kiált. Ne hagyd, Mária, hogy eltérítsenek! Mindegy, hogyan, le kell győznöd őket! *Vallatóihoz.* Mindenben Mosoly elvtárs útmutatásait... Kiköszörülöm a...

Törés a tükrön. Zuhan az ég. Mi ez? Meghasadt szemgolyóm? Rian a Hárs jege? *Pillantásában félelem.* Azt akarom, tűnjön el a Hárs szememből! Ne lássam a parton rohangáló öröket! Ne rontsanak rám! Kezükből hulljon ki a fegyver!

Az örült hangján. Kik ezek? *Hátrálni próbál.* Nincs hová menekülnöm, túl sokat hátráltam. Mi az a fényes kezetekben? Milyen fény az, nem ismerem! Ne a gyereket! *Testét falhoz feszítik.* Ne vágjátok ki belőlem! *Hasát felmetszik, belőle a gyerek kibukik, lóg a köldökzsinóron.* Gyilkosság! *Velőt hasítóan.* Gyilkosság!

Megpillantva őreit félelemállásba merevedik. Győztünk! *Sebzett madárként csapdos a szóval.* Győztünk! Győztünk! Győztünk! Győztünk!

(Folytatjuk)

Szilágyi Mihály

Kritikai racionalizmus és nyílt társadalom

**Karl Popper tudományos kutatás
és erkölcs összefüggéséről**

A kritikai racionalizmus megköveteli az embertől, hogy állandóan tudatosítsa magában: nem biztos, hogy igaza van. A kérdés az, hogy hol van ebben az elvárásban erkölcsi tartalom. Popper egy helyen így definiálja a kritikai racionalizmust: „Lehet, hogy én tévedek, és neked van igazad, és együttes erőfeszítéssel jutunk közelebb az igazsághoz. Ez egészen közel áll a tudományos magatartáshoz.”¹ És egy oldallal tovább így ír: „Senki sem lehet önmaga bírója — ez pártatlanságot jelent. Szorosan összefügg avval, amit «tudományos objektivitásnak» nevezünk. [...] A pártatlanság gondolata felelősséghez vezet [...] kötelességünk mások érveire válaszolni, ha cselekedeteink őket is érintik.”²

Azért nem nyilvánvaló, hogy a „sosem lehetek biztos az igazamban” erkölcsi tartalommal rendelkezik, mert ezt lehet egy tisztán stratégiai kutatási követelménynek tekinteni, gyakorlati megfontolásnak arra vonatkozólag, hogy vigyázat, megtörténhet, hogy azt hiszed, rájöttél valamire, de tévedsz. Ez még önmagában nem tartalmaz erkölcsi imperatívuszt. De lássuk az első idézetet. A kritikai racionalizmusnak ebben a definíciójában szerintem az az erkölcsi imperatívusz, hogy a gondolkodásból, akármennyire személyes is legyen, sosem hagyható ki a másik ember. A gondolkodásról, ezen belül a tudományos kutatásról beszél Popper, és nem kell ennek a tevékenységnek a gyakorlati-stratégiai jellegét kiküszöbölnünk ahhoz, hogy meglássuk benne az erkölcsi tartalmat, hiszen itt éppen a kutatásban érvényesülő gyakorlati-stratégiai megfontolás az, amiből nem maradhat ki az erkölcsi tartalom. Mivel nem tudom, és a másik ember sem tudja, hogy az ő gondolataiból és cselekedeteiből mi az, amit nekem ismernem kell ahhoz, hogy az igazsághoz eljussak, ezért a saját gondolkodásom során figyelembe kell vennem a másik ember szempontjait. Ezen a ponton találkozunk a kritikai racionalizmus az erkölccsel. Popper gondolatmenetét követve: annak felismerése, hogy senki sem bíraskodhat önmaga felett, a pártatlanság gondolatához vezet, a pártatlanság pedig a felelősséghez, ahhoz tehát,

hogy cselekvésünk másokra való hatása a mások érveinek meghallgatására kötelez. Az idézett szövegrészekből kiderül, hogy gondolkodni felelősséget jelent, mégpedig a másik ember szempontjai iránt érzett felelősséget. Ezt pedig nem külső szempont, hanem maga a gondolkodás követeli.

Ahhoz, hogy a kutatás, a gondolkodás módszertana erkölcsi kérdéssé váljék, pontosan azt a problémát kellett megoldani, hogy ne a kutatástól, a gondolkodástól függetlenül próbáljunk ezeknek a tevékenységeknek erkölcsi tartalmat tulajdonítani, hanem éppen a kutatásból és az ezzel összefüggő gondolkodásból kell az erkölcsi tartalomnak következnie.

Az első idézetben Popper tudományos magatartásról beszél, nem tevékenységről vagy cselekvésről. A magatartás valamivel több ezeknél. A magatartás hozzáállás, szélesebb normatív keretre utal, mint az a szigorúan módszertani, normatív keret, amelybe a tudományos tevékenységnek, magának a kutatásnak szükségképpen illeszkednie kell. Azzal, hogy Popper itt magatartásról beszél, elárulja, hogy tudományos kutatást végezni olyan normák betartását jelenti, amelyek szigorúan a kutatói tevékenységben megkövetelt normákon kívül helyezkednek el. Popper a kritikai racionalizmus, a klasszikus racionalizmus és az irracionális hármas viszonyát tárgyalva azt állítja, hogy a kritikai racionalizmus elfogadja, hogy a döntés maga — valamilyen racionalizmus felvállalása vagy netán az irracionális felvállalása mellett — önmagában nem racionális. A döntés ugyan nem racionális, de Popper szerint megerősítheti egy racionális mérlegelés is.³ „A választás nem csupán intellektuális vagy ízlésbeli kérdés, hanem erkölcsi döntés is [...]. Az, hogy milyen mértékben vállaljuk fel egy többé-kevésbé radikális formáját az irracionálisnak, vagy milyen mértékben engedünk annak az irracionálisnak, amelyet én «kritikai racionalizmusnak» nevezek, messzemenően meghatározza más emberekhez és a társadalmi élethez való viszonyulásunkat. Már kimutattam, hogy a racionalizmus szorosan összefügg az emberiség egységében való hittel. Az irracionális, amelyet a konzisztencia semmilyen szabálya nem köt, bármilyen hittel kombinálható, még a testvériességben való hittel is, de ugyanígy társulhat a kiválasztottság romantikus hitével, avval, hogy az embereket meg lehet különböztetni aszerint, hogy egyesek uralkodnak, mások meg szolgálnak, vannak vezetők, és vannak rabszolgák. Mindez azt mutatja, hogy irracionális és racionalizmus közötti választásban az erkölcsi döntésnek is helye van.”⁴ Vagyis amikor a racionalizmus valamelyik változata vagy esetleg az irracionális mellett kell döntenünk, akkor olyan választás előtt állunk, amely nemcsak azt fogja meghatározni, hogy milyen elveket kell tiszteletben tartanunk, miközben tudományos kutatást végzünk, hanem azt is, hogyan viszonyuljunk a társadalom tagjaihoz, akik között mi történetesen tudománnyal foglalkozunk.

Amikor Popper megkülönbözteti az esszencialista, az instrumentalista és a kritikai racionalista hagyományt, akkor attitűdöket különböztet meg. És amikor a kritikai racionalizmus felvállalását megindokolja, akkor arról is beszél, hogy ebben a hagyományban értékelni szoktuk az új elméletnek azt a tulajdonságát, hogy régi tévedéseinktől megszabadíthat bennünket. Ebben a hagyományban az elmélet fontossága túlmutat pusztá gyakorlati alkalmazhatóságán. Ezért vallja Popper, hogy a kritikai racionalizmus felvállalása, illetve elvetése bármi egyéb javára tudományos magatartás. És ennek alapján gondolom, hogy az általa tett megkülönböztetésben esszencializmus, instrumentalizmus és kritikai racionalizmus valójában attitűdök. Az előzőekben megpróbáltam kifejteni a Poppertől idézett mondatok alapján, hogy a saját igazamban való bizonytalanság és az ezáltal kötelezővé váló felelősség a másik ember szempontjai iránt a kritikai racionalizmusnak erkölcsi tartalmat ad. És Popper szerint, amint látjuk, a racionalizmusok vagy irracionális közötti választás erkölcsi választás, és mint ilyen irracionális. Szabad vagyok abban, hogy mit fogok ezek közül választani, és bár választásomban racionális megfontolások is közrejátszhatnak, a választás maga nem lesz racionális.

A választás éppen azért felelősségteljes, mert a választás pillanatában megvan a szabadságom arra, hogy ne a kritikai racionalizmust vagy éppenséggel egyáltalán ne a racionalizmust válasszam. Megérne egy komoly elemzést, hogy miért és hogyan lehetünk tanúi itt egy kanti dilemmának. *A vallás a pusztá ész határain belül* című művében Kant arról beszél, hogy döntéseinknek az a szabadság ad erkölcsi súlyt, amely megengedi, hogy tudatosan rosszul válasszunk, hogy ne a kategorikus imperatívuszt vegyük fel cselekvésünk maximájába, hanem valamilyen hajlamot. Egy részletes Popper—Kant összehasonlításnak nincs itt helye, de az a döntéshelyzet, amelyről Popper beszél, a kanti döntéshelyzet. A döntésnek az a veszélye, hogy amilyen irracionálisan döntünk a kritikai racionalizmus mellett, mondja Popper, ugyanúgy dönthetnénk valami más mellett is, például a kiválasztottság romantikus mítosza mellett. Ezért tartja a döntést erkölcsinek. Természetesen ez feltételezi, hogy a választás pillanatában pontosan tudjuk, hogy melyik esetben mi az, amit választunk (Kantnál hasonlóképpen merül fel a kérdés).

Popper filozófiájában tudományos kutatás, politika és erkölcs összefüggését a tekintély fogalmán keresztül lehet megközelíteni. Semmi esetre sem lehet állítani, hogy Popper kidolgozott volna egy erkölcsfilozófiát, habár bizonyos fejtegetései akár egy erkölcsfilozófia részei lehetnének. Még azt sem lehet állítani, hogy egy alaposan kidolgozott politikafilozófiát hozott volna létre. Az egyetlen, ami tényleg ki van dolgozva, az a tudományfilozófiája. Popper az európai filozófiai hagyományon belül egy sajátos kritikai hagyományt rekonstruál, és ezt

kritikai racionalizmusnak nevezi. Erkölcstilozófiáról Popper esetében annyiban lehet beszélni, amennyiben tudományfilozófiájában, a kritikai racionalizmusban megfogalmaz bizonyos nézeteket egy olyan kutatási vagy általánosabban gondolkodási követelménnyel kapcsolatban, amelyet a *The Open Society and Its Enemies* 7. fejezetében úgy nevez, hogy „intellectual honesty” (intellektuális becsület).⁵ Totalitarizmus elleni hosszas érvelései alapján azt gondolhatnánk, hogy Popper valójában nem tesz mást, mint azt, hogy rendkívül aprólékosan kifejti, miért alkalmatlan a totalitárius rendszer a szabad gondolkodásra nézve. Biztos, hogy Popper hisz a totalitárius rendszerek ezen ártalmas vonásában, de az is biztos, hogy ennél többet mond. Ha Popper politikai nézeteiről akarunk beszélni, akkor figyelembe kell vennünk, hogy Popper nem hozott létre politikafilozófiát. És az is kiderül Popper szövegeiből, hogy politikai nézetei csak másodsorban politikai nézetek, elsősorban egészen mások. A továbbiakban erről lesz szó.

Popper felvállal egy igazságosság-koncepciót, és ezt szembehelyezi azzal az igazságosság-koncepcióval, amelyet Platón *Az államban* kifejti. Az általa felvállalt igazságosság-koncepció a javak állampolgárság szerinti egyenlő elosztásán és az állampolgárok törvény előtti egyenlőségének általános elvein alapszik. Röviden: Popper csatlakozik mindazokhoz, akik az igazságosságot az egyenlő esélyek biztosításában látják. Ezt az igazságosság-koncepciót Popper humanitárius igazságosságnak nevezi, és a következő jellemzőit foglalja össze: egyenlőség az igazságszolgáltatás előtt, bármilyen természetes privilégium tagadása; individualizmus abban az értelemben, hogy az állam feladata az egyén védelme. Ezzel szemben a Platón által javasolt állam jellemzői szerinte a következők: a természetes privilégiumok elfogadása, az egyén szerepe az állam megerősítése.⁶ Platón *Az államban* és a *Törvényekben* kifejti, hogy igazságos az, ami az állam érdekében történik, és ezt csak úgy lehet elérni, ha az államon belül mindenki egyetlen, jól körülhatárolt funkciót tölt be. Ebben a szereposztásban nem mehetnek végbe szerepcserék. Popper ezt a kasztrrendszer zárt társadalomnak nevezi, amelyen belül nem képzelhetők el átrendeződések, mindenkinek a helye és részvételének kompetenciája egy utilitárius terv alapján eleve eldöntött.⁷ Nem az a kérdés, hogy mi az állam, mondja Popper, és nem is az a kérdés, hogy mi a politikai kötelesség eredete, hanem az, hogy mit várunk az államtól és miért. Híven az egyén mint önmagában vett cél kantiánus elvéhez, szerinte az államtól védelemre kell számítanunk. Protekcionista nézeteiről azt mondja, hogy azok nem implikálnak semmilyen konkrét elgondolást az állam természetéről, netán valamilyen eredeti szerződésről, a természetes jogokról, amelyekben nem hisz. Arra következtethetünk, hogy az állam olyan egyének gyülekezete lenne, amelynek célja a kölcsönös védelem az állampolgárok között. Amit ő mond, szerinte csak egy politikai elvárás.⁸ És Popper konkrét javaslatai arra nézve, hogy milyen legyen maga az állam, ewel véget is érnek. A kérdés a továbbiakban nem az, hogy kinek kellene vezetnie az államot, hanem hogy miként tudjuk úgy megszervezni a politikai intézményeket, hogy a rossz vagy inkompetens vezetőket

megakadályozzuk abban, hogy sok rosszat tegyenek.⁹ „Nem létezik abszolút szuverenitás”¹⁰ — írja. Ez az a gondolat, ahol a politikafilozófiája és tudományfilozófiája közötti határok eltűnnek, mi több, itt már se nem politikafilozófiáról, se nem tudományfilozófiáról van szó, hanem általában a gondolkodásnak olyan hibáiról, amelyek megléte ugyanúgy rossz útra terelheti a tudományos kutatást, mint a politikai gondolkodást és vezetést, és persze az erkölcsi vélekedéseket is. Gondolkodásunknak ez a gyakran előforduló hibája a tekintélyben való hit. A tekintélyben való hit alternatívája a kritikai racionalizmus

Miért javasolja Popper a hipotézisek tesztelését? Az, aki a hipotézist megfogalmazza, képes kell hogy legyen arra, hogy megmutassa, mit kellene állítania valakinek ahhoz, hogy a hipotézist megcáfolhassa. Ennek a tesztelési követelménynek az értelmében nem az a fontos, hogy konkrét ellenpéldát tudjunk megfogalmazni, hanem az, hogy meg tudjuk mutatni, „hogyan kellene kinéznie a cáfolatnak”, mit kellene állítani ahhoz, hogy a hipotézist megcáfoltnak tekinthessük. Azért, mert igazolni valamit annyit jelent, mint hinni, hogy rendelkezünk valamilyen bizonyossággal, és aki ezt állítja magáról, egyben azt is állítja, hogy akár a saját kompetenciája révén, akár valamilyen tekintély erre vonatkozó állítása révén rendelkezik ezzel a bizonyossággal, ennél fogva dönthet afelől, hogy mi bizonyos, és mi nem. Igazolni azt jelenti, hogy valamit felhasználhatunk, amit biztosnak vélünk, biztosnak vélni valamit valamilyen tekintély elfogadását jelenti, amely persze újabb indoklásra szorul, és ez is csak további tekintélyekre való hivatkozással lehetséges. „Így kezdődnek a kis tiranniák. Először az induktivista tesz egy kis lépést, és azt mondja, hogy a lépés igazolt. És ezután, ha senki sem tesz ellenvetést, tesz egy nagyobb lépést, és arra is azt mondja, hogy igazolt.”¹¹ A holista értelmezések is valamilyen bizonyosság nevében történnek, és a holista értelmezést legitimáló bizonyosság valamilyen tekintély által vagy valamilyen tekintély nevében történik. Ezért helyezi szembe Popper a holista társadalomalakítással a „*piecemeal engineering*”, vagyis a lépésenként történő társadalomalakítás fogalmát, mert ezek nem az „egészet” célzó valamilyen magyarázatok, amelyek egy biztos felismerés jegyében kijelölik az intézkedések útját, hanem hipotetikusan megfogalmazott részeredmények, amelyeket kipróbálunk, és ha szükséges, elvetünk. Ezzel szemben a holista bizonyosságának tudatában úgy viselkedik, mintha nem is volna rászorulva a lépésenként való próbálkozás óvatos módszerére, hiszen úgy gondolja, hogy magát az egyetlen és biztos megoldást ismeri. Popper módszertani gondolatait így felelevenítve fokozatosan közeledünk az államszervezés és tekintély kapcsolatához. Mint láttuk, Popper Platónban a kasztrandszert előtérbe helyező utilitaristát látja, és az utilitárius megoldások abból a meggyőződésből indulnak ki, hogy tudják, mi a „jó” az államnak. Ez az, amit Popper nem fogad el. És nem politikai okokból, hanem ismeretelméleti okokból nem fogadja el, pontosabban egy bizonyos gondolkodási hiba felismeréséből, amely mindenféle gondolkodást, akár erkölcsi, akár politikai, akár tudományos-kutatói, téves útra vezet. Ezért gondolom, hogy amikor Popper a politikai berendezkedésről beszél,

akkor nem kifejezetten magáról a politikáról van szó, és ugyanez a helyzet akkor, amikor erkölcsről vagy a tudományos kutatás módszereiről értekeznek. Popper mindig az adott témánál általánosabb szinten marad, és ezen a szinten a gondolkodás már említett hibájáról beszél, amely az olyan emberi dolgokat, mint politika, erkölcs és tudomány, erkölcsstelenné és logikátlanná teszi. Így hát kérdésemre, hogy mi az összefüggés kritikai racionalizmus és nyílt társadalom, illetve nem kritikai racionalizmus és zárt társadalom között, a következőképpen válaszolhatok: Popper nem állítja, hogy egy zárt társadalom szükségképpen velejárója a kritikai racionalizmustól különböző tudományfilozófia. Azt viszont állítja, hogy az általa elutasított, nem kritikai racionalizmuson alapuló tudományfilozófiák olyan gondolkodásbeli hibán alapulnak, amely a politikai gondolkodás szempontjából is ártalmas. Nem kötelező tehát, hogy egy bizonyos tudományfilozófia vagy kutatási módszer egy bizonyos politikai rendszerrel párhuzamosan létezzék, de ugyanaz a típusú racionalizmus, a kritikai racionalizmus kell hogy hiányozzék mind a politikai rendszerből, mind pedig a tudományfilozófiából ahhoz, hogy ezek a konstrukciók hibásak legyenek. Nyilvánvaló, hogy ebbe a totalitárius rendszerek is beletartoznak, de Popper érvelése annál sokkal általánosabb, semhogy azt lehetne mondani, csak a totalitarizmus ellen irányul.

JEGYZETEK

1. Oracular Philosophy and the Revolt Against Reason. In: *The Open Society and Its Enemies*. Routledge and Sons. London, 1947. 224. „I may be wrong and you may be right, and by an effort we may get nearer to truth. This is closely akin to scientific attitude.”
2. I.m. 225. „Nobody should be his own judge — this suggests impartiality. This is closely related to the idea of «scientific objectivity» [...] The idea of impartiality leads to responsibility [...] we have the duty to respond other's arguments where our actions affect others.”
3. I.m. 219.
4. Uo. „The choice before us is not simply an intellectual affair, or a matter of taste. It is a moral decision [...]. For the question whether we adopt some more or less radical form of irrationalism, or whether we adopt that minimum concession to irrationalism which I have termed 'critical rationalism', will deeply affect our whole attitude towards other men, and towards the problems of social life. It has already been shown that rationalism is closely connected with belief in the unity of mankind. Irrationalism which is not bound by any rules of consistency may be combined with any kind of belief, even with belief in the brotherhood of man, but the fact that it may easily be combined with a very different belief and especially with a romantic belief in the existence of an elect body in the division of men into leaders and led, into natural masters and natural slaves, shows clearly that a moral decision is involved in the choice between it and rationalism.”
5. *The Principle of Leadership*. In: *The Open Society and Its Enemies*. 113.
6. *Totalitarian Justice*. In: *The Open Society and Its Enemies*.
7. I.m. 93—94.
8. I.m. 96.
9. I.m. 107. „How can we organize political institutions so that bad or incompetent rulers can be prevented from doing too much damage?”
10. I.m. 108. „There can be no absolute sovereignty.”
11. M. A. Notturmo: *The Open Society and Its Enemies: Community Authority and Bureaucracy*. 1996. 13. Kézirat: — „...-this how little tyrannies begin. First the inductivist takes a little leap, and calls it «justified». And then, if nobody objects, he takes a bigger leap, and calls that «justified» too.”

Cseke Péter

László Dezső kisebbségi nemzetkritikája

Hátramaradásunk egyik legfőbb oka — döbben rá a harmincas évek derekán László Dezső —, hogy másfél évtizedes kisebbségi tapasztalat után sem ismerjük kellőképpen a romániai életkeretet, az itteni (balkáni) viszonyokat. A másik — ugyancsak elevenbe vágó — felismerése: a nem revidált, nem helyzetadekvát nemzettudat, az egészséges belső kritikai szellem működésének hiánya legalább annyi kárt okozott, mint azok a külső erők, amelyek az erdélyi magyarságot (is) kisebbségi sorsra juttatták. Ha most ezt a gondolatpárhuzamot az időben meghosszabbítjuk, kénytelenek vagyunk felismerni: a kilencvenes években zajló (sokkal bonyolultabb, áttekinthetlenebb) kisebbségi életünknek aligha van olyan kulcskérdése, amivel két világháború közötti eleink szembe ne találtak volna magukat. Akkor pedig miért kell mindent előről kezdenünk? Egyszerűen azért, mert a két világháború közti és a mostani kisebbségi élet között nincs közvetlen kommunikáció. Nem is lehet, hiszen a párizsi békeszerződések aláírása után berendezkedett kommunista diktatúrák mindent elkövettek azért (is), hogy megakadályozzák ezt a szellemi párbeszédet.

A szem, a látás (erdélyi kisebbségi életlátás, világlátás), a nézet, a tekintet, a szemlélet László Dezső írásainak — többszörösen megszenvedett — alapmotívuma. „Ott nőttem fel a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, de a székely valóság meglátásához a szemet [kiemelés tőlem — Cs.P.] az erdélyi irodalomtól nyertem” — vallja 1939-ben,¹ immár kiforrott kisebbségi nemzetpedagógusként. Hivatása gyakorlására való felkészülésének, eszménykeresésének időszakában — amit ő kritikai életszakasznak nevez, amelyre az építő korszak következett a harmincas évek második felében — tudatosan arra törekszik, hogy a *reálisan látó* nagy magyarok családfáját mind a maga, mind pedig mások számára felkutassa, eleven szellemi erőforrássá avassa. „Makkai Sándor Ady-könyve megismertetett Ady modern kritikai magyarságával — jegyezi fel 1934-ben. — Adytól egy lépést tettem, és próféciája általánosságaitól Szabó Dezső részletekre *világító* zsenijének *fénykörébe* jutottam. Tetszett nekem az az ember, aki a világháború után a legkritikaibb és legegységesebb magyarságot jelentette. Miután a jelenben megtaláltam az élő magyarság összes kérdéseinek reális és *kritikai szemléletét*, s megláttam, hogy ez a *nemzetszemlélet* még mindig idegen a ma élő, magukat igaznak tartó magyarok előtt, ennek a látásnak történelmi igazolást kerestem...”² [Kiemelések tőlem — Cs.P.] Amiből legalább három következtetés menten adódik: a) László Dezső indulásában, szellemi attitűdjének a kialakulásában igen erőteljes szerepet

Részlet egy hosszabb tanulmányból.

játszott a *Magyar fa sorsát* (1927) és a *Magunk revízióját* író Makkai püspök; b) a kisebbségi léthelyzettel összefüggő kérdések elméleti tisztázását elsődleges feladatának tekinti; c) reális önismereten alapuló kisebbségi jövőkép foglalkoztatta, aminek a kimunkálása elválaszthatatlan a korszerű nemzet szemlélettől, illetve az egyetemes távlatú gondolkodástól.

Erdemes megfigyelni, hogy Makkai Ady-könyvének a hatására milyen szellemi fejlődésen megy át, amíg eljut a maga kritikai szemléletének a kialakításáig, mert ez egyben a történelmi múlt — kisebbségi helyzetben is eligazítást nyújtó — átértékelésének a mozzanatait is jelzi. „Legelőször Bethlen Gábor magyarságában láttam meg a ma kritikailag látók őseit — írja ugyancsak a *Reálisán látó nagy magyarok családfája* című visszatekintésében —, azután Széchenyi Istvánt vontam be ebbe a szellemi rokonságba. Mialatt Széchenyivel társalkodtam, felismertem, hogy az ő kétszáz évvel idősebb igazi rokona gróf Zrínyi Miklós, az író-hadvezér. De amíg eljutottam hozzá, egy kis kitérőt kellett tennem, [...] és [...] kimutattam, hogy a nagy liberális gondolkozású Eötvös, látási módjuk teljes ellentéte mellett is, milyen rokona a kritikában és az egyetemes magyar szemléletben Szabó Dezsőnek. A kitérő után most már egészen világos előttem a sor: Bethlen Gábor és Zrínyi Miklós a XVII., gróf Széchenyi István és báró Eötvös József a XIX., Ady és Szabó Dezső a XX. században minden különbözőségük ellenére is egy szellemi vonulatot jelentenek a magyarság életében.”³ (Kiemelés tőlem — Cs.P.)

Mindenikükről külön tanulmányt vagy könyvet írt László Dezső.

A Széchenyiről szólónak még kedvező volt a visszhangja, ám a Bethlen-, az Eötvös-, a Szabó Dezső-, és Zrínyi-tanulmányt magába foglaló kötetet, az 1935-ben — ugyancsak az *Erdélyi Fialok* kiadásában — megjelent *A siető embert* már „rosszindulatú hallgatás” övezte. Az erdélyi magyarság közvéleményét irányító-befolyásoló hivatalos politika nem akarta tudomásul venni — mutatott rá Vita Zsigmond az elhallgatás okaira —, hogy „itt egy új nemzedék új látása nyilatkozik meg, amely előítéletektől mentesen akarja megérteni nemzete múltját, és így új alapokra fektetni a jelenét”.⁴ A Széchenyi-könyv óta felerősödött László Dezső hangja, pedig már akkor egyértelmű volt az üzenete: a kárpát-medencei magyarságnak — többségi és kisebbségi helyzetben egyaránt —, ha meg akar maradni, meg kell újulnia, életformát kell változtatnia. Gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi téren egyképpen esedékes a szemléletváltás, a „magunk revíziója”. A történelemben szervesen benne élőként — magát is „siető embernek” tartotta — jól tudta: „Az élet hatalmas árja nem áll meg a mi kedvünkért, nem vár meg bennünket, nekünk kell sietve, soha le nem késve vele együtt haladnunk.” Ám azt is hozzátette: „De azért semmit sem szabad elsietnünk.”⁵

És éppen itt van történelembölcseletének lényege: semmiről nem akart lemaradni, minden szellemi áramlatot meg akart ismerni, ami jövőformáló ígérettel jelentkezett, de mindent kritikailag mérlegelt, és — ez az, ami kortársaitól és részben nemzedéktársaitól is megkülönbözteti — mindent az *erdélyi életlátás* (kedvenc kifejezése) prizmáján át értékelt.

Az, hogy a Székely Nemzeti Múzeumban nőhetett fel, úgy tűnik, messzemenően kárpótolja a gyermekkorában elszenvedett egyéni és közösségi traumákért, értékvesztésekért, másrészt valóban döntő módon meghatározta

későbbi életpályájának alakulását, munkásságának irányultságát. Édesapja, dr. László Ferenc (1873—1925) a Székely Mikó Kollégium tanára és egyben (1920 és 1923 között) a Székely Nemzeti Múzeum — régészeti ásatásainak köszönhetően nemzetközi hírnévnek örvendő — múzeumőre. „Alig volt esztendő, hogy angol vagy német egyetemi tanárok, múzeumi emberek meg ne fordultak volna nálunk” — emlékezik vissza azokra az eszméltető évekre 1928 nyarán kelt feljegyzéseiben.⁶ Amíg édesapja mellett lehetett, úgyszólván naponként átélhette, hogy a beláthatatlan múlt miként válik jelen idejűvé, kézzelfogható valósággá a világot megismerni vágyó beavatottak számára, s már akkor rádöbbenhetett arra is: a múlttal való állandó szembesülés korántsem öncélú folyamat; egyik lényeges előfeltétele a jövőalkítás alternatívái közötti helyes történelmi döntéseknek. Az itt szerzett tapasztalatok alapján nemzedéktársainál jóval korábban felismeri: bár a kisebbségi lét eleve szűk(ebb)re szabott, visszaszorított(abb) életformát jelent, ennek nem szükségszerűen kell együtt járnia a kisigényűséggel, sőt annál indokoltabb az egyetemes távlatú szellemi nyitottság. Ezzel a szemlélettel a kisebbségi életet is az emberi gazdagodás erőforrásává lehet avatni, annál is inkább, mivel — meglátása szerint — az egymással (akár kényszerűségből) bensőségebb viszonyba kerülőknek megadatik az a lehetőség, hogy megteremtsék az egymásért élők, az egymásért szolidaritást vállalók közösségét. Az igazi demokrácia értelmét is egy ilyen kisközösségben ismerte fel László Dezső: családjában ugyanis az egyetlen értékmérő az egymásért végzett létfenntartó fizikai és szellemi munka volt.

Semmi kétség: a tudósi pálya felé vezető út is nyitva állt előtte. Ám ő úgy vélte, hogy az adott körülmények közepette lelkipásztorként tehet övéért a legtöbbet. Aki anyanyelvén akart felsőfokú végzettséget szerezni az akkori Romániában, az persze nem is dönthetett másképpen. Irreális volt itthon a tudósi álmok szövögetése. És mégis ennek a reálisan felmért, az akkori kisebbségi léthelyzetből fakadó határozott hivatástudatnak köszönhető, hogy László Dezsőt nemcsak prófétaelkű igehirdetőként, hanem mély filozófiai alapvetésű teológiai gondolkodóként, elméleti igényrel dolgozó egyháztörténészként, egyetemes kitekintésű kisebbségi nemzetpedagógusként, helyzetadekvát szemléletváltást sürgető és biztonságos jövő(képe)t kereső kisebbségideológusként tarthatjuk ma számon. Mindez alighanem abban a felismerésben gyökerezik, amit 1938-ban — bizonyára nemcsak a maga számára — így fogalmazott meg: „Hívő szívvel modernnek lenni és magyarnak maradni.”⁷

A kisebbségi helyzet minden életmegnyivánulást lefokozó, értéksorvasztó körülményei ellenére László Dezsőnek bizonyára azzal volt a legnagyobb szerencséje, hogy jól választotta meg azt a látószöveget, ahonnan az őt körülvevő — tudatos jövőépítésre kényszerülő — világot szemlélte. „Múlt és jövő kapujában ülök — olvasható 1938-as visszatekintésében —, és olyan biztosnak érzem itt a jelent. Olyan higgadtan és nyugodtan tudok elmélkedni azon, hogy mi az én hivatásom. Semmi rendkívülit nem kell tennem. Csak erős és egészséges folytatás akarok lenni egészséges és erős apák és ősök láncolatában. Egyet kell tennem: olyan becsületesen, életrevalóan és modernül magyarnak maradni, mint amilyenek ők voltak. Ha ilyen ember tudok maradni, másokat is tudok erre az életre nevelni.”⁸

A történelemben szervesen benne élő, a múlt és jövő kapujából mindkét irányban széles horizontú kitekintésre vágyó lelkeszövendő Makkai Sándortól,

Tavaszy Sándortól és Imre Lajostól kapta a legfőbb indíttatását. Mindhármuk életművében egymástól elválaszthatatlanul jelentkezik a korszerű teológiai, filozófiai és pedagógiai gondolkodás igénye. Kérdésvetéseinek iránya kezdetben követi szellemi ihletőjének, Makkai Sándornak az útmutatását. „A kettőjük közötti különbség lényege abban van — mutat rá László Dezső teológiai gondolkodásának kialakulásáról írt alapvető jelentőségű tanulmányában Nagy László —, hogy míg Makkai Sándor egyfelől a klasszikus német filozófia (közelebbről a Böhm Károly-féle pozitívista axiológia), másfelől pedig a vallás történeti és filozófiai értelmezése irányából sub specie aeternitatis igyekszik megközelíteni az eminens vallástudományi kérdéseket, addig László Dezső alapos filozófiai képzettsége mellett egyfelől az Ady Endre és Szabó Dezső, illetve a velük induló új népiség, majd a falukutató mozgalom szellemisége, másfelől a Karl Barth nevéhez fűződő újreformátori teológia irányából, az egyházi aktualitás jegyében igyekszik válaszolni égető egyházi és teológiai kérdésekre.”⁹

Az újreformátori alapállás — mint előbb már jeleztük — nem csak a teológiai gondolkodó László Dezső alapvonása. A filozófia iránt tanúsított tartós szeretete úgy alakította egész intellektusát, borotvaéles logikáját, gondolkodásának szisztematikus jellegét, hogy abból a változásokra megérett kisebbségi magyar társadalom minden szempontól csak nyerhetett.

Az *Új arcvonalról* írt szigorú, tárgyilagos bírálatában Dsida Jenő lényegbevágó észrevételt tesz *A kisebbségi élet ajándékai* szerzőjéről, amikor — a jó íráskészség hangsúlyozása mellett — annak gondolkodói attitűdjére irányítja a figyelmet.¹⁰ És ez korántsem véletlen. László Dezsőt már a húszas évek fordulóján olyan kérdések foglalkoztatták, amelyekre a válságokat folyton újratermelő századunkban azóta is keressük — mind globális, mind helyi szinten — a megnyugtató megoldást, és amelyek az ezredvégre váltak még csak igazán akuttá. Világosan felismerte, hogy korának egyetlen válsága sem oldható meg másképpen, csakis egyetlen keret között. „El kell jönnie annak az időnek — jövendőlte —, amikor az országhatárok elhalványulásával megalakul a világállam vagy legalábbis az európai államok konföderációja.”¹¹

S mert a kisebbségi helyzetet világösszefüggésben szemlélte, világproblémaként kezelte — akárcsak a világlátásban, gondolkodói habitusban hozzá oly közel álló Balázs Ferenc —, Gondviselője megóvta attól, hogy történelmi aránytvesztés áldozatául essék; nem vált sem örökösen siránkozó pesszimiztává, sem a közeli világmegváltás hívő fanatikusává. Sietett, de nem sietett el semmit.

Az anyaországiak szeme arra van beállítva — üti le az alaphangot *A kisebbségi élet ajándékai*ban —, hogy csak halált lássanak a kisebbségi sorban lévő magyarok életében. Ez a szemlélet — fejt ki — merőben életellenes, zavarja a történelmi tisztánlátást. Mint aki kisebbségi helyzetben eszmélkedett, igazán tisztában van azzal, hogy „a kisebbségi sors tényleg jelentheti egy nép szétszóródását, szétszakadását, elpusztulását, végül halálát”, ám azt is tudja: mindez csak akkor következhet be, ha az akarata ellenére kisebbségbe került nemzetrészek nem sikerül kitermelnie azokat az erőket, amelyek megtarthatják őt új helyzetében. Arra keresi tehát a választ, hogy miként lehet célirányosan fejleszteni a gyökérmomás törvényei szerint felszínre törő erőket — nem csupán a kisebbségek megmaradása, hanem az anyaország magyarsága érdekében is.

Gondolatmenete az alábbiakban foglalható össze:

a) mindenekeelőtt le kell számolni a politikai nemzet idejétmúlt, övneszejtő koncepciójával, aminek a továbbélése csak fokozná az utódállamokhoz csatolt magyar nemzetrészek felmorzsolását; különben is, „amíg külső szellemi és más tényezők segítségével mindekit magyarrá akartunk tenni, elsősorban saját magunkról feledkeztünk meg”;

b) a magyarságnak akkor is rá kellett volna eszmélnie erre, ha „Trianon nem adja meg a súlyos leckét”; hogy megadta, százszor inkább szükség van a korszerű nemzeti megújulást — mind többségi, mind kisebbségi helyzetben — elősegítő önrevízióra;

c) a szétszakadt magyar politikai egység helyébe tehát az országhatároktól függetlenül érvényesülő szellemi, lelki magyar egységet kell megteremteni;

d) ami nélkül a leszakított nemzetrészek hosszabb távon valóban nem lennének képesek önálló életre;

e) ám a kisebbségek is több vonatkozásban segíthetik az anyaországot; mindenekeelőtt a magyarországi élet elfogulatlan szemléletével, a kelet-közép-európai egymásrautaltság (életbe-, illetve nemzettestbe vágó) tudatosításával;

f) annál is inkább, mivel a kisebbségek megjelenésével maga a demokratikus európai szellem követel magának életjogot ebben a térségben; ez a demokrácia azonban „nem a nép uralmát, hanem a szervezettebb egymásrautaltságot, a társadalmi korlátok háttérbe szorulását, a különböző osztályok egymásért való összefogását, a kisebbségi magyarok egymásért való munkaközösségét jelenti”.¹²

Éz a kiemelt gondolat sor lényegében már elővetíti a kisebbségi életmodell megteremtésének célképzetét, amely — mint látni fogjuk — korántsem a kisebbségi állapotban való megrekedés, megmerevedés irányába mutat, ellenkezőleg: az „önmagunk fölé emelkedés” lehetőségét sugallja.

A húszas évek fordulóján, a harmincas évek első felében László Dezső következetesen küzd egy új „erdélyi magyar életlátás” polgárjogáért, egy új magyar ideológia kialakításáért. Kiindulópontja: a nem revideált magyar öntudat Trianon után okozott legalább annyi hátramaradást, pusztulást, mint azok a tőle függetlenül működő külső erők, amelyek a magyarságot a trianoni helyzetbe juttatták. Korának nem teológiai alapvetésű kisebbségideológusaitól mindenekeelőtt az különbözteti meg — mutatott rá születésének nyolcvanadik évfordulóján Debreczeni László —, hogy „kritikájában elsősorban mindig önmagunkban keresi meg a hibák gyökerét. Sohasem a külső dolgokat okolja, hanem saját magunk bűneit, mulasztásait, amiért nem álltunk szembe azokkal a külső dolgokkal, amelyek létünket fenyegették, vagy pedig ki is kezdték az életünk alapjait.”¹³ Az önrevízió szükségességét elsőként meghirdető mesterének a távozása is azért döbbsenti meg, mert Makkai nem hisz abban, hogy a kisebbségi magyarság saját bűnei ellen komoly erkölcsi küzdelmet tudjon folytatni. „Makkai megállapításai azért olyan súlyosak — fejt ki a *Nem lehet* megjelenése után —, mert ő a kisebbségi magyarság erkölcsiségének megrokkasztását és fokozatos elsorvadását látja a kisebbségi sors legszörnyűbb bűnének.”¹⁴

Látásmódjából következően és felkészültségének köszönhetően László Dezsőt az élet minden vonatkozásában a *szellemi nyugalom* (Debreczeni László találó kifejezése) jellemezte. Makkai távozása sem a megváltoztathatatlannak

tűnő állapotokba való belenyugvással töltötte el: felismerései egy nélkülözhetetlen kisebbségi nemzetpedagógia kidolgozására sarkallják. Ami szervesen nő ki annak a kisebbségi életprogramnak, kisebbségi modus vivendinek a szükségletéből, amely — szerzőnk elgondolásainak megfelelően — az itteni élet egyensúlyának a megteremtésére hivatott.

Amint azt már jeleztük, a politikai nemzet fogalmát László Dezső két okból is elveti: 1) a régi magyar élet formáinak, intézményeinek, a régi magyar állam szellemiségének a fenntartása eleve gátló tényezője a kisebbségi életforma kialakításának; 2) a Trianon után létrejött új — ugyancsak politikai — nemzetállamok pedig nyíltan vagy rejtetten az „ajándékba kapott” magyar nemzetrészek bekebelezésére törekcsenek. A *nemzet és az állam* fogalmának a szétválása tehát szükségessé tette a *nemzeti önazonosság* országghatároktól függetlenül érvényesülő ismérveinek a tisztázását. Ilyen megfontolások készítetik László Dezsőt arra, hogy a nemzeti önazonosságtudat jelölésére az Adytól és Szabó Dezsőtől kölcsönvett *faj* kifejezést használja, amin — amiként azt például Onisifor Ghibuval vitázva kifejti — *szellemi, lelki, kulturális egységet* értett.¹⁵

Trianoni határoktól függetlenül az összmagyarság egy lelki testet alkot — fogalmazta meg 1929-ben: „Nélkülünk az egész test nem tud élni, de még kevésbé tudunk mi élni az egész test nélkül.” Az egyetemes magyar szellem eleven hatása nélkül ugyanis elsatnyulnánk, elsorvadnánk, mert a kisebbségi élet első évtizedének a tapasztalata azt mutatja, hogy például az irodalom területén „az erdélyi címke alatt nagyobboknak lehet látszani kisebb belső érték mellett is, mint a magyar címke alatt”.¹⁶ Az itteni magyarságnak, ha meg akar maradni az összmagyarság szerves részének — vonta le a következtetést —, az erdélyi élet törvényszerűségei szerint kell élnie, és egyetemes mércével mérhető teljesítmények felmutatására kell törekednie.

„Vajon lehet-e [...] biztos fejlődést megengedő közszellemet teremteni Erdély földjén egy faji és felekezeti gyűlölséget és ellentéteket támasztó szellem propagálásával?”¹⁷ Az egészséges életösztön tiltakozik már a hipotetikus kérdésfelvetés ellen is, hiszen — fejti ki 1931-ben — „itt csak annak a programnak van létjoga, amelyik nem a többi itt élő népek nélkül és ellen, hanem azok tisztelete és a velük együtt haladás szellemében akarja a sajátos magyar értékeket szolgálni”.¹⁸ Szemléletének nyitottsága, gondolkodásának emelkedettsége különösen a világválság mélypontján mutatkozik meg igazán, amikor rendre konfrontálódnia kell az egyeduralomra törő ideológiák erdélyi exponenseivel. „A világválság megoldása nem Erdélyben lesz — szögezte le egyértelműen 1933-ban. — Még kevésbé fog ez a mi most elfoglalt magatartásunktól döntően függeni. Nem mondom, hogy el kell zárkóznunk az egyetemes mozgalmak elől. Ezt nem is lehet megtenni. De a sort meg kell fordítanunk. Nem az egyetemes mozgalmak beidegzéseivel kell Erdély felé jönnünk, hanem Erdélyből kell azokra nézünk. Ne azok mondják, hogy mi kell Erdélynek, hanem mi mondjuk meg, hogy mi kell belőlük nekünk.”¹⁹

Miután felismeri, hogy az első világháború utáni Romániában a régi magyar élet formái, intézményei, szellemi irányzatai nem tarthatók fenn, és hogy sem a pesszimista álláspont, sem az építő szándék nélküli kritikai magatartás nem vezet eredményre — radikálisan új, az adott helyzetben adekvát demokratikus

társadalomszervezési program életbe ültetéséért száll síkra. Alaptétele: a kisebbségi élet belső törvényszerűségeit az a viszonyrendszer határozza meg, amelynek tengelyében a demokratikusan kiépítendő román—magyar együttélés imperatívusza áll. „Nem azért vagyunk kisebbségi magyarok — ismeri fel döbbenet 1935-ben —, mert a többségi magyarságtól különválasztva élünk, hanem azért, mert országunkban a tizenötmillió államalkotó románsághoz képest kisebbségben vagyunk.”²⁰ E felismerésből azt a következtetést vonja le, hogy kisebbségi életünk alapkérdései a románsághoz fűződő viszonyunkon dőlnek el. „Nekünk tehát mindenképp ennek az országnak az életét, életrendszerét, életlehetőségeit kell megismernünk — kezdi sorjázatni máris a gyakorlati teendőket. — Megdöbbenő, hogy ezen a téren még milyen súlyos mulasztások terhelnek bennünket. Meg vagyok győződve, hogy nagyon sok hátramaradásunknak volt az az oka, hogy nem ismertük kellően ezt az országot és azokat az utakat, amelyek tiszteletben tartásával itt lehet és kell élnünk. [...] Mi nem megtúrt, hanem teljes értékű polgárai vagyunk ennek az országnak, minden olyan magatartás, ami állampolgári jogaink gyakorlásában sért meg, ellenkezik az ország alkotmányával és törvényeivel. Nem arra kell hivatkoznunk, hogy milyen volt a sorsa a románságnak a régi Magyarországon, mi a sorsa más országok kisebbségeinek, ha bennünket nemzeti sajátosságaink érvényesítésében gátolnak, hanem arra, hogy azok, akik velünk szemben igazságtalanságot gyakorolnak, nem tisztelik ennek az országnak a törvényeit, mi pedig a törvények tiszteletét magunkkal szemben elvárhatjuk, mert minden kötelezettségnek eleget teszünk. [...] Meg kell győznünk az államalkotó fajt afelől, hogy nekünk nincsenek rejtett céljaink, meg kell mutatnunk, amit az ország vezetői nemigen látnak, hogy egész közéletünkben mennyire a törvényes rend tiszteletén akarunk előre-haladni. [...] Nekünk az állam iránti tiszteletünkől olyan erkölcsi tőkét kell gyűjtenünk, amelyre mindenkor bátran lehessen hivatkozni. Oda kell a közvéleményt formálnunk, hogy minden kisebbségi sérelem az állam presztízsének sérelmét jelentse.”²¹

Az alkotmányjogilag biztosított érdekvédelmi és értékteremtő munkát állítja tehát László Dezső a kisebbségi élet megszervezésének a középpontjába, amelynek „sem világnézeti, sem felekezeti, sem korkülönbség nem lehet a gátolója”. Liberális és demokratikus elveken alapuló építő program volt ez kétségtelenül, amely a hagyományos erdélyi toleranciát olyan törvényszerűségekként tételezte, amely megítélése szerint alkalmas lehet az államalkotó román nép és a kisebbségek viszonyának megnyugtató rendezésére csakúgy, mint a kisebbségi élet belső erőinek tervszerű egybehangolására és fejlesztésére.

Itt az ideje az új kisebbségi szervezkedésnek — ezzel a távlatnyitó gondolattal fejezte be fentebb idézett írását László Dezső, hogy aztán két esztendő múlva *Bomlás vagy egység?* című kulcsfontosságú tanulmányában elgondolását részletesen is kifejtse. Felfogásában a romániai magyarok belső egységének a megteremtése nem jelentett egyneműsítést, ellenkezőleg: a különböző irányzatok együttlétezését tételezte. Az egység akkor valósulhat meg — érvelt —, ha az itteni magyarság „az élet minden sajátos köre számára megfelelő szervezet tud létrehozni”, biztosítván ezek együttműködésének feltételeit.²² Ebből a felismerésből gyakorlatilag az következik, hogy: 1) az egyházak, a politikai pártok, a gazdasági szervezetek, az irodalmi egyesületek, művelődési egyletek és

más civil társadalmi szerveződések tevékenységi területét el kell határolni egymástól; még ha különböző felfogás szerint is dolgoznak, de mindenik a maga munkáját végezze; 2) a meglévő életkereteket át kell építeni a kisebbségi létforma követelményei szerint; 3) új kereteket kell létrehozni mind a gazdasági, mind pedig a társadalmi élet korszerű megszervezése érdekében. Okfejtésének lényege: egyetlen szervezet sem sajátíthatja ki magának azt a jogot, hogy a romániai magyarság kizárólagos irányítója-szervezője legyen. Az egység alapját csakis a meghatározott életfunkciókat betöltő szervezete)k együttműködése alkothatja.

Két évvel később — immár a Vásárhelyi Találkozó tanulságait is továbbgondolva — még markánsabban nyilatkozik meg a kisebbségideológus László Dezső személyisége. A királyi diktatúra bevezetése új helyzetet teremt, új tájékozódást követel. Ekkor még nagyobb szükség van arra, hogy a külön-külön élő szervezetek között szerves együttműködés jöjjön létre. „Azért látszik erdélyi életünk annyira szétesőnek, ziláltnak, azért mutatja ez a részleteiben olyan szép erdélyi élet igen gyakran a dekadenciának, a felbomlásnak ijesztő jeleit — állapítja meg 1939-ban —, mert nincsen tengelye. [...] A mi nagy bűnünk mai napig az, hogy nem becsültük meg egymást és egymásnak szellemi értékeit. Egymás kisebbsítésében, gyengeségeinek világ elé tárásában elérkeztünk a mélypontra: ma már senki sem tud újabb kompromittáló adatokat mondani a másiktól.”²³

Az 1939-es *Új erdélyi tájékozódás* nemcsak azért jelentős, mert a *Kiáltó szó* (1921), a *Magunk revíziója* (1931) kínálta alternatíva, illetve Németh László romániai útirajza és Makkai Sándor *Nem lehetjének* hatására megszületett felismerésének összefüggésében vizsgálja a kisebbségi magyar önszerveződés addigi útját. Nem hagyható említés nélkül ez a tanulmány azért sem, mivel László Dezső ebben tisztázza az erdélyiség eszmekörében felnőtt és az együttélés feltételeinek a kiszélesítésén fáradozó 1929-es értelmiségi nemzedék álláspontját az egyneműsítő, kizárólagosságra törekvő — „totális és integrális” — nemzeti gondolat térhódításával szemben. László Dezső egyértelműen elutasítja az utóbbit, mivel az csak politikai diktatúra segítségével valósítható meg. Márpedig — olvashatjuk érvelésében — kisebbségi népközösségnek semmiféle diktatúra nem lehet szövetségese; csak a legteljesebb demokrácia feltételei közepette őrizheti meg önazonosságát, építheti ki a maga külső és belső, anyagi és szellemi világát. Ezért sürgeti továbbra is a kisebbségi magyar társadalom erőinek szervezett összefogását, a különböző munkaközösségeknek e társadalomban betöltött fontossági szerepük szerinti kiépítését, a köztük lévő mellé- és alárendelési viszonyok tisztázását. „Az új kisebbségi társadalom egyetlen mértéket ismert el önmagán belül, és ez a mérték nem más — hangsúlyozza újjólag —, mint a közösségért végzett szellemi és fizikai munka. Egyedül ennek a mértéknek a betöltése emelhet ki valakit a többi közül, és emelhet magunk fölé vezetőül.”

„A kisebbségi sors azért jár annyi bizonytalansággal — összegezi tapasztalatait —, mert nincsenek analógiái és fényesen tündöklő, egységes öntudatot kifejlesztő, emlékeztető szimbólumai.”²⁴ Nem meglepő tehát, hogy analógiákat és szimbólumokat keresve Erdély történelmének behatóbb tanulmányozására és ugyanakkor a hosszú időn át elnyomatásban élt észak-európai kis népek történetének búvárlására hívja fel a figyelmet.

JEGYZETEK

1. László Dezső: Erdélyi magyar irodalom. In: L. D.: Magyar önismeret. Sepsiszentgyörgy, 1944. 183—189.
2. Uő: Reálisan látó nagy magyarok családfája. Erdélyi Fiatalok, 1934. II. 37—39.
3. Uo.
4. Vita Zsigmond: A siető ember. Erdélyi Fiatalok, 1935. II. 52—53.
5. Vö. László Dezső: A siető ember. Kolozsvár, 1935. 8.
6. Uő: Önéletrajz-féle. 1938 nyarán készült gépirat a szerző hagyatékában.
7. Uo.
8. Uo.
9. Nagy László: Jegyzetek László Dezső teológiai gondolkodásának kialakulásáról. Református Szemle, 1984. 3. 227—235.
10. Dsida Jenő: Új arcvonal. Erdélyi Fiatalok, 1932. 5. 95—97.
11. László Dezső: A kisebbségi élet ajándékai. In: Új arcvonal. Kolozsvár, 1931. 128—138.
12. Uo.
13. Cseke Péter: A kisebbségi élet ajándéka. In: Cs. P.: Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Buk., 1995. 151—181.
14. László Dezső: Bűneink, betegségeink. 1937-es gépirat a szerző hagyatékában. lap.
15. Uő: Ghibu O. professzor könyve és az Erdélyi Fiatalok. Erdélyi Fiatalok, 1932. 1—2, 3—10.; Az erdélyi szellem. Kálvinista Világ, 1929. május 15.
16. Uő: Az erdélyi szellem. I. h.
17. Uo.
18. Uő: A főiskolai ifjúság és a politikai pártok. Erdélyi Fiatalok, 1931. 3. 62—63.
19. Uő: A kisebbségi élet. Erdélyi Fiatalok, 1935. III. 79—86.
20. Uo.
21. Uo.
22. Uő: Bomlás vagy egység? Erdélyi Fiatalok, 1937. 2. 3—5.
23. Uő: Magyar tengely. In: Magyar önismeret. 171—177.
24. Uő: Új erdélyi tájékozódás. Erdélyi Fiatalok, 1939. 1. 3—6.

Végh Balázs

A kisebbségi irodalom elméleti kérdései

A jakobsoni kommunikációs modellben (szerző—mű—olvasó) a kontextus olyan háttértényezőnek számít, amely a rendszer normális működését hivatott biztosítani. A fogalom itt voltaképpen a szövegen kívüli kontextusra vonatkozik; az üzenet egy kontextust kíván, „amire utal, ami a címzett által megragadható, és ami vagy verbális, vagy verbalizálható”. Ez a kontextus tehát olyan valami, amire a szöveg referál, amit a szöveg denotál. A szövegen kívüli kontextus, azaz a szöveg társadalmi környezete észrevétlenül, virtuálisan van jelen az alkotásban és a befogadásban, és a műalkotás bizonyos pontjai, szövegelemei segítségével következtethetünk rá, illetve egyes aspektusaira. A kisebbségi irodalomban ezzel szemben a kontextus mindig aktuálisan van jelen, vesztítve közvetett formájából, mivel már az alkotási folyamatban, a kódolásban a befolyásolás, a felismerhetőség szándéka vezeti a szerzőt. Az alkotók igyekeznek nem szövegszerű kontextusokat szövegszerűvé tenni, sokszor annak a kockázatásával is, hogy a műalkotás veszít irodalmi értékéből, jelentősen befolyásolva az irodalmi szöveg művészi üzenetét. A kisebbségi irodalmi modellben megnő tehát a kontextus szerepe, sőt meghatározó tényezővé válik. Mivel jócskán felértékelődik, megváltoztatja, illetve módosítja a szerző—mű—olvasó viszony természetét és működését, és minden a környezet befolyása alá kerül. Vagyis olyan tényezők veszik át a meghatározó szerepet, amelyeknek valójában a háttérben kellene maradniuk, emiatt aztán hangsúlyozottabb pszichológiai hatásnak van kitéve mind az alkotó, mind pedig a befogadó. Ez a sajátos kommunikációs helyzet olyan normatívákat alakíthat ki, amelyeknek egyformán engedelmeskedik a szerző és az olvasó, vagyis amely egyaránt meghatározhatja a szerzői és a befogadói elváráshorizontot. Ebben a helyzetben nemcsak az alkotás szenved csorbát, hanem beszűkülhet a recepció, a befogadói aktivitás is, és a műélvezet egyszerű reprodukálássá válhat, illetve az elvárások visszaigazolásává. Ennek a megállapításnak a helyességét bizonyítja az a jakobsoni szemlélet is, amelynek segítségével a partikuláris szemléletű kisebbségi irodalom olyan normarendszernek is felfogható, amely minden irodalmi mű számára *langue*-ként létezik, és a befogadó számára *parole*-ként aktualizálódik. Ennek a kánonnak a befolyása alatt az egyes szerzők olyan empirikus eszközökhöz folyamodnak, amelyekből minden egyes műre vonatkozólag megállapítható az alkotói és a befogadói elváráshorizont azonossága, illetve mindkettőnek bizonyos irodalmi tények iránti elfogultsága. Emiatt az azonos tapasztalati világban létrejövő egyetlen irodalmi mű sem jelent különös

újdonságot, mert előrejelzéseivel, nyílt vagy rejtett utalásaival előre felkészíti a befogadót. Ennek ellenére a mű és az olvasó kapcsolatának nem lenne szabad kimerülnie abban, hogy minden műalkotásnak megvan a történelmileg és szociológiailag meghatározható olvasója, és hogy minden író függ olvasóinak politikai, társadalmi helyzetétől, illetve nézetétől, valamint abban sem, hogy az irodalmi siker alapja az a könyv, amely „kifejezi egy csoport elvárásait, s szembesíti a csoportot saját tükörképével” (R. Escarpit). A befogadásban a teljes befogadói alkatnak részt kell vennie, mert csak így fogható át a műalkotás teljes jelentésszférája. Ebben a feltevésünkben erősít meg bennünket R. Welck, aki szerint az irodalmi műalkotásnak sem a személyhez, sem pedig a kollektív tudathoz kötött hatását nem lehet empirikus (a mi esetünkben partikuláris) eszközökkel meghatározni.

Ha a kisebbségi irodalmat a kontextus függvényében akarjuk elbírálni, akkor befogadástörténete nem lesz egyéb, mint az esztétikai és az esztétikán kívüli szempontok folytonos keveredésének története. Általában a befogadói viszonyoknak egyaránt vannak esztétikai és politikai-szociológiai-lélektani implikációi, azaz a kisebbségi irodalomszemlélet fogalmaival élve „esztétikai tudati” és „helyzettudati” vonatkozásai. A kisebbségi körülmények között élő olvasó hajlamos tehát arra, hogy szubjektivizálja az irodalmi alkotás bizonyos aspektusait, illetve aktualizálja és saját történelmi helyzetéből értelmezze, sőt egyfajta kisebbségi elváráshorizontjával felülértékeli az irodalmi alkotásokat vagy az egész irodalmat. Ebből a recepció folyamatból nem hagyható ki tehát a megértést és az egyes ítéletalkotást irányító feltételek összessége. A kisebbségi irodalmakban számos olyan műalkotás született, amelyekben a tárgy vagy a szöveg üzenet voltát pusztán a kontextus biztosította, amelyben kizárólag a kontextus teremt a tárgyból műtárgyat, a tényből irodalmi tény, a szövegből irodalmi művet. A befogadót a társadalom és az adott történelmi korszak szükségképpen olyan kompetencia elsajátítására kényszeríti, amelynek segítségével bizonyos kontextushoz bizonyos típusú szövegeket asszociálhat. A művet befogadó olvasó egyrészt ezen az alapon értékeli, másrészt felidéződhetnek benne azok a jelentések is, amelyekkel az irodalmi mű az adott kontextuson kívül is rendelkezik. A befogadóban fokozatosan kialakul az a tapasztalásmód, amelynek segítségével az irodalmi szövegeket egy virtuális kontextusra képezi le. Ez lehet az oka annak is, hogy a kisebbségi irodalomszemlélet, illetve önszemlélet összes pragmatikus jellegű meghatározási vagy önmeghatározási kísérlete csődöt mondott, megtorpant annak a kérdésnek a megválaszolásánál, hogy mi a kisebbségi irodalom. Szabatos meghatározások helyett körülírások, illetve metaforikus megfogalmazások születtek, szinte kivétel nélkül irodalmon kívüli szempontok bevonásával.

Az 1989 utáni kisebbségi irodalmi önszemlélet sok közös vonást mutat a két világháború közötti helyzettel, mindkettő jellegzetes megnyilvánulási formája az önmetafora. A *Tiszatáj* 1996. januári száma teljes összeállítást szentel a témának *A határon túli magyar irodalom önmetaforái* címmel. A vizsgált önmetaforák olyan elvárásrendszer részei, amelyek megfogalmazásában szinte irodalmon kívüli szempontok játszottak közre. Mindez magának a tulajdonképpeni „terminus technicus”-nak, az önmetaforának a körülírásából is kitűnik: „Önmetafora alatt azokat az önítéleteket, hivatástudatot és feladatmegjelölést kifejező fogalmakat értjük, melyek egy-egy korszakban

meghatározták ezeknek az irodalmi részeknek az irányát. Ezek az értékjelképek és létszimbólumok közösségteremtő erőt képviseltek, irodalmi mozgalmakat sarjasztottak ki, s különböző nemzedékeket jellemeztek az elmúlt hetvenöt év alatt.”¹ A meghatározásban az önmetaforák szinonimáiként szerepelnek még a következő kifejezések: értékjelképek és létszimbólumok. Ezek a pontosan meg nem határozható fogalmak szinte kizárólag a kisebbségi irodalmakkal kapcsolatosan használatosak, és hozzájárulnak azok mitizálásához.

A „hivatástudat” és a „feladatmegjelölés” viszont a kollektív esztétikák, a közösségi irodalmak sajátos fogalmai, amelyekben szabadon keveredik az esztétikum és az erkölcs, emiatt történhet meg a kisebbségi irodalomban az, hogy az érték nem esztétikai szép, hanem az igazság egy sajátos formája, amely az erkölcsi értékhez és az erkölcsi igazsághoz áll közel. A klasszikus filozófiából tudjuk, hogy az igazság lényegében a gondolat és a valóság viszonyából következtethető ki, ám az esztétikai érték ezen a viszonyon kívül helyezkedik el, egy öntörvényű rendszerben, amely ha nem is rekeszti ki az erkölcsi igazságot és az erkölcsi értéket, nem is azonosul vele.

Az irodalompszichológiában az érték az értékelés tárgyaként jelenik meg. Az értékelés lélektani folyamata pedig szabályozója mind az alkotás folyamatának, mind pedig az irodalmi mű olvasásának és hatásának. Az alkotásban megjelenő „értékjelképek” és „létszimbólumok” — a kisebbségi irodalom sajátos fogalmai — dekodolása a befogadásban történik meg, viszont az azonosulásnak a mechanizmusához olyan közös értékszempontok szükségesek, amelyeket bizonyos emberi csoportok és kapcsolatok alakítanak ki. A befogadás közösségi rítusában felértékelődik minden „értékjelkép” és „létszimbólum” funkciója, intenzitását mindenekelőtt a hatásban lehet nyomon követni. A kollektív befogadásnak ezt a lélektani fejlődését követhetjük nyomon Sütő András kisebbségi létről írott drámáinak befogadástörténetében. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán* és a *Káin és Ábel* trilógiában a műbe kódolt „értékjelképek” és „létszimbólumok” sokaságát teremti meg a szerző, amelyek nemcsak mennyiségi, hanem minőségi fejlődésen mennek át. Az alkotás és a befogadás értékszempontjainak ritkán tapasztalható azonosulása, illetve termékeny egymáshatása tapasztalható a hetvenes évek romániai magyar irodalmában. Ebben a termékeny közegben az irodalom jelképei a konkrétól az elvont, az egyszerűtől az összetett irányába fejlődtek. Mint általában a szimbólumoké, az akkor keletkezett létszimbólumok jelentése sem írható le, „fordítható le” egyetlen fogalommal, hanem csak fogalmak sokaságával, mivel a szerző többértelmű, egymással rokon (társadalmi) jelenségek szélesebb körét mutatja fel egyetlen jelképben. A kisebbségi irodalom befogadásában beállt jelenkori lélektani módosulás miatt mára eltűnt ezeknek a szimbólumoknak a kollektív hatása.

Elek Tibor az önmetaforák születésének és eltűnésének okairól értekezve megállapítja, hogy a trianoni döntés utáni időszakban a kisebbségi író egyszerre kerül az ideológiagyártás és az irodalomteremtés kényszerhelyzetébe, ez eredményezi az ideológiai és az írói szerep összecsúsztatását, összekeverését.² Ez a kettős magatartás követhető nyomon a romániai transzszilvanizmus vagy a szlovákiai emberirodalom—valóságirodalom önmetaforáiban. Továbbá ezt a kettőséget mutatja ki Füzesi László Gáll Ernő sorsmetaforájában, a „sajátosság méltóságában”.³ Maga a fogalom, a metafora Sütő András hetvenes években

keletkezett drámáihoz kapcsolódik, ezzel teremt Gáll Ernő kulcsfogalmat a Sütő-művek megközelítéséhez. Több elgondolás is összegződik a „sajátosság méltósága” kifejezésben; megalkotója egyrészt elméleti alapvetésből jut el a gyakorlati következtetésekhez, másrészt a kor alaptendenciája csapódik le a metaforikus fogalomban: 1) a technikai civilizáció uniformizáló hatásával ellentétben megnő a sajátosságok fontossága; 2) a marxizmus Ernst Block által megfogalmazott méltóságfogalma. Bár Füzesi László nem említi, harmadik tényezőként feltétlenül be kell vonnunk azt a lélektani motivációt, amelyet a hetvenes évek hivatalos politikája váltott ki a romániai magyar értelmiségiben. Az erőszakos beolvasztás, illetve a sajátos kultúra felszámolásának veszélye védekezésre késztetett minden lelkiismeretes művészt és társadalomtudóst. A romániai magyar gondolkodásban egyfajta védekezési reflexként értékelődött fel a méltóság fogalma és azon belül a sajátosságé. A sajátosság méltósága így lett jellegzetesen kisebbségi fogalom, amelyet az általános és az egyetemes érvényű méltóság kifejezést szűkítő jelző tesz konkréttá, illetve kisebbségi körülmények között alkalmazhatóvá.

A *Tiszatáj* említett számának önmetafora-elemzései közül tudományódszertani megközelítésével kiemelkedik Széles Klára „megfogalmazási kísérlete”: „Az önmetafora-természetű önkifejezési nyelvi forma (egyben formavariációsor, formacsalád), amely bizonyos (történelmi, földrajzi, lélektani) helyzetnek s helyzetmegítélésnek, egyféle helyzetudatnak egyféle megfogalmazása, egyben válasz, állásfoglalás is az adott szituációra, s ekként értékjelkép, létszimbólum, vagy azzá lehet.”⁴ Amint látjuk, ez a meghatározás sem tudja megkerülni a kisebbségi irodalomvizsgálat kulcsfogalmait, a helyzetudatot, az értékjelképet, a létszimbólumot. A meghatározás második feléből kiderül, hogy a kisebbségi önmetafora közvetett módon áll kapcsolatban az irodalommal, illetve irodalmi értékkel is telítődhet, ha az esztétikai tudat felfedezi önmaga számára, és lényegében csupán így válik teljessé minden önmetafora, hiszen egyszerre van benne jelen a helyzetudat és az esztétikai tudat, vagyis maga a hagyományos értelemben vett kisebbségi lét és irodalom. „Önmagában hordozza ez utóbbi értékkel telítődésnek a lehetőségét (különböző fokon).”⁵

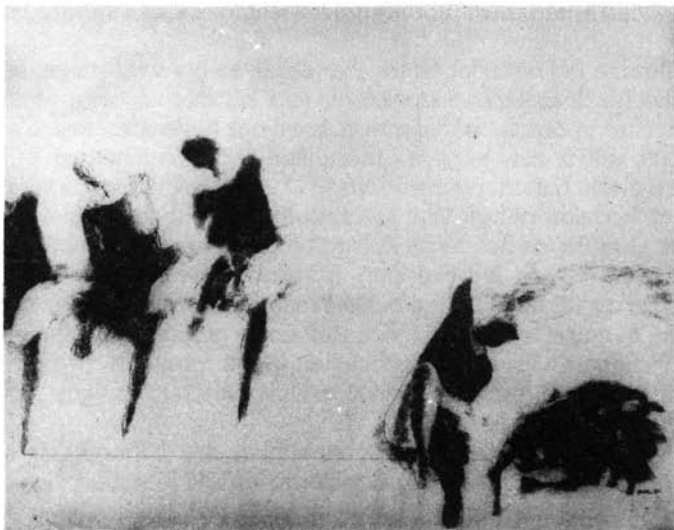
Az elemzők gyakran a helyzetudat szférájába utalják az önmetaforákat, és egy esztétikai értékeket hordozó képet a szociológia felől közelítenek meg, végül is ez könnyen vezethet szempontok, módszerek és fogalmak keveredéséhez. Cs. Gyimesi Évával együtt valljuk azt, hogy a „társadalmi-történelmi helyzet [...] önmagában véve nem érték, hanem pusztán adottság”.⁶ Az irodalmi eszközökkel megfogalmazott és az irodalmi művek által szentesített helyzetudat szubjektív, elrajzolt, és visszahat a valóságos helyzetre. A legtöbb önmetafora a kisebbségi helyzetnek ilyen értéké — és legfőképpen irodalmi értéké — történő átminősítése. Mindezzel együtt a kisebbségi helyzet metaforizálásának fetiszáló, mitizáló funkciója van, és egy kényszerű politikai-történelmi helyzetet szépít meg ámító és önámító jelleggel. Így „a kisebbségbe került etnikum politikai értékvesztését a szülőföld, a történelmi, művelődési hagyományok megmaradt értékének tudatosításával kívánja ellensúlyozni”.⁷

A *Tiszatáj* összeállítása is meggyőzhet bennünket arról, hogy bár a kisebbségi irodalom önmetaforái egy belterjes irodalomszemlélet termékei, illetve fenntartói, mégis egyszerre szükséglet és erény is ez az állapot, hiszen hiányzik

egy kisebbségi irodalomra kidolgozott egységes fogalmi rendszer, a létező fogalmak pedig nem elégségesek az egyes irodalmi jelenségek megnevezésére. A kisebbségi irodalom önmetaforái tartalmi, formai és funkcionális szempontból egyenértékűek Adrian Marino úgynevezett kritikai képével, amely „mint bármely irodalmi kép, a logikai nyelv elégtelen voltából jön létre”.⁸ Az egyetemes irodalomtudomány fogalmi rendszere nincs tekintettel azokra a sajátosságokra, amelyek az egyes kisebbségi irodalmakra jellemzőek. Ezért gyakran szűkítő jelzőkkel ellátva teszik „alkalmassá” a szakkifejezéseket, illetve ezek hiányában metaforákat használnak. A metaforák vagy önmetaforák gyakran vezethetnek elkülönüléshez, illetve önkirekesztéshez, még akkor is, ha éppen a védekezés eszközeként szolgáltak a cenzúra időszakában. Talán éppen ezzel a szándékolt homályosságukkal biztosítanak valamilyen rálátást a kisebbségi irodalomra és sajátosságaira, ennek ellenére csak addig maradnak érvényesek, amíg nem próbálkozunk a „lefordításukkal”.

JEGYZETEK

1. O.S. [Olasz Sándor]: Összeállításunk elé. Tiszatáj, 1996. 1.
2. Elek Tibor: Az önmetaforák születése és alkonya. I.h. 16—26.
3. Füzesi László: A sajátosság méltósága. A hetvenes évek Korunkja és Gáll Ernő metaforája. I.h. 36—46.
4. Széles Klára: Önmetafora — „mi”-metaforák. Önmetafora-változatok a mai erdélyi költészetben. I.h. 79—91.
5. Uo.
6. Cs. Gyimesi Éva: Gyöngy és homok. Ideológiai és értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1992. 18.
7. I.m. 31.
8. Adrian Marino: Bevezetés az irodalomkritikába. Ford. Kántor Lajos és Láng Gusztáv. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1979. 146.

Pomogáts Béla

Veszélyeztetett párbeszéd

Az irodalom szervezeti élete

Sodródó irodalom

A magyar irodalom, a rendszerváltozás következtében, megszabadult minden cenzurális ellenőrzéstől és kényszertől, ugyanakkor elveszítette különleges státusát. Minden közép- és kelet-európai (posztszocialista) országban tapasztalni lehet, hogy éppen az alkotás, a nyilvánosság szabadságának beköszöntése jár együtt az irodalom létezési formáinak anyagi ellehetetlenülésével: az írói megélhetés, a folyóiratszerkesztés, a könyvkiadás, illetve az irodalmi élet társas és intézményes formáinak fenntartása ugyanis súlyos anyagi válságba került, és noha egyre-másra jönnek létre új folyóiratok és könyvkiadók, ezek fenntartása, folyamatos munkája rendkívül nehéz, és alkalmanként reménytelennek tetsző küzdelmeket követel. A cenzúra megszüntetése, az írói szabadság helyreállítása egyfelől és az irodalom intézményrendszerének válsága másfelől — nos, ez is hozzájárul az írói társadalom, az irodalmi élet belső bizonytalanságához és zavaraihoz.

Az állami mecénatúra csak töredékesen működik, maga a társadalom, a civil szféra, a hazai polgárosodás viszont még nincs felkészülve arra, hogy az irodalom és az írók támogatója legyen. Nincs felkészülve erre, és talán nem is érdeklődik iránta; az új hazai „nagypolgárság” inkább nyugati kaszinókban és távolkeleti bordélyokban költi el extraprofitját, és rideg közönnyel szemléli a nemzeti kultúra létfenntartási gondjait.

A magyar irodalom ilyen módon a társadalom peremvidékére és a sodródás állapotába került, akár a nagycsaládosok, a pályakezdő fiatalok és a nyugdíjasok. Vagyis az irodalom is „veszélyeztetett ágazattá” vált, intézményei: a könyvkiadók, a folyóiratok és az irodalmi szervezetek időnként „válságkezelésre” kényszerülnek. Igaz, talán soha annyi irodalmi folyóirat nem jelent meg Magyarországon, mint manapság, de ezek, kevés kivétellel, szinte mindig a lét és a nemlét határán imbolyognak, és mindenképpen a mecénatúra jóindulatára szorulanak. Ez a jóindulat természetesen szelektív módon működik, és nem mindig a tévedhetetlen esztétikai vagy művelődéspolitikai ítélőerő birtokában dönt a támogatások elosztásáról. Az ideológiai és politikai elfogultságok ma ugyanúgy szerepet játszanak a kuratóriumok felállításában és működésében, mint a konzervatív kormányzás éveiben.

Hasonló gondokkal küszködnek a kiadók: igen sok és igen sok jó könyv kerül az olvasók elé (elsősorban a könyvhét és a karácsonyi könyvvásár

alkalmával), a könyvkiadók, közvetve az írók ugyanakkor ki vannak szolgáltatva a kuratóriumok jó- vagy rosszindulatának, és mind kevesebb gazdasági szervezet, például pénzügyi vállalat szerepet a könyvkiadás támogatásában. Ahogy mondani szoktuk, a szabadság áraként az irodalmat kiszolgáltatták a piac rideg törvényeinek, és nemcsak a cenzurális hatalom omlott össze, hanem a kultúra biztonságát garantáló támogatási rendszer is.

Időközben a vásárlóközönség is tönkrement. Ugyanis kik vettek Magyarországon könyveket? Mindenekelőtt a „középosztályhoz” tartozó emberek: tanárok, mérnökök, orvosok, agrárszakemberek, műveltebb munkások és földművesek és természetesen az alkotó értelmiséghez tartozók. Azaz olyanok, akik „bérből és fizetésből” éltek, és nem a vállalkozói piacon szerezték jövedelmüket. Ezek a rétegek lettek a „rendszer váltás” vesztesei, következésképp nekik kellett lemondaniuk a kulturális fogyasztásról. A magyarországi könyvpiac radikális beszűkülésének ez a legfőbb magyarázata.

Mindennek következtében roskadoznak a kulturális élet intézményei. Különösen azok az intézmények, például folyóiratok járnak rosszul, amelyek magánalapítványoktól (pl. a Soros Alapítványtól) vagy az önkormányzatoktól (mint általában a vidéki folyóiratok) nem kapnak támogatást. Az állami és magánmecenatúra támogatása csakis együtt képes arra, hogy fenntartsion egy folyóiratot, azok a lapok azonban (például az Írószövetség folyóiratai), amelyek csupán az állami kuratórium támogatására számítanak, alighanem gyors pusztulásra vagy lassú sorvadásra vannak ítélve.

Írószövetség: múlt és közelmúlt

Az irodalmi élet érdekei közé tartozik az irodalom szervezeti intézményeinek, az irodalmi közélet kereteinek fenntartása. Ezek az intézmények nem képesek a velük szemben támasztott követelményeknek megfelelni, ha működésük pénzügyi tekintetben megalapozatlan, és szinte folyamatosan az anyagi csőd réme lebeg köznapi munkájuk fölött. Mindenekelőtt a legnagyobb írószervezetről, a Magyar Írószövetségről beszélek, amely több mint fél évszázada működik mint a magyar irodalom és íróközösség érdekeinek védelmezője és szakmai, valamint közéletének műhelye. Az Írószövetség több hagyományos irodalmi szervezet (Kisfaludy Társaság, Petőfi Társaság, Írók Gazdasági Egyesülete — IGE) felszámolása után, 1945 júliusában jött létre, s tulajdonképpen most sajnálom igazán, hogy két esztendeje nem ünnepelte meg a fél évszázados évfordulót. Felhívhatta volna a társadalom és a politika figyelmét arra, hogy történeti múltjában milyen szellemi értékek jelennek, jelenében milyen méltatlan küzdelmekre kényszerül, és jövője mennyire ki van szolgáltatva a politikai döntéshozók szándékainak.

Sokan úgy gondolják, hogy az Írószövetség mint intézmény, mint szervezet mára elavult, és még mindig vannak olyanok, akik szerint az Írószövetség tulajdonképpen „zsdánovista” képződmény, amelyet a pártállami diktatúra hozott létre. Nos, talán megalapításának éve is jelezheti, hogy ez nincsen így, hiszen 1945-ben Magyarországon, ha nem is minden korlátozás és fenyegetés nélkül, mégis többpárti demokrácia volt, az eszmei pluralizmus elve pedig magának a szövetségnek a működésében is érvényesült, és „zsdánovista” elvekkel még a kommunista párt sem merészkedett elő.

Nos, az Írószövetség egy viszonylag rövidebb időszakot: az 1948—1953-as éveket leszámítva, sohasem volt egyértelműen az egypárti diktatúra eszköze. 1953-ban a szövetség ahhoz a néhány intézményhez tartozott, amely következetes határozottsággal Nagy Imre politikája mellé állt, s kitartott emellett a reformpolitika mellett a miniszterelnök megbuktatása után is. 1956-ban az Írószövetség volt a radikális átalakulások egyik szellemi műhelye, majd az október 23-i forradalom egyik irányító központja és a forradalom vívmányainak fenntartásáért vívott — igaz, eredménytelen — küzdelem egyik szervezője, amint ezt a december 28-i taggyűlés és az ott elfogadott, Tamási Aron által szövegezett *Gond és hitvallás* című nyilatkozat tanúsította. A szövetséget éppen emiatt némitotta el és számolta fel a kádárista hatalom.

Ezután ugyancsak az Írószövetség volt már a hatvanas évek végétől a reformgondolkodás egyik műhelye, a nyolcvanas években pedig, amint ezt az 1981-es és 1986-os közgyűlések is mutatják, a független, sőt ellenzéki értelmiség legeredményesebb, mert a legnagyobb nyilvánosságot megszerző fóruma. A szövetségnek igen nagy szerepe volt az úgynevezett rendszerváltozás előkészítésében, szellemi megalapozásában, következésképp 1989—1990-ben hatalmas politikai tekintélyre tett szert: akkor még elképzelhetetlen volt, hogy néhány esztendő múltán a Magyar Írószövetségnek saját léteért és évtizedek óta használt székházáért kell küzdenie, gyakran olyan ellenfelekkel, akik számára csakis a pénznek van értéke, és a történelem, az erkölcsi hagyomány mit sem jelent.

Viták az Írószövetség körül

Annak idején, az 1986-os közgyűlés után, az uralkodó párt kísérletet tett arra, hogy az Írószövetséget megosztva megtorpedozza a szervezet működőképességét, és végső soron felszámolja a szövetséget mint független intézményt. Akkor az Írószövetség ellen tudott állni ezeknek a mesterkedéseknek, és valójában erkölcsi győztesként került ki a hatalommal folytatott viaskodásból. 1991 körül ugyancsak történtek próbálkozások a szövetség megosztására, megint csak a kormányzati oldal (egy államtitkár-helyettes) kezdeményezésére: lényegében sikertelenül. Az utóbbi hónapokban azután ismét viták, vádak és rágalomok kavarnak a magyar irodalmi élet és a Magyar Írószövetség körül.

Voltak szóbeli és írásbeli megnyilatkozások arról, hogy a magyar írók mai elégedetlen morgolódásai mögött valójában az lapul, hogy ezek az írók elveszítették korábbi kiváltságait, amelyekkel úgymond a kommunista rendszer, személy szerint Aczél György halmozta el őket. Hiszen, olvasom egy-egy helyen, az írók „magas honoráriumokat” kaptak, tetemes előlegeket vehettek fel, amelyekért aztán persze nem kellett megdolgozniuk, alkotóházak fényűzése közepette tölthették szabad napjaikat, lakás- és autókijuttatásokkal kenyerelte le őket a hatalom, és természetesen grandiózus székházai voltak, amelyek most, hogy Aczél György jótékony szelleme kiköltözött belőlük, nyilván üresen ásitának, és a „holtak házává” váltak.

A jól kidolgozott és megalapozott sajtóbeli manőverek mintha arra irányulnának, hogy az írók végre lássák be: rossz úton járnak, midőn holmi követelésekkel állnak elő. Hiszen Aczél Györgyöt kívánják vissza, az általa felkínált privilégiumokat. Vannak szerzők, akik mint lélekelemzők az

íróársadalom tudatalattija körül tapogatnak, titkos nosztalgiákat fedeznek fel, és Madách „civilizátorához” vagy Illyés „lélekbúvárához” hasonlóan osztogatják tanácsaikat. Ezek értelmében az íróársadalom ne zsörtölődjék, inkább húzza meg magát: fogadja el, hogy az irodalom intézményeit csak bizonyos korlátok között óhajtja támogatni a költségvetés, fogadja el a honoráriumok értékvesztését és az adók emelését, békéljen meg azzal, hogy az egykori Irodalmi Alap vagyonát felélték vagy elvesztegették az utódszervezet sáfárai, akiket azután természetesen senki sem vont felelősségre. Békéljen meg azzal is, hogy az Írószövetség létezési jogát mindinkább kétségbe lehet vonni, mondván, a mai modern időkben nincs arra szükség, hogy az íróársadalomnak átfogó szervezete legyen. Holott valamennyi közép- és kelet-európai országban és számos nyugati országban működik a Magyar Írószövetséghez hasonló szervezet.

Az Írószövetségről nagyjából két — egymásnak radikálisan ellentmondó — kép él a jelen sajtójában: az egyik szerint a szövetség a szabadság zászlóvivője és a demokrácia élharcosa, a másik szerint jogtalan kiváltságainak fenntartására törekvő, elavult szervezet. Az egyik szerint a szövetség már csak múltja és hagyományai következtében is megérdemelné a figyelmet és a támogatást, minthogy szimbolikus történelmi szerepe van, és ma is abban a szimbolikus kulturális térben tevékenykedik, amelyet a realpolitikuskok sem hagyhatnak figyelmen kívül, a másik szerint a szövetség csak nyűg a politika és a költségvetés nyakán, és lehetőleg meg kellene szabadulni tőle, hogy múltjával, jelenével ne zavarja meg az ambiciózus jelenkori történetek terveit.

Az Írószövetség tevékenysége és arculata

A Magyar Írószövetséggel szemben hagyományosan komoly követelményeket támaszt az íróársadalom és évek óta most már a külföldön élő magyar írók közössége is. Az Írószövetségnek mindenekelőtt az irodalmi és írói érdekek védelmét kell szolgálnia. Ezek az érdekek: az írók megélhetése és nyugodt alkotómunkája, az irodalom intézményeinek, a folyóiratoknak, a könyvkiadóknak, a könyvterjesztésnek, általában az irodalom nyilvánosságának az érdekei veszélyben vannak. Valójában egyetlen új magyar kormányzat sem vállalt tartalmas és következetes felelősséget a magyar irodalom ügyeiért, a pénzügyi megszorítások, mint védtelen területet, mindig a kultúrát veszik célba, és az irodalmi alkotásokkal szemben könyörtelenül érvényesülnek a piac törvényei. Ezért a magyar irodalom érdekeinek védelme határozottságot és közös küzdelmet kíván: az Írószövetségnek e küzdelem szervezésében kell szerepet vállalnia.

A szövetségnek az irodalom szakmai közéletét és az írók társas életét kell szerveznie. A magyar íróársadalmat ma a korábbinál mélyebb és végzetesebb ideológiai és politikai erővonalak osztják meg, e megosztás és e kívülről kezdeményezett megosztás fölött az irodalom szakmai felelősségének és az írók párbeszédének lehet talán hidakat építenie. Az Írószövetségnek ezt a hidépítést kell szolgálnia.

A Magyar Írószövetség, amint ezt a határon túlról érkezett magyar írók jelenléte is tanúsítja, a teljes magyar íróársadalmat összefogja — a határok ellenére, a határok fölött. Az Írószövetségnek tovább kell erősítenie ezt az összmagyar irodalmi szolidaritást, elérve, hogy nemzeti irodalmunk egysége

minél természetesebb és tartalmasabb legyen. A szövetség 1989 után tagjai közé fogadta a határokon túl élő magyar írókat, 1995-től kezdve pedig ezek az írók választók és választhatók lettek, így mára a szövetség vezetőségében jelen vannak a kisebbségi és a nyugati magyar irodalom képviselői is. A választmányban az erdélyi Bálint Tibor, Gálfalvi György, Lászlóffy Aladár és Szilágyi István (ő egyszersmind a kilenctagú elnökségnek is tagja), a szlovákiai Grendel Lajos, a kárpátaljai Balla D. Károly, az ausztriai Szépfalusi István és az angliai Sárközi Mátyás képviseli a határon túli magyar irodalmakat. Mellettük több olyan író is találunk, aki kisebbségi területről települt át Magyarországra, így az erdélyi Balla Zsófiát, Beke Györgyöt, Csiki Lászlót, Kocsis Istvánt és a vajdasági Gion Nándort.

Végül az Írószövetségnek szolidaritást kell tanúsítani a többi irodalmi és kulturális szervezet iránt, és a közös érdekek, a nemzeti kultúra érdekei jegyében össze kell fogni velük. Nem volna helyes, ha a magyar íróársadalmat — a politika mellett — egymással rivalizáló szervezetek osztanák meg. Hogy ilyen törekvések léteznek, azt szomorú módon mutatják azok a retorikai küzdelmek, amelyek nemrég az újonnan fellépő íróársaság körül bontakoztak ki, és azok a méltatlan huzakodások, amelyek az irodalmi díjak megítélése körül tevékenykedő kuratóriumokban tapasztalhatók. Ezeknek a kuratóriumoknak nem csoportérdekeket, hanem a magyar irodalom (beleértve ebbe a határon túl élő magyar irodalmakat) egyetemes érdekeit kellene képviselniük. Éppen ezért a Magyar Írószövetségnek az intézményi és szervezeti szolidaritás műhelyévé is kell válnia.

Az új íróársaság fellépése

A teljes magyar íróársadalomra kiterjedő szolidaritást már korábban megbontotta az a két írószervezet: a Független Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Írók Egyesülete (korábbi nevén Magyar Írókamara), amely a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején szerveződött. E két szervezet tagjai azonban nem hagyták el az Írószövetséget, és maga a két társulás mára a szövetség érdekvédelmi munkájának partnere lett. A napokban aztán újabb írószervezet lépett fel: az Írók Társasága, amelynek vagy negyven alapító tagja, közöttük kiváló írók (Mészöly Miklós, Konrád György, Somlyó György, Sándor Iván, Balassa Péter, Parti Nagy Lajos, Balla Zsófia a többi között) elhatározta, hogy érdekeik védelmét a Magyar Írószövetség keretén kívül képzelik el és kívánják elérni.

Természetesen senki sem kívánta (és kívánhatta) azt, hogy a magyar irodalom „egységes” legyen: az irodalom létformájához mindig hozzátartozik az áramlatok és mozgalmak párbeszéde és versengése, és az úgynevezett „irodalmi egység” mindig tekintélyuralmi, diktatórikus korszakok követelménye volt. Az Írószövetség sem „egységet” hirdet, és ma sem ezt hirdeti, hanem közös érdekvédelmet és írói szolidaritást, amely a magyar irodalom teljességére, tehát a kisebbségi és a nyugati magyar irodalomra is kiterjed. Ennek a közös érdekvédelemnek és szolidaritásnak a keretébe jól beilleszkedhetnek a különféle eszmeiséget és irodalmi programot képviselő áramlatok, közösségek és baráti társaságok, mint amilyen a már korábban is működő Móricz Zsigmond Kör, a Nagy Lajos Társaság, sőt a „középnemzedék”-képviseletében fellépő Örley Kör, a katolikus írókat tömörítő Pilinszky Társaság vagy éppen a most megszervezett

„posztnyugatos” írói közösség. Lett volna mód arra, hogy ez a közösség az Írószövetségen belül alakítsa ki szervezetét és tevékenységét, így is teljes függetlensége és önkormányzata birtokában.

Maga az új író társaság megszervezése önmagában nem lehet kifogásolható, ellenkezőleg, helyeslést érdemel, mint minden építő munka, amely emberi közösséget kíván létrehozni. Sőt ennek az új íróközösségnek a létrejötte pezsdítőleg hathat magára az Írószövetségre is. Ami miatt most a Magyar Írószövetség választott vezetőinek és tagságának igen nagy része aggodalmat érez az új írószervezet fellépése következtében, az a nyilvánosság előtt megjelenő retorika. Ez a retorika, legalábbis néhány alapító részéről, most a Magyar Írószövetséggel szemben lép fel, többnyire kíméletlen elszántságot mutat, és alkalmanként a hamis vádaskodástól sem tartózkodik.

Ezek a vádak az Írószövetség érdekvédelmi munkájának elégtelenségét, szervezeti felépítésének úgymond „pártállami” jellegét, a választmány döntéseinek elfogultságát hangoztatják. Egyik vád sem megalapozott. Az Írószövetség egész kötetre való beadványt, javaslatot és tiltakozást készített és juttatott el különféle kormányzati intézményekhez az író társadalom szociális helyzetének javítása vagy legalább a további romlás megfékezése érdekében, és bizonyos eredményeket sikerült is elérnie. A szövetség hasonlóképpen szót emelt a könyvkiadás és a folyóiratok helyzetének javítása mellett, és küzdeni próbált az élő magyar irodalom terjesztésének, piaci helyzetének megoldásáért.

Az érdekvédelmi munkának azonban két oldala van. Az Írószövetség hiába ostromolja javaslataival a hivatalokat, ha ezek nem veszik figyelembe ezeket a javaslatokat. Kétségtelenül voltak olyan indítványaink, amelyeket az illetékes minisztérium meghallgatott és elfogadott: így az írói honoráriumok értékének megőrzése érdekében vagy a könyvkiadók privatizációja ügyében tett beadványaink. Máskor viszont nem találtunk meghallgatásra. Egy új írószervezet csak akkor tud hatékonyabb érdekvédelmi munkát folytatni, ha a kormányzat eleve nagyobb empátiával fogadja javaslatait, vagyis ha az új szervezet eleve a kormány közelében helyezkedik el, és így tudja saját tagjainak érdekeit hatékonyabban védeni.

Ugyanígy pusztán retorikai (igaz, mind többször hangoztatott) vád az Írószövetséggel szemben az, hogy szervezeti felépítése még mindig a totalitárius rendszer hagyományait követi. Magam is úgy gondoltam, úgy gondolom, hogy a szövetségnek sok tekintetben meg kellene újulnia, át kellene alakulnia. Ennek során nagyobb szerepet kellene kapniuk a szövetség tagjai által létrehozott társaságoknak és közösségeknek, sőt a szövetség munkájának ezekre a társaságokra kellene épülnie. Maga a szövetség inkább összefogó szervezetként működhetne, amely összehangolja az érdekvédelmi tevékenységet, házában, a Bajza utcai székházban vagy majd a Károlyi-palotában berendezkedő Magyar Irodalom Házában otthont ad a különféle társaságok rendezvényeinek, és mint keretszervezet, az írói társaságok és közösségek „konföderációja” ápolja az olyannyira szükséges írói szolidaritást.

Közösségszervezés és írói szolidaritás

Ez a közösségszervező munka máris megindult az elmúlt esztendőben: tevékenyebb szerepet vállalnak a szövetség szakosztályai és vidéki szervezetei,

megkezdődött a határon túl működő magyar író társaságok szerveződése, ennek során a kárpátaljai, a szlovákiai, a szlovéniai és az ausztriai magyar írók társaságai csatlakoztak a Magyar Írószövetséghez, és remélhetőleg megindul a vajdasági és az erdélyi írók szerveződése is. Emellett vártuk, hogy a szövetség tagjai eszmei és személyes vonzalmaik következtében társaságokat alapítsanak a szövetségen belül, és így előbb-utóbb létrejőjön az a pluralista, konföderatív szervezeti forma, amely az Írószövetség jövőjének záloga lehet. Párbeszédet kívántunk, magam mint a szövetség 1995 decemberében megválasztott elnöke legalábbis erre törekedtem: dialógusra és ennek eredményeként szolidaritásra az egymás mellett fellépő irodalmi irányzatok és csoportok között. A párbeszéd ügye most talán veszélybe került, hiszen a magyar szellemi élet mindkét oldalán megszólalnak olyanok, akik ebben a párbeszédben nem érzik érdekeltnek magukat.

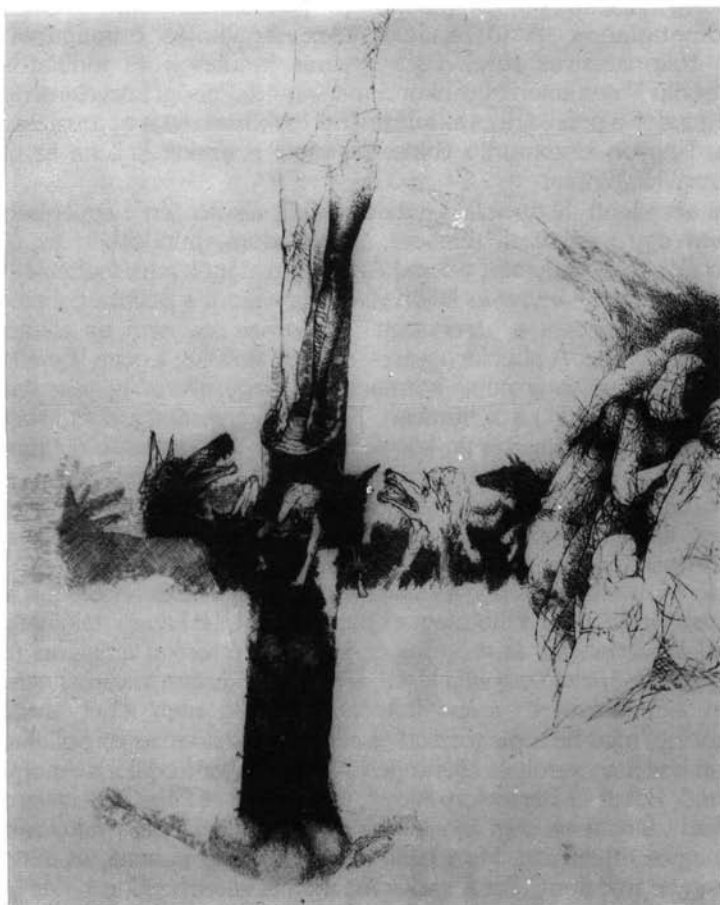
A Magyar Írószövetségnek, mint minden szervezetnek és közösségnek, joga van ahhoz, hogy tevékenységét igazságosan vagy legalább az igazságosság igényével ítéljék meg azok, akik most új egyesület létrehozásán fáradoznak. Egy új közösség alapítását ugyanis csakis az igazolhatja, hogy a közösségalapítók az együttlét szerves rendjét hozzák létre, és nem az, hogy vádak szórnak egy meglévő, történelmi múltú szervezetre, ráadásul ezek a vádak tényekkel és józan logikával igazolhatatlanok. A jószándékú közösségalkotás önmagában természetes és rokonszenves törekvését ugyanis indulatok és indulatos vádaskodások kísérik. Vajon miért? Ilyenkor a magyar értelmiségi közvélemény kétféle indítékra gondol: a politikára és az intézményi eszközrendszer újracsatolására célzó szándékra. Nagyon elszomorító volna, ha végül is ezeket kellene az új szervezet alapítóinál kitapintani.

Írónak lenni azt jelenti, hogy valaki mindenekelőtt alkotó „én”: egyéniség és csak sokadjára egy „szervezet” embere. (Úgy tudom, mindebben az új írószervezet több alapítója is egyetért velem.) Az írói társaságok nem fedhetik el azt, hogy minden író külön irányzat és külön világ. Ha viszont a politika behatol a kultúra területére, már csak a „szervezett” embernek (és nem az alkotó egyéniségnek) lehet szerepe. A politika ugyanis, minden politika, legyen liberális vagy konzervatív, urbánus vagy népi, kormánypárti vagy ellenzéki, szívesen kalandozik (vagy kalandorkodik) a kultúrában. Kivált Magyarországon és kivált az 1998-as országgyűlési választások közeledtével, a mi igencsak gyöngye demokráciánkban, ahol a nemzetgazdaságban, a közigazgatásban, a közbiztonság erősítésében nem mindig jelesre vizsgázó politikai elit, mintegy „pótcselekvésként” és hatalmi elégtételként, szívesen manipulálgat a társadalom erőtlenebb „alrendszeri”: az egészségügy, az oktatás, a kultúra körül.

A politikának természetes igénye és szükséglete, hogy hozzá hasonlóan a kultúra is megosztott legyen, lehetőleg a pártpolitikai térképen található domborzati vonalak szerint. Az az erőteljes és indulatos retorika, amely az új írószervezet megalakulásának folyamatát kíséri, arra vall, hogy ez a folyamat nem mentes politikai indítékoktól és szándékoktól. Márpedig nem lehet annál kiábrándítóbb látvány, mint ha a megosztott és ellenségeskedő magyar politikai élethez hasonlóan lesz megosztott és ellenségeskedő a magyar irodalom. Ahogy Ady és Rákosi Jenő, Babits és Berzeviczy Albert, Ignóty Pál és Féja Géza idején.

Az első szabad választások után elindultunk egy irányba, és mára valójában kettészakadt a magyar értelmiség. Most talán elindultunk egy irányba, és majd kettészakad a magyar irodalom? Ezt a szakadást még el lehet kerülni: ha az új

irodalmi társaság az Írószövetséggel nem háborút, hanem párbeszédet kezd. Ezért szeretnénk, ha az új író társulás tagjai megőriznék írószövetségi tagságukat, és részt vennének a szövetség életében is, szeretnénk, ha az új társulás az irodalom érdekeinek védelmében hatékonyan működne együtt a Magyar Írószövetséggel. Úgy hiszem, erre mindkét oldalon van hajlandóság: ezt kellene felerősíteni. A magyar irodalom megosztása sohasem használt az irodalomnak, jól tudta ezt Babits Mihály is, midőn a húszas évek elején — az akkori irodalmi „skizma”-per viharai közepette — a következő szavakkal fordult Berzeviczy Alberthez, az akadémia elnökéhez: „Akárhogy is: egy célt szolgálunk mindannyian: ennek a csodálatos — régi és még mindig fiatal — magyar Kultúrának megmunkálását — mindig új tavasz elé.” Ideje volna, hogy megszívleljük az elődeink által vívott szellemi harcok tanulságait.

Magyarság-olvasat: 1900—2000

Mikszáth korában (tudomásom szerint) senkinek sem jutott eszébe összehíni a világ minden sarkából a „sikeres magyarokat”; mármint a nyugati magyarok neves képviselőit (bankárokat, üzlembereket, tudósokat, írókat, újságírókat) s a szomszédságban élőket, más országokban politizálókat, kutatókat, tanítókat, szerkesztőket. A magyarság 1900 körüli problémáit a Tisztelt Házban közösen tárgyalhatták meg a Budapesten, Erdélyben, Felvidéken vagy Délvidéken élők — egy-egy kinti, az országhatárokon túl „sikeres” miatt nem lett volna érdemes ilyen drága pénzen vendégfogadókat, hintókat, váltott lovakat vagy vasúti kocsikat, sétahajót igénybe venni. A még korábbi időkben lóháton száguldoztak, akiknek valami elintéznivalójuk akadt távolabbi vidéken, akár a fővárosban; így tett a Gábor arkangyal trombitája által feltámasztott Zrínyi Miklós is, a maga vitézeivel, ahogy ez éppen Mikszáth Kálmánál olvasható, az Új Zrínyiaszban. Más kérdés, hogy a régmúlt hadvezérből elnökké avanzsált tiszteletreméltó ő a banképületben közgyűlésre összegyűlt részvényesekkel nem tudott másképp megküzdeni, mint „kard ki!” alapon, és ebből lett a Nádor utcai csata.

Hogy honnan ez a gondolattársítás? A Magyarország-2000 (Magyarország képe a nagyvilágban) tanácskozás, a magyar—magyar kapcsolatok legutóbbi megvitatása az Országházban, több száz meghívott jelenlétében (az Egyesült Államoktól Bukarestig) néhány nappal azelőtt ért véget, hogy a Vörösmarty-téren megkezdődött az 1997-es Ünnepi Könyvhét. Ez az esemény természetesen egy másfajta magyarság-olvasatot igényel, mint amilyen a Kongresszusi teremben alkalmunk volt részt venni — ám éppen a 150 éve született Mikszáth révén a színhelyek és megnyilvánulási területek akaratlanul is szembesítődnek tudatunkban. Különösen, ha Karácsony Sándor most újra kiadott könyvét, A cinikus Mikszáthot olvassuk (amelyből egyébként megtudhatjuk, hogy Mikszáth Kálmán korántsem volt cinikus, csak magyar ember, a magyar észjárás kifejezője), vagy kézbe vesszük a politikus író igencsak sokat emlegető (1997-es) Mikszáth-émlékkönyvet — aztán pedig rányitunk Spiró György szintén könyvheti drámakötetére, benne az 1991. január—október keltezésű

komédiára, a Legújabb Zrínyiaszra, ahol Zrínyi mellett nem csupán Ady Endre tűnik föl a szereplők között, hanem a mostani parlamenti tanácskozás jó néhány (mai) kormánypárti és ellenzéki politikusa.

Jóllehet, mi (nyugati és keleti vendégek, sikeresek és kevésbé sikeresek) nem mondhatjuk Zrínyi Miklóssal: „Haj, de én háromszáz év előtt jártam itt utoljára”; sőt, Operába és díszbankettre menni sem volt oly szokatlan nekünk, mint a szigetvári hősnek — Mikszáth tollát szívesen vennénk kölcsön, hogy érzéseinket pontosan fejezhessük ki. Illetve, a többes szám első személy helyett használjam csak az egyes számot, hiszen mindenki a maga módján élte meg az alkalmat. A Münchenben vagy Párizsban dolgozó író bizonyára másképp, mint a NASA-igazgató, az Amerikai Egyesült Államok kongresszusának tagja vagy valamelyik európai integrációs intézmény szakértője másként, mint a braziliai történészprofesszor.

És ott voltunk mi, a „szomszédságból”, kisebbségből — ugyancsak sokféle tapasztalattal, más-más napi foglalatosságot, lehetőséget, lehetetlenséget szakítva meg odahaza (idehaza), e valóban nagy találkozás pár huszonnégy órájára. Ebből az utóbbi kategóriából választunk most a Korunk-olvasónak két szerzőt, két magyar író, pontosabban két szöveget, két olvasatot — a Mikszáth-évben, kevéssel az ezredforduló előtt.

Kántor Lajos

Lászlóffy Aladár

Hozsánna és a vénék

Tisztelt pirosfehérvöld szürkeállomány!

Az egyszeri ember mindig élt, és mindenütt él napjainkban is. Nos, az egyszeri ember története szerint — aki a kudzsiri varrógép- és babakocsigyárban dolgozott, valahol Vajdahunyad közelében, még az „átkosban” —, mikor úton volt az első gyereke, hű kollégák segítségével alkatrészenként kiloptak az üzemből egy olyan, csakis exportra készülő babakocsit, s mikor nagy titokban a fészkerben összeszerelték, rémülten látták, hogy valami láncfalpas áll előttük.

Olvasat kérdése minden. Így van ez az IMÁZSOKKAL is. Korunk és az olvasatok. Rozoga fakerítésen felirat jelenik meg, hogy NON STOP meg INTER-BANÁN. Az Alföld közepén PENNY-MARKET nyílik a faluvégen. Vajon mi áll össze, ha „leolvassuk” (lásd olvasat), összeolvassuk ezt a mai Magyarországot meg a környezetét? Kiderülhet, hogy nem is egymás értünk megtöretett lepedőjén osztozkodnak már, hanem valami viaszosvászon Monalizán, szép nagy WILD WEST-utánzaton? A KONTAKTUS meg a KONTRAKTUS között egyetlen kicsi elraccsolható hangocska a különbség — és két, csak távolról rokon tartalom két külön, egymással összemérhetetlen jelentésének elégiáját hordozzák: az árnyalatot. Az árnyalatok tragikumának és eufóriájának korát éljük. Fontos árnyalat, hogy az eufória kedvéért most mi is benne vagyunk, a mi részünk is ott van abban az IMÁZSBAN. Valószínűleg ezért lehetünk itt, ezért hallgattatunk meg mi is. Mindannak a bizonyos tragikumnak a tudatában, ami miatt mi csak vendégszerepelünk a mai Magyarországon: mi, nyugatra szakadtak és északon-délen-keleten hagytak. Őseink valószínűleg az ártalom meg az áldozat, a haszon és a veszteség velejéig benne voltak még a nagy, közös játékban: „Adj, király, katonát! Nem adok! Ha nem adsz, szakítok!...”

Én már csak azt tudom bevallani, hogy szomorúbb lennék, ha bármely „menő” országban élve kellene egy szegény, töpörödött Magyarországra gondolnom, mintha bármilyen mély kútból mint reményteliséggel egy fejlődő, mindent elviselő és kibíró és mégis teljesítményképes kis Magyarországgal számolhatok.

„Még nyílnak a völgyben a...” vagy „Hős vértől pirosult”, esetleg „Megy a juhász számaron” — csupa jelszó, belépő egy szép, nagy kommunikációs rendszerbe; a miénkbe. Ahogy ugyanaz a *To be, or not to be* vagy az *Allons enfants de la patrie* és a *Codrule, codruțule* — és ha valamennyit tudjuk, egymás rendszerébe is átjárhatunk. De ez a banán-diszkont-szezám, tárulj egy egész más „rendszer” felé visz, taszigál.

Mi mind a „magyar ugart” szidnánk, bírálgatnánk, ócsárolnánk még azóta is, ha nem jönnek közbe elmozdulások, melyek méltánytalansága meghaladja kilengéseivel az addig legjogosabb kritika legindulatosabb amplitúdóit, s új bíráltnivalókat hoz, új problémákkal kényszerít szembenézni, esetleg legalább olyan eréllyel szembefordulni, mint egykori magyar ugarokkal.

Akik egyoldalúan kissé, csak az összetöpörödött, hát húzza meg magát Magyarországot tételezik, szorgalmazzák, azokat emlékeztetni lehet, hogy mikor Budán pasa ült, az erdélyi és felvidéki városokban azon törték a fejüket: hogyan oldják fel, oldják meg az EGÉSZ, a teljes, mert belakott haza gondját. Amolyan „ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék ezennel én” jellegű irgalmas hungaritanusok voltak többnyire. A sok Jurisics, Dugovics, Petrovics, Derkovits, Damjanich. Dialógust kell folytatni néha az analógiával is. Ez is Magyarország — s bármely 21. századi ország imázsához tartozó szempont... ha még lesznek országok, nemcsak egy profit-fétis gyarmatbirodalma, amelyben a Lehel kürtjét egy ki tudja hol kicsorbult Colás-üveg jelképezi végül New Jászberénytown múzeumában.

Mivel ez a legnagyobb, tökéletesen multinacionális gond az imázs körül. Első megérzése annak, aki e második Magyarország 2000-re lehet kissé provinciális dioptriákkal, de mindenképpen az objektívebb külső tekintettel érkezik: hogy ezt a magyar védjegyet, jelvényt, most csakis külföld számára, vagyis elsősorban nem magyarok előtt akarjuk, óhajtjuk tisztázni, kifényesíteni, divatos szóval piacossá tenni? Nyilvánvaló. Hiszen aligha itthon maradt Széchenyik fogják beruházni egyévi jövedelmüket a már megint nem létező akadémiai kiadók újjraalapításába.

Kiszámítható ez két felsorolás elemeiből: „A pozitív országgép hogyan váltható át politikai és gazdasági előnyökké?” és „Az eredményesség szempontjából” kezdetűből. A határokon túl élő magyarság — vagyis az élő végösszeg egyharmada az erős hetedik/utolsó helyen áll a szempontok között. Sebjaj. „A hetedik te magad légy” — tanácsolta József Attila. Még hetedrangú elemeként a képnek, mégis egy erős és fejlődőképes Magyarországnak örvidenek mindenképpen. És arra se kérdezek rá, ami a történelmi menetrendre pillantva, elég nyilvánvaló: ugye szinte kizárólag euroatlanti használatra szóló kirakatimázsáról van szó elsősorban? Nem önérzetes kultúrnépek rangsoráról. Csak jelezni kívánom, hogy jól értem-e: kérem, ilyen a kor, most ez a dolgunk itt, a mindenkori Duna-hidak nyakláncától ékes

Vándor-Fehérváron. Jól van! Lehet az Országház s a Lánchíd is inkább csak szép, ábrándos, millenniumozó díszlete a dolgoknak; de Kassa, Kolozsvár, Beregszász, Sepsiszentgyörgy meg az összes Kézdi-, Fugyi-, Marosvásárhelyek egyelőre nem Atlantisz-mesék. Mi ezt a meggyőződést, szemléletet ajánlhatjuk, adhatjuk tovább IMÁZS gyanánt, addig is. Szerintünk ez nem nacionalizmus. A nacionalizmust az bátorítja, élteni, aki — valamitől, valamiért egyedül magyar vonatkozásban — erre nem hederít. Arra, amivel az emberiség közkincsének összehordásához járultunk. Ezt összemosni, pláne a tényállás kialakulásának okait és körülményeit nem firtatva — nem szabad. A kihalásban nem hiszek, de a felelősségben igen.

Magyarország egyben visszamenőleg máris hasonlít Svájcához: mi is megteremtettük, kitermeltük mindig a „svájci gárdánkat”, mely ügyesen szolgált, jól szolgált aztán a világ Vatikánjaiban. S otthon is maradt, amennyi kell... Dzsingisz kántól Vatikánig — mondhatnánk, sőt az ideai amerikai táborozás kapcsán egyenesen arról beszélhetünk, hogy Magyarország története, két szóban, a huszártól a Taszárig alakult.

A magyarság 0,001 ezreléke, Ladislav Bercsényitől (aki a huszárságot exportálta a franciákhoz) Kőrösi Csoma Sándorig, Bolyaitól Teller Edéig — jellemzi is azt, amitől Bartók népeként tarthat számon a világ. Nekünk is vala nullapontunk, de ma már senki és semmi kedvéért nem játszhatjuk meg, hogy a múlt nincs, nem számít, s csak egy ma alapított Magyarország létezik. Amennyire Franciaország vagy Anglia 1000-beli képe a Franciaország 2000 képében csak annyira, de Magyarország 1000 évének képe is bele kell hogy tartozzék Magyarország 2000 képébe.

Nemrég egyik kollégám fogalmazta meg ezt a legeslegegyszerűbb tényállást a kultúra helyzetéről folyó vitában: „Olyan, hogy Magyarország szünetelt — már előfordult; de hogy a magyar irodalom szüneteljen, olyan még nem volt.” (Bárány Tamás) S a magyar irodalom, a magyar kultúra immár tucatnyi tájképe is rajzolja, alakítja Magyarország imázsát. Azét a SZIMULTÁN-MAGYARORSZÁGÉT, amely Kovásznától Kaliforniáig, Csángóföldtől Chicagóig ma is él, produkál, működik. Ahogy bizonyos titokzatos áramkörök záródván, időnként kigyúl egy-egy SZIMULTÁN-LENGYELORSZÁG, SZIMULTÁN-ROMANIA, SZIMULTÁN-ÖRMÉNYORSZÁG, SZIMULTÁN-IZRAEL szellemi lámpafüzére is a kozmikus éjszakában.

Végezetül szűkebb pátriám, Aranyosszék irányából, a vallásszabadság-osztó tordai országgyűlés, az ötven nyelvet beszélő Brassai Sámuel, a Jósika szülőházán befalazott emléktábla s nem utolsósorban a 20. századiak, köztük a szövetségi gyakorlatot és népfőiskolát Dániából, Amerikából honosító Balázs Ferenc irányából engedtessek meg annak a legegyszerűbb és legősibb programnak a hangoztatása, továbbítása, betáplálása, mely nem több egy jókívánságnál, mégis — mit öt éves! — ötven- vagy ötszáz éves terveket lehet ráépíteni: „Legyen eszünk, ha már volt!”

Markó Béla

Mivel segíthetjük Magyarországot?

Amikor felkértek, hogy rövid előadásban mondjak véleményt konferenciánk témájáról, vagyis arról, hogy milyennek látom és milyennek szeretném látni Magyarország képét a nagyvilágban, könnyelműen igent mondtam erre a felkérésre. Valószínűleg azért, mert minket, kisebbségi sorban élő magyarokat rákényszerített a helyzetünk, hogy bármiről is legyen szó, mi ugyanarról beszéljünk mindig. Kénytelenek voltunk hozzászokni ahhoz, hogy más mércével mérjünk, és más mércével mérjenek minket is. Már régen nem érezzük magunkat a közmondásos elefántnak a porcelánboltban, amikor nem a megfelelő módon és nem a megfelelő helyen szót emelve, csörömpölni kezdenek körülöttünk a politika és diplomácia szépen cizellált étkészletei. Így hát vállaltam most is a megszólalást, mert arra gondoltam, bármi legyen is a téma, nekem ugyanarról kell beszélnem: kisebbségünkről, kevesebbségünkről. Utólag viszont rá kellett jönnöm, hogy itt most látszólag egy egészen fonák igényre kell válaszolnom: nem arra, ami természetesnek tűnik, tudniillik hogy mivel segíthet Magyarország a határain kívül rekedt magyaroknak, hanem arra, hogy ezek a magyarok mivel segíthetik Magyarországot, mit tudnak hozzáadni egy pozitív Magyarország-képhez Európában vagy a nagyvilágban. Más szóval: mit tudunk mi, jogokban és lehetőségekben szegények adni a nálunk ilyen szempontból jóval gazdagabb Magyarországnak. Különös megközelítés, különös kérdésfelvetés, ugye?

De bármennyire is különös, vajon hamis-e valójában ez a kérdésfelvetés? Nem gondolom, hogy hamis, mert egyre inkább meg kell győződnöm arról, hogy még az egy nemzethez tartozók közötti kapcsolatok, még a magyarországi magyarok és a határokon kívüli magyarok viszonya, ez a nehezen kodifikálható magyar—magyar viszony is a kölcsönös érdekeken alapul, ezeknek a kölcsönös érdekeknek a felismerésén áll vagy bukik minden. Hiszek a történelmi múlt máig ható és egybekapcsoló erejében, hiszek az érzelmi szálak elszakíthatatlanságában, de még inkább hiszek abban, hogy végre felismerjük, minket közös, leplezetlen érdekeink is egymáshoz fűznek. Ha

pedig ezt felismerjük, akkor már nem lehet meglepő, hogy mi, erdélyi magyarok valóban testvérként és partnerként kívánunk itt megjelenni, és hogy valóban feltehetőek nekünk a legnehezebb kérdések is.

Talán legelőször éppen azt a kérdést kell feltenni, hogy mire gondolunk, amikor kölcsönös érdekekről beszélünk. Nos, azt hiszem, egyszerű matematikáról van szó: ha például Romániában, Erdélyben erős magyar kultúra van — vagy leend, ahogy eleink mondták volna jövő időben —, attól az egész magyar szellemiség lesz több, jobb, gazdagabb. Ha mi szegényedünk szellemiekben, attól Önök is szegényebbek lesznek. Ha Önök alkotnak kevesebbet, azt mi is megszenvedjük. Végére is, azt hiszem, erről van szó. Mulandó anyagi javakat is ajánlatos örökíteni a jövőendő nemzedékeknek, de szellemieket mindenképpen kötelező. Az a letagadhatatlan tény, hogy egy nemzethez tartozunk, ezzel a letagadhatatlan kötelességgel is együtt jár.

Egy olyan fontos pillanatban próbálom megfogalmazni közös érdekeinket, amikor a romániai magyarság éppen megpróbál kilépni kisebbségi státusából, éppen megkísérli felszámolni nemcsak jogi, hanem érzelmi kisebbségét is azáltal, hogy a románok és magyarok közti történelmi szembenállásból kitörve a nemzeti kérdést megkísérli nacionalizmus és demokrácia kérdésévé tenni, megkísérel együtt kormányozni azokkal, akikkel jogok szempontjából még korántsem mondhatja egyenlőnek magát. Kétségtelenül egyedülálló próbálkozás ez, és egyáltalán nem kockázatmentes, érezzük ezt máris, érezzük a kritikákból, érezzük abból, hogy így is milyen nehezen tudunk előrehaladni, és érezzük mindennek a határokon túlmutató felelősségét is. Az általunk most követett modell kihathat az egész térségre, akkor is, ha eredményes, és akkor is, ha kudarcot vall. Persze akik azt gondolják, hogy egyik napról a másikra meg fognak oldódni a gondjaink, azokat ki kell józanítanunk: ha választásunk helyesnek bizonyul, akkor is hosszú út áll előttünk.

Am egyvalami, azt hiszem, tagadhatatlan: a romániai magyarság megpróbál saját lábára állni, megpróbálja erejét összeszedni, megpróbál partnerként fellépni, megpróbál kezdeményezni. Megpróbálja önmagát és az országot, amelyben él, közelebb vinni a nyugati létformához, úgymond az európai és euroatlanti struktúrához. Ami nem csupán magyarok és magyarok, hanem magyarok és románok, Románia és Magyarország közös érdeke is.

Végső soron erről szerettem volna beszélni: a kezdeményezésről, a kezdeményezőkézségről vagy annak hiányáról. Arról, hogy amiképpen mi, romániai magyarok adhatunk valamit Magyarországnak, és nem csupán Magyarország adhat nekünk támogatást, erkölcsit, politikait és igen, kultúránknak, oktatásunknak, tudományosságunknak anyagi segítséget is, de a kölcsönösség elve tovább is vihető, tovább is

gondolható. Például úgy, hogy akkor, amikor az integrációs kényszert sokan a hasonulás, az idomulás, az önfeladás kényszerével azonosítják, mit jelenthet kezdeményezőnek lenni, mit jelenthet egy kezdeményező Magyarország, egy kezdeményező magyarság.

Milyen lesz Magyarország 2000-ben? Milyen lesz a magyarság 2000-ben? Milyen lesz Magyarország képe, és milyen lesz a magyarság képe a nagyvilágban? Nagy nemzet göggyével élni viszonylag kis nemzetként valószínűleg nem lehet. De egy kezdeményező, újat akaró és mindig újat adni tudó nemzet magabiztosságával lehetne és kellene élni bizonyosan. Mi Magyarországtól, a magyarságtól, önmagunktól ezt várjuk elsősorban. Persze amikor még a felemelkedés a cél, vagy a süllyedés megállítása, nehéz ilyent követelni. De kit sújt és kit foglalkoztat Európában talán a leginkább a nemzeti, etnikai, kisebbségi kérdés megoldatlansága, ha nem minket? Lehetünk-e csak nyomkövetői vagy utánfutói másoknak, vagy ennél nagyobb feladatunk van, elsősorban önmagunkkal szemben: a kezdeményezés? Íme, egy példa arra, hogy miközben joggal kívánunk támaszkodni az európai normákra és az európai gyakorlatra, aközben mindehhez tudnunk kellene hozzáadni is.

Leszegényített és kifosztott közép- és kelet-európai nemzetektől a kezdeményezőkézséget elvárni képtelenségnek tűnhet. De nem hiszem, hogy szellemi erőben, tehetségben és képességben el kellene fogadnunk ennek a kifosztottságnak a tudatállapotát. Mi egy kezdeményező, az integráció kényszerű, de szükséges és létfontosságú versenyében is alkotó, újító erővel megáldott Magyarországra szeretnénk támaszkodni. És egy olyan Magyarországra, amely tudja, hogy a világ számára végül is nincsen igazán külön Magyarország-kép és magyarságkép, és hogy egymásra vagyunk utalva itthon is, a nagyvilágban is.

Mint ahogy szeretnénk, ha a körülöttünk vagy velünk együtt élő népek is ezt gondolnák egymásról és önmagukról. Ezért viszont nekünk is tennünk kell. Úgy is, hogy kezet nyújtunk, de úgy is, hogy kimondjuk mindazt, amit ki kell mondani, hiszen ennek a régióknak a nemzetei valóban egymásra vannak utalva, de hosszú távon együttműködni csak egyenlő partnerként, csak a történelem által ránk hagyott problémák megoldásával és feloldásával lesz lehetséges.

Ehhez kell egy felelős, kezdeményező Magyarország, egy felelős, kezdeményező magyarság, mint ahogy továbbra is szükséges a nyugati magyarság eddig tapasztalt természetes segítőkészsége és empátiája. Nem egyikünk felelős a másikért, hanem egymásért vagyunk felelősek mindannyian.

Zanzi Carousel

Mondják, ó, igen, Zanzibár, ott, valahol a világ végén — s talán van is ebben egy kevés igazság, bár minden viszonylagos, mint tudjuk. Mindazonáltal jó újra megérkezni ide, a világ végére, a szikrázóan forró napsütésbe, erre a kis szigetre, ahol európai szemnek annyira valóságosul idillinek tűnik a leghétköznapibb és legbanálisabb történés is. Ha festő festene ilyet, giccsesre sikeredne a kép, a valóság azonban nagyvonalúan felülemelkedik az ilyenfajta esztétikai szőrszálhasogatáson — mindannyiunk és Zanzibár szerencséjére.

Az alig 60 km hosszú és 30 km széles sziget ma Pembával és néhány miniszigettel együtt Tanzánia Egyesült Köztársaság részét képezi — ilyen szárazon meghatározni azonban ezt a helyet alighanem csak poros hivatalokban vagy osztálytermekben lehet, ahol a diákok Zanzibárról írják a dolgozatokat és mondják fel az adatokat, a helyiek maguk viszont, minden jel szerint, sokkal kevésbé formálisan viszonyulnak szigetükhöz és zanzibári mivoltukhoz.

Az angol zászló csaknem száz évig lengett a két óceánból kiemelkedő, elbűvölő, zöld sziget felett, mely korábban arab, azelőtt portugál s még korábban megint csak arab és perzsa volt. A lobogócsereát a kibontott vitorlájú dhowk és a régi erőd közti csaták, fegyvervillongások kísérték, s gyakran a pusztulás is. Portugál flotta, ománi arabok, zanzibári szultanátus, britek és németek egymásra acsarkodása Kelet-Afrikáért, Zanzibár mint angol protektorátus — csak néhány tetszőlegesen kiragadott mozzanat a sziget múltjából. Az erőd ágyúi azonban hosszú ideje hallgatnak, s a történelem nyugvópontjára sodródott sziget évezredek lecsapódott bölcsességével várja sorsának további alakulását.

„A testet öltött történelem városa” — reklámozzák a turistamagazinok színes hirdetési oldalai az állítólag 560 faragott kapuval dicsekvő óvárost, a Stone Townt. A kapuszámlálás ez alkalommal is elmarad, a történelem azonban vitathatatlanul ott vibrál a levegőben. Csakhogy ez a történelmi hangulat is valahogy másmilyen, mint Európában. Kevésbé fennkölt és nyomasztó. Hétköznapi. Nem erőltetett, nem kimódolt. Mintha a történelem válna emberléptékűvé és nem fordítva. A sikátorok — amelyekben pillanatonként hajlamos eltévedni az arra vetődő — velencei, piranói vagy akár antáliai zezzugos utcácskák afrikai másai, nyüzsgő élettel, melyből hiányoznak a civilizáció mobiltelefon- és pagercsodái, s látszólag annál előbbek az emberi kapcsolatok.

A bennszülöttek — arabok, indiaiak, feketék — mosolya letörölhetetlen. Szívélyességük úgyszintén. Az időtényezőhöz és cselekvéshez való hozzáállásuk a bölcsességnek abból a darabjából ered, amelyre az örök nyár tanít: az emberi erőfeszítés minden túllihegése ellenére a ma olyan, mint a tegnapi, a holnap pedig olyan lesz, mint a ma — a lét a visszatérő sémák kereke, amelyből nincs menekvés. Érthető tehát az időérzés teljes hiánya, a munka afrikaiúvá idomuló/szelídülő tempója és egyáltalán, az irracionálisoknak az a tárháza, mely ez esetben nem a szigeti couleur locale számlájára írandó, hiszen — mint mondják — összafrikai jelenség. Afrikát mindenki jól ismeri, miből következően Afrikát nem lehet elég jól megismerni. Csak megszeretni, színeivel, illataival, hangjaival és

időtlenység áthatotta képtelenségeivel együtt. Ez utóbbi iskolapéldái a volt rabszolgapiac terén felépített anglikán templom carrarai márványoszlopai, melyek fejjel lefelé hirdetik a szigeti nonchalance megejtő bájának örök dicsőségét.

Húsvét Zanzibáron — ez már önmagában is elég rendhagyó ahhoz, hogy ab initio afrikai legyen. A sziget lakói ugyanis nagyrészt mohamedánok, illetve hinduk. Tavaly a ramadán végén jártunk itt. Hömpölygött a színes, ünneplő tömeg, fáklyák lángja villódzott a víztükroren, s a parti sétány karneváli szintérré változott. Most semmi sem utal ünnepi hangulatra — európai megítélés szerint. Mindazonáltal a fekete római katolikus hívek igen lelkesnek bizonyulnak, már órákkal a feltámadási szertartás kezdete előtt körülveszik az impozáns, kontinentális méreteket és szemléletet tükröző katedrális, hihetetlen türelemről téve tanúbizonyságot az éjszakai 35 fokos forróság ellenére is. Mi, fehérek jóval türelmetlenebbek vagyunk, minek egyenes következménye, hogy a mise a meghirdetettnél hamarabb elkezdődik. A hőség a masszív kőfalakon belül is elviselhetetlen, az Ave Maria biztos szárnyalása mellett azonban mellékessé válnak az egyéb szempontok. A húsvét Zanzibáron is ünnep.

A Stone Townban napokig csatangolunk — jóra való turistaként obligát módon fényképezőgépet kattogtatva vagy csak szóltalanul belefeledkezve az óváros hangulatába, a szűk, macskaköves utcácskák varázsába, a zárt és komor — vagy éppen pasztellesen könnyed s pálmákkal körülölelt — épületek íves, cirádás homlokzatának látványába. A történelem — zanzibári pragmatizmus — ötvöződik a praktikummal: viszonylag kevés az emléktábla (végre egy hely, ahol nem koszorúznak és táblaavatnak észveszejtő gyakorisággal), van viszont Emerson House Hotel, Stanley és Livingstone bár vagy ötcsillagos Serena Inn Hotel — mely utóbbi Aga Khannak ez alkalommal nem karitatív nagyságát, hanem üzleti zsenijét hirdeti.

Fehér, teraszos épület az óceán partján a Tembo Hotel, mely annyira mohamedán, amennyire szemrebbenés nélkül lehet szállodai minőségében — a keleti fényűzéssel berendezett szobákban diszkrét tábla figyelmeztet arra, hogy az épületben szeszes ital fogyasztása szigorúan tilos. Süppedő szőnyegek, sárgaréz edények, faragott ébenfa bútorok, természetesen az elmaradhatatlan szúnyogháló s a légkondicionáló mellett a hagyományos pálmalevélből készült punka — egy, a 20. század kínálta modernizációs kihívásokkal viaskodó, tradíciót őrző mohamedán szálloda belső tere.

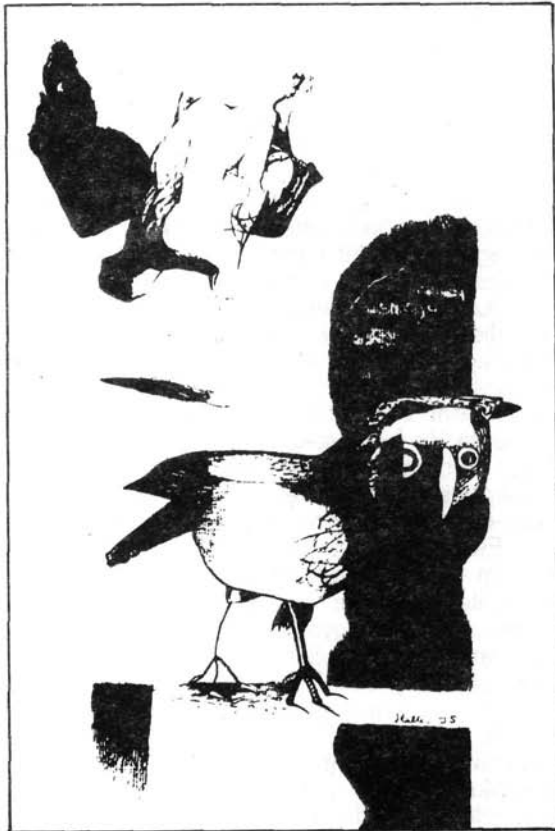
A Tembo terasza a mólóig nyúlik, ahonnan látni a vízparton felsorakozó, ütött-kopott dhowkat, régi szűnereket, feltekert vitorláikkal, a banánra, kókuszra, fura barna gyökerekre, faszénre és szivárványszínű halakra hangosan alkudozó, élénk színű ruhákat viselő bennszülött asszonyokat és fekete halászsokat; a zömök, patinás erődöt, a maga impozáns belső udvarával, melyet elborít a fehér, narancs és lila bougainvillea. S a tengerparti sétányt, melynek gyöngyházfényű rózsaszín kavicsai átforrósodva csillognak a napfényben.

Zanzibár azonban nemcsak a Stone Town; a nyugati partszakaszt pálmaligetek, fűszerültetvények szegélyezik, melyek a sziget belseje felé is folytatódnak. A Spice Road, a fűszerút — mely keresztirányban szeli át Zanzibárt — monszuntól telített paradís levegője szinte súlyossá válik a nehéz fűszerillatoktól. Talán ez Zanzibár legzöldebb, dzsungelzöld része. Odébb, közvetlenül az óceán partján romok, az állandó nedvességtől feketésszürke, repkénnyel befutott romok, szultáni paloták, templomok,

misszióházak maradványai — Mbweni, Mawimbini —, kis kaleidoszkópdarabjai a sziget múltjának.

A keleti part beach-hoteleinek strandját korallpadok és lagúnák csipkézik, a sziget legészakibb pontján pedig, szintén korallpadok fölött, a Nungwi Hotel bungalói és parkja — tipp-topp visszafogott angolsággal. Fiatal brit menedzser, laza testtartással, választékos modorban cseveg — jó, hogy most jövünk, nemsokára bezárják a hotelt, mert megkezdődik az esős évszak, ő maga meg szabadságra megy. Angliába? — a kérdés nem túl nagy érdeklődést sejtet. Hát igen, néhány nap a családdal, aztán — a zavart mosoly egyáltalán nem illik az előbbi magabiztos Queen's English-hez —, aztán olyan helyet keres, ahol úgy süt a nap, mint Zanzibáron. De különben is, a két hónap gyorsan eltelik, máris jöhet vissza...

Kovács Kiss Gyöngy

Lengyel László

Levél Közép-Európából

*Hogyan éljek? — kérdezett levélben valaki,
akitől én készültem megkérdezni
ugyanazt.*

*Még mindig megint
— amint a fentiekből látható —
nincs időszereplő kérdés
a nair kérdésszövegre.*

WISLAWA SZYMBORSKA: Századvég
(Csordás Gábor ford.)

A NATO—orosz megállapodás, majd az 1997 közepi NATO- és EU-csúcsértekezletek jóváhagyják Európa új határait és befolyási övezeteit. Jóváhagyják, és nem kijelölik. A kijelölést többé-kevésbé elvégezte a transznacionális tőke, amikor világossá tette, hogy mely kelet-európai országokba hajlandó beruházni, és melyekbe nem. Ahová ez a tőke nem tette be a lábát, ott Európa és az Egyesült Államok, az Unió és a NATO nem kíván jelentősebb kötelezettséget vállalni. Elkötelezettségük természetes módon önmaguknak, saját gazdasági és biztonsági érdekeiknek szól, s nem nekünk. Mindez tökéletesen érthető. Ez a nagyhatalmi és állampolitikák logikája.

Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa rendszeresen túligéri magát, majd alulteljesít. Túligérték magukat 1989-ben, amikor azt a reménységet keltették, hogy egyszerre lesznek képesek megvalósítani Európa nyugati felének politikai és gazdasági egyesítését, segíteni a kelet-európai országok politikai és gazdasági átalakítását és bevonását az európai egységesülésbe, továbbá megfelelni a globalizációs kihívásoknak. Ez politikai és gazdasági képtelenség. Nem csoda, hogy a hagyományos megoldások és menetrendek felborultak. A német újraegyesítés és az európai egységesülés belső problémái, valamint a kelet-európai országok feltárló gondjai az ígéreteket illúziórikussá tették.

Európában nemcsak a Maastrichttal szembenálló „euroszkeptikusok”, hanem a kelet-európai kiterjesztéstől féltő „kelet-euroszkeptikusok” száma is nőtt. Nem kell messzire menni. Az EU-kép hanyatlása Csehországban elérte a mélypontot, a magyarországi euroszkepszis se elhanyagolható. Ugyanakkor a magyar népesség „kelet-euroszkepszise” feltehetően még nagyobb, nevezetesen el se tudja képzelni, hogy Ukrajna vagy Románia, Bulgária vagy Albánia hozzá hasonlitos, „Európa-érett” országok volnának.

A kelet-európai átalakulási modellek kevésbé bizonyultak sikeresnek. A vezető német minta, az NDK Németországba történő beolvasztása, demokráciává és piacgazdasággá való átalakítása rendkívüli erőforrásokat igényelt, és mindeddig nem hozta meg az eredményeket. Németország és a német választók megterhelése a keleti tartományok, az európai egyesítés és a

kelet-európai átalakítás költségeivel, valamint a világméretű verseny feltételeinek megteremtésével soknak, politikailag és gazdaságilag túlzottnak bizonyult.

Se Európának, se a feléje igyekvő Kelet-Európának nincs immár kellő politikai és gazdasági tőkéje, hogy radikális átalakulásokat, gyors ütemű változásokat kiváltsanak. Ezért nemcsak Magyarországon, hanem általában a térségben is körvonalazódik egy *negatív konszolidáció*, az erők kifáradáson és kölcsönös erőtlenségen alapuló egyensúlya. Ennek a konszolidációnak a keretében történik az európai határvonalak megerősítése.

„Visegrádi Hármak”, „Hopeful Three”, illetve a 3+1-es változat

„Hogyan éljek?” — kérdezzük Európától. „Hogyan éljünk?” — írának vissza, ha őszinték lennének önmagukhoz és hozzánk. Helyette menetrendek és kérdőívek, magabiztos kiküldöttek és határozatok jönnek. De ami ennél fontosabb: életformák és életmódok hatnak ránk, valamint az ide települt kisebb és nagyobb tőke befolyása. Magyarország a Visegrádi Hármak egyikéeként jut az ezredfordulón az európai küszöbre. Nem önerőre támaszkodik, nem orosz és balkáni modellbe és befolyási övezetbe csúszik, hanem megkapaszkodik Európa alján. Ez a legkevesbé rossz. Már-már jó.

E forgatókönyv szerint *Magyarország* (10 millió), *Csehország* (10 millió) és *Lengyelország* (38,521 millió) túljutnak gazdasági és politikai válságkorszakukon, nem szakadnak le, és nem kerülnek konfliktusba se egymással, se más kelet-európai országokkal. Magyarország, Csehország, Lengyelország mellől leszakad Szlovákia, de negyedikként talán betársul Szlovénia. A 60 milliós térség szabadkereskedelmi övezetet, politikai, gazdasági és kulturális önálló régiót alkot.

Mindez nem azt jelenti, hogy Lengyelország, Csehország és Magyarország „sinen van”. Mindhárom ország előtt jelentős konszolidációs feladatok állnak. Sőt *Csehország* éppen most került politikai és gazdasági válságba. Egyszerre kellene megoldania az 1968 és 1990 közötti gazdasági mechanizmus átalakítását, az alacsony hatékonyságú gazdaság hatékonyabbá tételét, az elmaradt valóságos privatizációt, bankrendszerének konszolidálását és az 1995-ös magyar helyzethez hasonló stabilizációs feladatokat. (Csehország mostanra élte fel tartalékait: az alacsony eladósodásból és a Szlovákiától való elválásból származó előnyeit.)

A három országnak meg kell oldania a társadalmakat gyökeresen átrendező három konszolidációs feladatot: az európai piaci intézményekhez való kapcsolódást, államháztartásuk szerkezetének átalakítását, a növekedés—egyensúlytalanság—visszafogás ciklus tompítását. A három természetesen összefügg. Az európai kapcsolódás területileg és ágazatilag teljesen átrajzolja az országok jövedelmi és tulajdoni-vagyonosi térképét, az érdekcsoportok erejét és befolyását, a nemzetállam szerepvállalását, illetve befolyásolja a növekedést és a külső egyensúlytalanságot.

Az államháztartás — a nyugdíjrendszer, az egészségügy, az oktatás, a szociális és a védelmi rendszer — átalakítása pedig megint csak új szociális térképet, hálórendszert teremt. (Az új térkép mindenképpen kialakul, mert a nem-tevéssel vagy az elhibázott módon való cselekvéssel is átrendeződik a társadalmak szerkezete.)

Végül a növekedésnek külső és belső egyensúly nélküli erőltetése állandóan kiigazító és visszafogó politikákat igényel, amely véget vet a növekedésnek, és súlyos terheket rak a társadalomra. A konszolidáció lényege, hogy a növekedés és egyensúlytalanság összefüggés elszakadjon a politikai ciklustól, és intézményesen csillapuljon. Ehhez az állami gazdaságpolitika, a jegybanki

politika, a külföldi befektetők, a hazai vállalatok és vállalkozások finom összjátékára, pozitív európai megállapodásra és a megtakarítók, fogyasztók bizalmára van szükség.

A konszolidáció komoly konfliktusa az országok belső területi egyensúlytalanságának növekedése. Magyarország 2—3 százalékos növekedésén, 10—11 százalékos munkanélküliségén, 1,5—1,8 md dolláros működőtőke behozatalán belül a 3,5—4 milliós Pannónia (Budapest és agglomerációs gyűrűje, Északnyugat-Magyarország, a nyugati határszél) feltehetően 5—6 százalékos növekedést, 7—8 százalékos munkanélküliséget, 1—1,3 md dolláros évi működőtőkét mutat; ellenben a 6—6,5 milliós Hunnia fejletlen vidékei stagnálni vagy visszaesni fognak, és 16—17 százalékos munkanélküliséggel, 500—600 milliós tőkebehozattal kínlódnak (ezen a tendencián módosít a keleti fogyasztói forintövezet és néhány sikeres nagyvállalat, de alapvetően nem változtat). Hasonló, bizonyos tekintetben még súlyosabb területi egyenlőtlenségek mutatkoznak Lengyelországban.

A Nyugat számára a konfliktusokat nagymértékben csökkentenné, ha Szlovákia végül nem kerülne az együttes kezelésbe, mert Magyarország és Csehország, Magyarország és Lengyelország között nincsenek és nem is valószínűek politikai nézetkülönbségek, de Magyarország és Szlovákia, Csehország és Szlovákia között igen. A magyar—lengyel—cseh viszonyt inkább a tartós politikai közömbösség, érdektelenség jellemzi, vagyis csak külső kényszerre hajlandók együtt maradni.

A „szerencsés hármak” változat feltétele, hogy a nemzetközi pénzügyi intézmények, az Európai Unió megőrizték az együttes kezelés igényét, az országok politikai és gazdasági rendszerei közelítsenek egymáshoz, és ne távolodjanak. Akár tetszik nekünk, akár nem, Európa és az Egyesült Államok csak együttesen képes kezelni a térséget.

Eppen ezért kölcsönösen egymásra vagyunk utalva. A cseh és a lengyel válságok minket is érintenek, akár csak a mi válságunk őket. Következésképpen szükség van arra, hogy a kilencvenes években beáramló külső források ne csak az infrastruktúrákat hangolják össze, de a gazdasági rendszerek piaci mechanizmusait is. A „Visegrádi Hármak” kialakítják közös gazdasági integrációjukat, egy szabadkereskedelmi övezetet, összehangolják pénzügyrendszerüket, kölcsönösen befektetnek egymásnál, és megteremtik biztonságpolitikai együttműködésük feltételeit. Ebben a változatban Magyarország egy versengő pozíciót foglal el, ahol részesedni próbál a politikai, biztonsági, gazdasági hatalmi rendszerek elosztásából és újraelosztásából.

A makrogazdasági kapcsolatok csak a mikrogazdasági hálózattal együtt érnek valamit. Magyarországon jöhetnek létre a multinacionális vállalatok és pénzintézetek kelet-európai regionális központjai, amelyek legalább annyira összekapcsolják a kelet-európai országokat, mint az államközi kapcsolatok. Elérkezett az idő arra, hogy Magyarország nagyvállalatai vállalatokat vásároljanak mind Nyugat-, mind Kelet-Európában.

Kiválóan működhet az az *Alpok—Adria szubregionális szövetség*, amely olasz, osztrák, szlovén, horvát, magyar megyéket és tartományokat kapcsol össze, amelyből a Pentagonale kinőtt. Sajátos fogyasztói, kisvállalkozói övezetről van szó. A megyeközi, tartományközi gazdasági és kulturális kapcsolatok szorosabbá válására reális esély van az eurorégiós összefogás keretében is.

Mindez alatt a mindennapi élet fogyasztói turizmusa, a kialakult forintövezet áll: Nyugat-Ukrajna (Kárpátalja), Kelet-Szlovákia (Kasa, Eperjes) és Északkelet-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Heves megyék) és Románia nyugati tartományait fogja össze. Délen és délkeleten pedig Bács-Kiskun, Csongrád és Békés, a határ túloldalán

pedig Románia és Kis-Jugoszlávia fogyasztói és vállalkozói. Itt van és lesz az ezredfordulógig fogyasztói roham a magyar áruért és szolgáltatásért, van és lesz kölcsönös beruházás.

A zónában

A kiterjesztett Nyugat-Európa és Oroszország között egy kettős zóna jön létre a Baltikumtól a Balkánig. A zóna országai nem kapcsolódnak egymáshoz, nincs közöttük politikai, katonai és gazdasági egység, összhang. Ez a „se-se zóna”: nem kell „se” a Nyugatnak, nem tudja még megszerezni „se” Oroszország. Egyik nagyhatalom se tud, akar gazdasági eszközöket áldozni a zóna országai gazdasági felemelkedésére.

Az egyik oldalon a konszolidálódásra váró Oroszország. Az orosz berendezkedés új állami centralizációra épül. Az orosz hatalmi politikában részt vevő nagy érdekcsoportok — a pénzügyi és médiahatalmat birtoklók, a nagy ipari monopóliumok és a katonai-ipari komplexum — valamennyien államépítők és államhívők. Nemzetállami és nemzeti birodalmi szinten szeretnék konszolidálni Oroszországot és befolyási övezetét. A különbség csak az, hogy a pénzügyi és médiabefolyással rendelkező liberális csoport békés eszközökkel, mindenekelelt pénzügyi stabilizáció révén szeretné megerősíteni az orosz államot, az ipari és katonai érdekcsoportok erőszakkal és adminisztratív módszerekkel.

A liberális állampárti „péterváriak” — Anatolij Csubajsz, Borisz Nyemcov, Jegor Gajdar — szerint ésszerű és hatékony bürokráciának kell állami rendet teremtenie és kiegyeznie a pénzügyi tőkével. „A nemzetállamnak ez az elképzelése hangsúlyozottan nem ideológikus, nem birodalmi jellegű, inkább izolacionista: «Terjeszkedj, ha tudsz, de csak addig, amíg a pénzéd takarója ér!» A menedzser típusú nemzetállam építői nem «népben-nemzetben», hanem «pénzben-nemzetben» és «képben-nemzetben» gondolkodnak.

Elleneznek mindenféle más — ideológikus vagy politikai logikát követő — államépítést vagy terjeszkedést. Ellenezték a csecsen háborút, ellenzik a belorusz—orosz államegyesítést, nem érdekli őket a Krím és a fekete-tengeri flotta sorsa és Szevasztopol, a NATO kiterjesztése, illetve minden egyes-egyedül abból az önös gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi szempontból érdekli őket, hogy miből milyen gazdasági haszon húzható.

A riválisok — Jurij Luzskov moszkvai polgármester, a Barszukov—Korzsakov—Szoszkovec-klán, és a Zjuganov-féle kommunisták —, a „moszkvaiak”, az ipari-katonai komplexum, a nagy gazdasági termelőmonopóliumok viszont a „rendteremtést és rendfenntartást elsősorban katonai, karhatalmi eszközökkel képzelik el, új és egységes, etnokratikus jellegű nagyhatalmi államideológia alapján, természetesen a nyomásgyakorláshoz, az «elszakadt» birodalomrészek visszacsatolásához a pénzügyi és gazdasági nyomást is fölhasználva. 1993 véres októberre, az 1995 végén kirobbantott csecsenföldi háború vagy az elnökválasztás elhalasztásának kísérlete 1996 márciusában önmagukban is jól mutatják, miféle nemzetállam jöhet létre Oroszországban, ha ezek az erők hatalomra vagy hatalomközelbe kerülnek” — írja Szilágyi Akos.

Az 1996—97-es Oroszország kemény alkudozással belement a Nyugat által felkínált európai politikai megoldásba. Oroszország így is, úgy is elszenvetde már a Szovjetunió széthullásával a maga vereségét és versailles-i — vagy helyesebben breszt-litovszki — szerződését. Ismét elveszítette a Baltikumot, Belaruszt, Ukrajnát és Moldáviát, a Kaukázust és a közép-ázsiai köztársaságokat.

A jecini—primakovi „pétervári” politika az 1923-as stresemanni német teljesítési politikára (*policy of fulfillment*) emlékeztet. Oroszország — miként 1923-ban Németország — fölmérte, hogy szüksége van a nyugati segítségre, hogy magát pénzügyileg stabilizálhassa és megerősíthesse. A teljesítési politika

lehetővé teszi nemcsak a nyugati segélyek megszerzését, hanem annak a „lélegzetvételnél szünetnek” (perediskának) a megszerzését is, mely nélkül Oroszország aligha konszolidálódhat.

„A Németország támogatásáról elhangzott korabeli brit érvek bizonyos hasonlóságot mutatnak a Jelcin-korszakban Oroszország megsegítését szorgalmazó amerikai javaslatokkal. Egyik esetben sem mérték fel azt, hogy mi történik, ha az éppen támogatott politika «sikerrel jár». Ha a teljesítési politika sikerül, Németország fokozatosan megerősödik, és abba a helyzetbe kerül, hogy ismét fenyegetheti az európai egyensúlyt. Hasonlóképpen, ha a hidegháború utáni Oroszországnak szánt nemzetközi segélyprogram eléri a célját, a növekvő orosz erőnek bizonyos geopolitikai következményei lesznek a korábbi orosz birodalom szomszédságában” — fejtegeti Henry Kissinger.

Kissinger hozzáteszi: „Amerika előrelátóan cselekedett, amikor gazdasági segítséget ajánlott a hidegháború utáni Oroszországnak; mihelyt azonban Oroszország gazdaságilag talpra áll, bizonyosra vehető, hogy a szomszédaira nehezedő nyomása növekedni fog. Érdemes talán ezt az árat is megfizetni, de hiba lenne figyelmen kívül hagyni.”

A jelenlegi orosz *teljesítési politika* alapelve: „előbb orosz gazdasági és politikai stabilizáció, és csak utána foglalkozunk mindazzal, ami határainkon kívül került”. Az erőszakos terjeszkedés költséges és fölösleges. Politikailag nem stabilizálja Oroszországot, és gazdaságilag sokba kerül. A *teljesítési politika* két feltételezésen nyugszik: egyrészt szeretne a győztesek oldalára kerülni a vesztes pozíciójából és kihasználni a győztesek — az Egyesült Államok, Japán és az európai hatalmak — ellentéteit (Oroszország bízik az új Rapallóban, illetve Kínától megtanulta, hogy kiválóan lehet manőverezni a nagyhatalmak között).

Másrészt számít arra, hogy az idő nem ellene, hanem neki dolgozik a vele szomszédos európai zónát illetően. Erre a zónára a Nyugat nem nyújtott be komoly igényt, és mind történetileg, mind mai gyakorlatával világossá tette, hogy nem kíván jelentős gazdasági, politikai és katonai erőforrásokat pazarolni a térségbe. A térség országai pedig önmagukban képtelenek gazdasági és társadalmi gondjaikat megoldani. A gazdasági együttműködés nagyobb haszonnal jár, mint az erőszakos beolvasztás kísérlete. (Hasonlóan szerezhet Oroszország szabad kezet a Kaukázusban és a közép-ázsiai köztársaságokban.)

Ennek következtében, a türelmetlenebb és támadóbb „moszkvai” orosz politikát felválthatta a türelmesebb és ráérőbb, izolacionista „pétervári” teljesítési politika, amely joggal feltételezi, hogy a zónában magukra hagyott kisebb-nagyobb országok érett gyümölcsként hullanak a gazdaságilag konszolidálódó Oroszország markába. Miért kellene sietnünk? Miért kellene az erőszakkal elriasztani magunktól a Nyugatot? Miért kellene magunkra vállalni Belarusz és Ukrajna stabilizálásának költségeit? Önként fognak minket választani. Nem nyert volna többet Szovjet-Oroszország, ha 1920-ban Tuhacsevszkij csapatai nem lépik át a lengyel határt, ha beérik azzal, ami békésen a kezükbe jutott? Nem lesz-e mindenképpen a miénk ez a pufferzóna?

Az Európa és Oroszország közötti kettős pufferzónában a versailles-i béke utáni állapotok uralkodnak. Akkor — Magyarországgal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával együtt — 10 kis ország szorult Németország és Szovjet-Oroszország közé, anélkül hogy akár a Népszövetség, akár a nagyhatalmak képesek lettek volna határaik garanciájára. A NATO-kiterjesztés után 14 ország 131 millió lakossal helyezkedik el Európa, Németország és Oroszország között. A 14 ország számtalan belső régióra oszlik.

A zóna oroszországi közvetlen befolyási övezetében fekszik Ukrajna (52 344 ezer lakossal, köztük 22% orosz nemzetiségűvel) és Belarusz (10 250 ezer lakossal, 13,2% orosz, 4,1% lengyel, 2,9% ukrán). Nyugat-Ukrajna két kézzel

kapaszkodik a Nyugatnak számító Lengyelországba, miközben Kelet-Ukrajna közvetlen orosz befolyás alatt áll. A zóna Európa felé néző, megosztott övezetében vannak a balti államok, Szlovákia és a balkáni országok.

Észtország (1590 ezer lakos, 61,5% észt, 30,3% orosz, 3,9% ukrán), *Lettország* (2596 ezer lakos, 52,5% lett, 34,6% orosz, 4,4% belarusz, 3,4% ukrán) és *Litvánia* (3798 ezer lakos, 79,6% litván, 9,4% orosz, 7% lengyel) nem lesznek NATO-tagok, és valószínűtlen, hogy rövid távon bejussanak az Európai Unióba. Az országok Oroszország stratégiai célpontjai. Viszont az erőteljes orosz befolyás mellett meg fog mutatkozni a skandináv és a német gazdasági hatás és bizonyos mértékig az Egyesült Államok és a NATO figyelme.

Szlovákia (5329 ezer lakos, 10,8% magyar) Európa és Oroszország között billeg. Egészen bizonyosan kimarad az Európai Unió- és a NATO-kiterjesztés első köréből. Szlovákiának Európát, az európai kapcsolatot Csehország és kisebb mértékben Magyarország jelenti. Kérdés, hogyan fog hatni Szlovákiára Csehország gazdasági válsága. Ugyancsak kérdés, hogy Szlovákia kimaradása az euroatlanti intézményekből milyen társadalmi és politikai akciókat vált ki a szlovák társadalomból.

A zóna országainak négy lehetőségük van társadalmi-gazdasági modelljük felépítésére. Az egyik a Nyugat követése. A második az önerőre támaszkodás nemzeti és/vagy szocialista modellje. A harmadik egy kialakuló orosz modell elfogadása. A negyedik az iszlám, a török befolyás alá kerülés. Többségük természetesen vegyes, egymás mellett élő befolyások, modellelemek hatása alatt áll már ma, és fog állni a jövőben is.

Nyolc balkáni ország húzódik Európa és a zóna lágy altestén. Ezek politikai, gazdasági és katonai stratégiai jelentősége mind Európa, mint Oroszország szempontjából kisebb. A figyelmet ezért csak negatív módon hívják, hívhatják fel magukra, miként történelmük során annyiszor: egymás közti konfliktussal.

Ma a legerősebb és a legnagyobb, az utoléréssel és az európai bekerüléssel próbálkozó *Románia* (22 789 ezer lakos, 7,1% magyar). Románia 1996 telétől uralkodó kormánya minden erejével azon igyekszik, hogy még elérje a NATO és az Európai Unió állomásról kifutó vonatát. Erre az esély igen kicsiny. (Az Egyesült Államok világossá tette, hogy nem kívánja magát elkötelezni a Balkánon. A franciák Romániát támogató javaslatát igen keveset ér az alacsony nagyhatalmi státusú, bensőleg bizonytalan Franciaország miatt.)

Romániának — ellentétben a „szerencsés hármakkal” — nincs nagyhatalmi patrónusa, kijárója. Viszont Romániának most megadatik, hogy a jól ismert lépcsőn — Ausztria följebb lép Európa közepébe, Magyarország a helyére Európa belső peremére, Románia pedig Magyarország helyére Európa külső peremére — fölfelé menjen.

Románia úgy tapadhat Magyarországhoz, miként Magyarország tapadt az új K. und K. (Kreisky und Kádár) időkben Ausztriához. Egyes régiói, elsősorban Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Temes megyék, Bukarest és talán a tenger mellék bekapcsolódhatnak az európai vérkeringésbe, részben éppen Magyarországon keresztül. És ugyanez a Románia elérheti, hogy Bulgária, Moldávia, Szerbia, Albánia, sőt Ukrajna irigyelt modellje legyen.

Románia mellett a kicsiny *Moldávia* (4362 ezer lakos, 64% román, 13,8% ukrán, 13% orosz, 3,5% gagauz) Ukrajna, Oroszország és Románia közé szorult. *Bulgária* (8456 millió lakos, 9,7% török) súlyos gazdasági és társadalmi válságot él át. A gazdasági válság polgárháborúba torkolt *Albániában* (3422 ezer lakos). Ezeknek az országoknak a magárahagyottság és talán Oroszország marad.

A volt Jugoszlávia területén húzódó államok közül egyedül *Szlovéniának* van esélye az európai bejutásra. A 4821 ezer lakosú *Horvátország* se politikailag, se gazdaságilag nem elfogadható Európának. *Kis-Jugoszlávia* (10,2 millió

lakosával) egyike a legbizonytalanabb és törékenyebb országoknak. Gazdasági válság, belső politikai válság tetéződik a háború utáni menekültek és a koszovói albán problémákkal. *Bosznia* jelenleg a béketeremtők által fenntartott állam. Végül *Macedónia* (2063 ezer lakos, 64,6% macedón, 21% albán, 4,8% török) állandó feszültségek forrása Görögország, Kis-Jugoszlávia, Albáia és Törökország eltérő érdekeltsége miatt. Az 55 milliós *Balkán* egyaránt lesz a *senki földje* és európai, orosz, török befolyási övezet.

Ez már a rendszereit leváltó, újra váltó Kelet-Európa. Az urak kicserélték egymás közt a térképeket. Az ujjak végigfutottak a határokon. Néhány millió embert ide, néhány milliót oda raktak. A megoldás megvan. „Úgy volt, hogy Isten végre hinni fog / a jó és erős emberben, / de a jó és az erős / még mindig két különböző ember. / Hogyan éljek? — kérdezett levélben valaki, / akitől én készültem megkérdezni / ugyanezt.”

Máté Zsuzsanna

Az emlékezés művészetfilozófiájáról

Az emlékezés művészetfilozófiájának gondolköréből egy határhelyzet: hogyan változott napjainkra az emlékezés a klasszikus modern mechanikus strukturáltságból a hermeneutikus tudat egyik szférájává. E határhelyzetet leginkább két egymásnak ellentmondó, de mégis érvényes gondolattal, illetve idézettel jelezném. „A művészet, az irodalom az emberiség emlékezete” — írja Lukács György *Az esztétikum sajátossága*, című művében, ugyanakkor másfél évtizeddel később Michel Foucault kijelenti, hogy az irodalom „ellenmemória”. Végül még egy bevezető gondolat és egyben idézet arra vonatkozóan, miért éppen az emlékezés tevékenységét állítom a középpontba. Heidegger írja: „Az emlékezet a gondolkodás egybegyűjtése. Mire? Arra, ami minket a lényegben megtart, amennyiben általunk is meggondolt. Mennyiben kell hogy a minket megtartó meggondolt legyen? Annyiban, amennyiben ez eredendően a meggondolandó. Ha a meggondolandó meggondolttá válik, akkor az emlékezéssel megajándékozott lesz.”

Századunk közepéig az emlékezés klasszikus modern paradigmája abban állt, hogy valamely korábban átélt, érzett dolog és cselekedet bevéssé válik, megőrződik, esetleg objektivizálódik, és ezt követően előhívhatóvá, felidézhetővé, felismerhetővé válik. E mindannyiunk számára ismerős paradigmátikus rendszerből felidéztek néhány alapgondolatot egy pszichológiai kézikönyv alapján (Sz. Ivanov: *Az emlékezet labirintusa*. Bp., 1977).

— Minél fejlettebb az agy, annál gazdagabb a gondolkodás és az emlékezet.

— Minden élőlényre jellemző a genetikai emlékezet, amely mindenféle viselkedés alapja. A faj genetikai emlékezete öröklődik. Már a fejlettebb állatoknál megfigyelhető az egyedi emlékezet, az embernél ez utóbbi a meghatározó.

— Az ember esetében valamennyi készség elsajátítása tudatos cselekvéssel kezdődik, utána automatizálódik, egyre inkább kikerül tudatunk ellenőrzése alól. Így válik automatikussá például a járás, a beszéd, az olvasás bizonyos vonatkozásban, a különböző testmozgások. Ez az ösztönös emlékezet elengedhetetlen a készségek, jártasságok kialakításában, elkészíti az aprómunkát, a sablonokat; de egymagában képtelen a kreativitásra, arra, hogy a múlt nyomait előhívva a jelen és a jövő felé irányuljon. Ehhez nélkülözhetetlen a tudatos emlékezés, a visszaemlékezések egészen új kombinációja. Az olvasási készséget is az ösztönös emlékezet irányítja. Sőt az olvasás képességének mechanikus automatikusságán túl ösztönösen kitaláljuk, hogy mi következik, sejtéseinkkel néha könnyedén száguldunk a szövegen. A támpontok, melyekre ösztönös emlékezetünk visszakapcsol, már észrevehetetlenül rögződtek bennünk életünk során. Például a nyelvtani szerkezetek: ha azt olvassuk „nem több”, tudjuk, hogy a „mint” következik. Vagy az irodalmi műfaji sémák esetében: ha tündérről

olvasunk, várjuk a legkisebb királyfit, jó és rossz harcát, az őszinte szerelem győzelmét.

Elemzték és elkülönítették a különböző emlékezetfajtákat is. Így tudunk már az ösztönös és tudatos, a tudattalan és tudatos, a rövid idejű és tartós, a motorikus, a hallási, vizuális, a tapasztalási, a nyelvi, a logikai, a közvetett és a közvetlen emlékezetfajtákról, és természetesen még hosszasan sorolhatnám. A klasszikus modern emlékezetfelfogás egy ki nem mondott, de mégis nyilvánvaló struktúrával bír: valamely információ valahova bemegy, objektíválódik, megőrződik, és innen valamilyen módon lehívható előidézhető. A modern kulturális hagyomány a művészetet az emberiség emlékezetének vélte, és itt nemcsak Lukács Györgyöt idézhetnénk, hanem a felvilágosodás és a XIX. század univerzális rendszerekben gondolkodó művészetfilozófusait is. Az emberiség emlékezetét, a művészetet kötelességünk megtartani, óvni. Felidézése arra szolgál, hogy a jövőbe mutató identikus folytonosságot megalapozza a jelenben. Az emberiség fejlődése, haladása céljából szükség van erre az identifikációra. Ezáltal a múlt teremti meg a jelent és identikus folytonosságában a jövőt.

Ezzel szemben, ha elmélyedtünk az utóbbi évtizedek hermeneutikai gondolkodásában, művészetfilozófiai, esztétikai, irodalomelméleti szakirodalmában, látható a fordulat emlékezetügyben is. Már nem a múlt teremt magának jelent és identikus folytonosságában jövőt, hanem a jelen teremt magának múltat. Az emlékezés már nem csupán a bevésés—, megőrzés—felidézés mechanikus struktúráján alapul, hanem sokkal inkább egy folyamat és akció egysége. A gadameri fogalmak használatával a következő megállapításokra jutottam.

Az emlékezés akciója arra szolgál, hogy a jelenben hogyan csináljunk magunknak jelentésmúltat. Ezzel mintegy stabilizáljuk a magunk jelenét, hiszen magunkat úgy tudjuk belátni, megérteni, ha belátjuk, értelmezzük, sőt átértelmezzük múltunkat. A jelenben lévő stabilitásunkhoz, önnön definiálásunkhoz szükséges a múlthoz való viszonyulás megteremtése mint folyamat. Így jelenünk teremt magának múltat és jövőt is; hiszen tudjuk, hogy jelenben-levőségünk, jelenlétünk feltétele múltbéliségünk és jövőre irányultságunk. A mai ember a jelent abszolutizálja, azért van jövő és múlt, hogy a jelenben lehessen, hogy jelen-léte nyilvánvalóvá és indokolttá váljék önmaga és mások számára. Ismerjük Bergson figyelmeztetését: „Gyakorlatilag csak a múltat érzékeljük, a valódi jelen pusztán a jövőbe beleolvadó múlt megfoghatatlan határa.” De ugyanakkor több mint másfél évezrede újraolvassuk Szent Ágostont, aki szerint a szüntelenül nemlétre törekvő jelen nézőpontjából mindig csak a „múlt jelenéről” és a „jövő jelenéről” gondolkodhatunk. A mai ember emlékezésének akciója a legsürgetőbb jövőbeni érdekeltségéből fakad: az önmegértés, a létmegértés, a jelenvalólét megértésének igényéből. Ágostoni fogalommal ez a „jövő jelené”-nek pólusa; az emlékezés mint folyamat és akció egységében ez utóbbi dominanciája. Az emlékezés folyamatát elindító akció létmegértési szándékát heideggeri—gadameri értelemben használom. A létmegértés az ember önmaga létéhez viszonyuló jelenvalólét, amellyel az ember képes megérteni, önmagával megértetni azt a létet, amelyben élnie kell, amely történetileg és nyelvilag artikulálódik számára. Napjaink emberének emlékezete a hermeneutikus tudat egyik szférája. Tudjuk, nemcsak az emlékezés tart igényt a létmegértésre, hanem a filozófia, a művészet is. Ahogy Gadamer látja, a hermeneutikus tudat átfogóbb valamennyiüknél.

Az emlékezés akciójának létmegértési szándéka után most röviden arról, mit jelent az emlékezés mint folyamat. Az emlékezés klasszikus modern

paradigmájától eltérően nem csupán mechanikus bevésés—megőrzés—felidézés pszichológiai képességéről, emberi adottságáról beszélhetünk. Az emlékezés folyamata az ember történeti alkatához tartozik, az ember történetének és képzésének lényegi vonása — írja Gadamer, kiegészítve azzal, hogy a megőrzés, az emlékezés és a felejtés is a szellem életfeltételei. Az utóbbi évtizedekben a pszichológiában a mechanikus strukturáltságú emlékezetfelfogás rendjét az operatív emlékezet „felfedezése” törte meg. Egy Tolsztojról szóló anekdota e két emlékezetfelfogás különbözőségét is mutatja. Tolsztoj egy szép napon nem ismerte fel saját írását, és lelkesen áradozott egy a jelenlétében felolvasott részlet ismeretlen szerzőjéről. A részletről kiderült, hogy a *Háború és békéből* való. Tehát az idős Tolsztojnak csapnivaló mechanikus emlékezete, ugyanakkor kiváló operatív emlékezete volt. Amikor Platón arról panaszkodik, hogy az írásbeliség kialakulása hozzájárult az emlékezet gyöngüléshez, akkor a mechanikus emlékezetre gondolhatott talán. Kétségtelen tény, hogy az írásbeliség tömegessé válása, a polcra leemelhető könyvek sokasága, az információk elérhetőségének más módjai folyamatosan gyengítették a mechanikus emlékezetet, s a mi korunkra ez már bűvészmutatvánnyá vált. S bár a civilizált ember mechanikus emlékezete sokkal gyengébb elődeinél, mégis önmagában hatalmasabb, mivel hermeneutikus természete révén, operatív és aktív módon nemcsak befogadja, hanem megértve feldolgozza az információkat, a jelen és a tervezett jövő kombinációs elemeként használja. Az operatív emlékezet munkájában részt vesz a figyelem, az akarat, az érzelem, a megértés, a személyes érdek és a cél, amiért emlékezünk. A megértés segít az operatív emlékezet tartós szerepében, az információfeldolgozásban. A hermeneutikai tudattal való szoros rokonságát jelzi, hogy nem egyszerűen befogadjuk, bevessük, hanem megértve feldolgozzuk az információkat. Az emberi emlékezet legnagyobb befogadóképességű egységeit, szövevényes sémáit az operatív emlékezet teremti meg folyamatszerűen, mégpedig oly módon, hogy egy adott információegységet megértve feldolgoz, szelektál, a lényegest szétválasztja a lényegtelenről, a régit az újhoz viszonyítja; így az anyag fokozatosan lerövidül, végül már csak a legáltalánosabb séma marad meg, belőle, a befogadott információegységnek egy nagyon sűrű kapcsolatszövevénye, melyet bármelyik percben fel lehet bontani, és amelynek minden részletét újra ki lehet fejteni. Ezt a sémát adja át az operatív emlékezet a tartós emlékezet számára. Az operatív emlékezet nem reprodukciót készít, hanem rekonstrukciót. A valóságból érkező információegységet értelmezi, dekonstruálja, valamint átgondolja. Az így nyert séma összetartó kapcsolatai asszociációsak, logikaiak, nyelviak, érzelmiak. Majd felidézéskor kerül sor a dekódolásra, a konstrukcióra és egy újabb értelmezésre. Látható, hogy az operatív emlékezet folyamatan belül is kétszeresen beszélhetünk megértésről. A megértés — főleg felnőtt korban — az emlékezet számára való megőrzés alapfeltétele. A pszichológusok meggyőzően bizonyították különböző kísérleteikkel, hogy a mnemikus beállítódás és a megértés együtt megduplázzák erejüket: nemcsak a megőrzéshez szükséges a megértés, hanem a régi és új közötti kapcsolat megértésében, kialakításában is segít a mnemikus beállítódás, úgymond fel kell ismernünk a régit emlékezetünkkel, hogy el tudjuk különíteni az újtól. A tartós emlékezetben megőrzött séma a múltra vonatkozik, de a jelenünk rendelkezésére áll, áthatja a jelen életérzése, élethelyzete. Visszatérve az ágostoni fogalmakhoz, az emlékezés akciója, mint említettem, a „jövő jelene” a létmegértés szándékában; az emlékezés folyamata, ahogy láthattuk, a „múlt jelene”; az emlékezés pedig e kettő, akció és folyamat egysége.

A hermeneutikai tudat szférájában az emlékezés a megértés, értelmezés és a „múlt jelenének” megértett és értelmezett folyamatának alkalmazása az abszolút jelenben, a jelenvaló létben. Az emlékezés akciója a jövőből indul, az emlékezés folyamata a múltból ered; így maga az emlékezés mint akció és folyamat egysége az abszolút jelen pillanata; a horizontösszeolvadások révén is hermeneutikus természetű.

A görög mitológiában az emlékezet istennője, Mnémoszüné Zeusztól szülte gyermekeit, a három „hegyi istennőt”, a parnasszoszi Múzsákat. Az ókori görögök antropomorfizált bölcsessége a legerősebb rokoni kapcsolatban sűrítette emlékezet és művészet összefüggésének több könyvnyi, szétszórtan, utalásszerűen megírt vonatkozásrendszerét. A továbbiakban ezekről lesz szó, középpontba állítva emlékezés és művészet több közös-rokoni vonása közül kettőt: a hermeneutikus és a folyamat jellegét.

Ha a műalkotásokat, az irodalmi művet mint kommunikációs és élményhatásfolyamatot fogjuk fel, tudjuk, hogy e folyamat pólusai alkotó—mű—befogadó, valamint az alkotó irányából szándékolt műértelem és a befogadó irányából nyert műértelem. Anélkül, hogy részletezném az emlékezés működését az alkotó—mű pólusokon, csupán szeretném felhívni a figyelmet egy elfeledett írásra, amely ezt már megtette — Benedetto Croce által is méltányoltan. Fülep Lajos 1911-ben született, Olaszországban is feltűnést keltett tanulmányára gondolok, mely a *Szellemben* jelent meg magyarul *Az emlékezés a művészi alkotásban* címmel. Fülep úgy véli, hogy a művészet lényegi vonásait oly módon ismerhetjük meg, ha a művészi tevékenység belső mechanizmusának a feltárására törekszünk. Axiómája: az egész művészi tevékenység az emlékezés formáló képességéből vezethő le. Így a művészetet generálásban az emlékezés igénye és képessége hozta létre. A művészetet két emberi motiváció tartja fenn: az átélés igénye és az élmény alóli felszabadulás igénye; mindkettő az emlékezés tevékenységével érhető el. Az emlékezésből magyarázható meg a művészet leglényegesebb kifejezője is, a forma. Az emlékezés folyamata teremt a káoszból formát, a részletekből egészet, a jelen véletlenjéből szoros és szükségszerű kapcsolatokat: a lényegtelen halmazából kiválasztja a lényegest, az elmúlóval szemben megteremt allandót, megragadja a dolgok jellemző sajátosságát, kontemplációra alkalmas emlékezőképpé formálja a megélt valóságot. Továbbgondolva e koncepciót a befogadó—mű pólusról, elmondható, hogy minden mű emlék, az alkotó memóriájának, „ellenmemóriájának” (e kifejezésre később visszatérek), a korszellem, a valóság egy darabjának emléke, de mindig többre emlékeztető, mint amennyi alkotójának szándékában állt. Sőt spekulációnkban elkülöníthetjük a művön belüli emlékezést és a művön kívüli emlékezést. Századunk irodalmának modern formabontásai, a tér—idő síkváltások, a művön belüli mozgások, előre- és visszautalások rendszere, az ismétlés- és motívumhálózatok által nyújtott jelentéstöbblet az a művön belül már csak valamilyen módszerrel —, akár irodalomelméletivel — jól emlékező olvasó juthat, aki képes a mű befogadásának folyamatában emlékezetével pótolni a már vizuálisan hiányzó részeket. A mű objektivitásához képest annál sikeresebben interpretálhat az olvasó, minél hatékonyabban és teljesebben emlékezik a művön belül. Ugyanakkor tapasztaljuk, hogy az interpretálás valójában a művön belüli és kívüli emlékezés összekapcsolódásának eredménye, hiszen a befogadás során nemcsak a művet, hanem a mű által előhívott asszociációs, logikai, nyelvi, érzelmi emlékképet is interpretáljuk. Füleppel szövege: „nem arra emlékezzünk, amit látunk, hanem azt látjuk, amire emlékeznénk” — azaz nem a művet önmagában fogadjuk be, hanem a mű szemlélése, megértése során keletkezett sajátos

érzelmeinket, hangulatainkat, gondolatainkat, a mű és befogadói mivoltunk között kialakult viszonyt. Hermeneutikai fogalomkészletünkben ez a mű horizontjának és a jelen megértéshorizontjának összeolvadását jelenti. A gondolatmenetet azzal indítottam, hogy az irodalmi mű kommunikációs és hatás-élményfolyamat természetű. Egy, a századelőn fiatalon meghalt magyar művészetfilozófus, Popper Leó vetette fel azt a ma már irodalomelméleti közgondolkodásunkban is élő gondolatot, hogy a mű a kommunikációs viszony elmeként szükségszerűen mindig félreértett, másképpen értett marad, hiszen ha nem ilyen lenne, gyorsan kihullana a történeti dialógusból. Az abszolút megértésben megszűnik a kommunikáció. Ennek analógiáját megtalálhatjuk az irodalmi mű hatás-élményfolyamatában is, mégpedig az emlékezés és a felejtés kapcsán. Úgy tűnik, akkor interpretálhatunk a leghabzababban, ha egy jel, jelrendszer kapcsán semmire sem emlékezünk, ily módon a felejtés szabadságpotenciált hordoz, egy lehetőséget arra, hogy megrögzült interpretációinkat túlhaladhassuk. Ugyanakkor tapasztaljuk, hogy ez lehetetlen vállalkozás, nem tudjuk kizárni szubjektív lényünk emlékező asszociációs, nyelvi, logikai, érzelmi kapcsolatokat teremtő megnyilvánulásait. Emberi lényünk sajátosságainál fogva tehát az emlékezés örök foglyai lennénk, teljesen szabadok sohasem lehetünk? Megjegyzem, a felejtés és emlékezés kapcsolatában egy optimális, harmonikus együttlévéségről beszélhetünk (zárójelben azt is, hogy a felejtést még kevésbé értjük, mint az emlékezést). Mindenesetre egy — a szubjektumra vonatkozó — adalék: a pszichológusok kísérletekkel állítják, hogy azt felejtjük el a leggyorsabban, ami be van fejezve, ami megoldott, ami aktualitását veszítette, amelynél megszűnt a megjegyzés jövőbeni érdekességétől függő szándéka.

Beszéltem az irodalmi mű mint folyamat alkotói, befogadói emlékezéstermészetéről, és most nézzük a középső pólus, a mű jellegét. Előbb azonban engedjenek meg egy rövid kitérőt. A gondolatmenetet az előadás szükségszerű önkorlátozással járó mivolta ellenére mégsem az irodalmi mű mint folyamat problémaköréből kell indítanom, hanem az irodalom mint történeti folyamat felfogásából. Tudjuk, hogy a könyvnyomtatás kialakulásáig, majd tömegessé válásáig az irodalmi szövegek, a műalkotások életintegratív módon léteztek, nem volt megértési válság, hiszen a mű jelentésének genezise és érvényessége egybeesett, a művek a *sensus communis* miatt természetes érthetőséggel bírtak, és valóban a változó, eltűnő emberi értelem rögzített emlékképeinek tarthatjuk őket, a már említett lukácsi fogalommal: az emberiség emlékezetének. Michel Foucault egy 1977-ben megjelent tanulmányában (*Language, Counter Memory and Practice*. Cornell University Press, Ithaca. 1977) bizonyítja, hogy az irodalmi nyelv létezési formája a 18. századtól alapvetően megváltozik, saját életre kel, és objektíválódik. Az emberek ettől az időponttól kezdve olyan sűrűn találkoznak nyelvi jelenségekkel, hogy elkezdik a nyelvi szférát önálló jelenségeként felfogni és alakítani. Korábban a nyelv elbújt az események mögé, most az előtérbe kerül, elindul az általános „nyelvedés” folyamata. Az általános nyelvedés folyamatában a 19. század közepére több „nyelvbirodalom” rögzül és szinte valamennyi az irodalmi nyelvvel ellentétesen alakul. Az irodalmi nyelvvel szemben álló „nyelvbirodalom” például a tudományoké vagy a mindennapi nyelv. Ezek olyan „nyelvi gyakorlatok”, melyeknek célja a változó, élő emberi értelem rögzítése. Egyfajta történeti és praktikus memória ez, annak érdekében, hogy az egyes ember és a közösség biztosítsa a szubjektumok stabilitását és identitásának megőrzését. Ez a nyelvi emlékezet (a mindenapoké) megköt, közösségivé tesz, felkinál egy személytelen

nyelvi képződményt. Az irodalomban ezzel szemben egy olyan gyakorlat tudatosodik, amelyben a nyelv szokásos rendje, grammatikája, mindennapi szférája széthullik annak érdekében, hogy engedje és kifejezőbbé tegye a szubjektív érzéseket, élményeket. Az irodalom mint nyelv már másfél évszázada nem emlékezés a külvilágra, nem a történeti világ emlékképei, hanem éppen a mindennapi élet és nyelv korlátozó emlékeinek széttűzése, egyfajta „ellenmemória.” A világ mindennapi tárgyyszerűségének, tudományosan leírhatónak vélt rendjével szemben az én, a személy, az individuum másságának bizonyítéka. Az esztétikai tudat gondolkodásformái fokozatosan felismerték ezt a folyamatot, és ma már tanítjuk is: az irodalmi mű eltér a valóságtól, a mindennapi nyelvhasználattól fiktitivásában, a lehetséges világok megjelenítésében, a valóság és a nyelv sűrítésében; eltér a mindenkori élet és köznyelv racionális impulzusaitól, és ezzel vált ki hatást, esztétikai élményt. Amire mégis ráismerünk, az a valóság és az egyén viszonyában létrejött vagy létrejöhethető élmény, érzelem, életérzés, léthelyzet. Tudunk olyan irodalomelméleti irányzatokról, amelyek kifejezetten a valóságtól és a megszokott nyelvi emlékezettől való eltérésben, feszítésben, a jelentés egyértelműségének megbontásában (mint az amerikai Új Kritikusok), az automatikus látásmód felbontásában (mint az orosz formalisták) látatják az esztétikai hatás lényegét. Magyarországon Hankiss Elemér koncepciójában (*Az irodalmi mű, mint komplex modell*. Magvető. Budapest, 1985) az oszcilláció jelensége épül erre a szemléletmódra. Hankiss szerint szemantikai és szemiotikai univerzumunkban minden szónak, jelnek megvan a maga helye és kapcsolatrendszere, van egy életünk során kialakult valóság és nyelvi emlékezetrendszerünk. Ha két nyelvi jel vagy a műalkotásban két jelentés kapcsolata nem evidens, nem épül erre az emlékezetrendszerre, akkor tudatunkban mozgást, vibrálást, oszcillálást indít el az esztétikai hatás alapjaként. Napjaink befogadója tudja, érzi, hogy az utóbbi másfél évszázad irodalma „ellenmemória”, ezért is alakult ki a megértési válság, mely aztán előhívta az irodalom használati módjainak elméleteit, a különböző irodalomtudományi irányzatokat.

Gondolatmenetem megszakításához érkeztem. A műalkotások és az emlékezés folyamatjellemben láthattuk, hogyan változott a művészet, az irodalom az emberiség emlékezetéből ellenmemóriává. E jelenség fölé mégis helyezhetünk egy heideggeri-gadameri fogalmat, mégpedig a megtartást, a megőrzést. A megtartás, a megőrzés történeti folyamatában a műalkotás olyan létező, amely csak akkor van, ha mindig más, radikálisabban időbeli, mint bármi, csak a megtartó, megőrző levésben és a mindig más visszatérésben van léte.

Püski Sándor—Gazda József

A népi mozgalom politikai esélyei

„Szegényparaszt világból kerültem ki”

Püski Sándor népi elkötelezettséggel jelentkezett a magyar szellemi-politikai életben. A parasztság, a nincstelenség, a magyarság súlyos, mindmáig meg nem oldott gondjait hozta, s ez a lelki teher meghatározta későbbi útját, egész küzdő pályáját.

„Politikai érdeklődésem már korán kialakult, érettségi után egy évig még otthon maradtam Békésen, s beálltam egy volt osztálytársammal a Városházára rapidíjásnak. Éppen a '22-es földreform alkalmával földhöz jutottak adósságát kellett volna behajtani, és akkor ott előjöttek a bajok, a szörnyű rossz földreformnak az átka. Így bajlódtunk egy évig, akkor felkerültem Pestre. Már otthon is, de később is gondolkoztam a megoldásokon... Ilyen volt az érdeklődésem.”

”A könyv lett a szakmám”

Bár nem érzett különösebb vonzalmat sem az ügyvédi, sem a bírói pálya iránt, mégis — talán épp társadalmi érdeklődése, elkötelezettsége miatt — a jogási pálya felé sodródott. S itt találta meg a kapcsolatot a könyvekkel, s itt teremtett a maga számára, a felszínen maradni akarás ösztönétől hajtva lehetőséget későbbi életpályája, a könyvkiadás felé.

„Lassan alakult ki. Először is én úgy kerültem Pestre, hogy jó gépiró lévén, egyik osztálytársam, aki első évben felkerült rögtön jogásznak, beajánlott egy pesti ügyvédi irodába segédnek délutáni munkára. Ügyvédnél dolgoztam, tehát jogra megyek... A jog volt az egyik legnagyobb létszámú fakultás, s az első évben kiderült, hogy a legtöbb professzornak nincs tankönyve, hanem egyes ügyesebb hallgatók jegyzik az előadásait, sokszorosítják, s árusítják a többi hallgatóknak, akik vagy be sem jártak, mert hát ilyen mezeiző jogászok voltak, vagy ha ott voltak is, nem tudtak használható jegyzetet készíteni... Második évben kaptam ezen, úgy látszik, jobb voltam a gyorsírásban, mint versenytársaim, s egyáltalán a szövegezésben, s elkezdtem jogi jegyzeteket készíteni-sokszorosítani. Egymás után születtek a jogfilozófia, pénzügytan, majd pedig egyházjog, később nemzetközi jog, közigazgatási jog, politika, szóval minden azokról az előadásokról, amelyeket hallgattam, úgyhogy mire én '35-ben végeztem, akkorára kialakult számomra egy pályalehetőség. Egyelőre csak anyyi, hogy engem biztosított. Arra is nőültem meg '35-ben. Mindjárt a feleségem is beállt munkába, a sokszorosításban sokat tudott segíteni még a gyerekek mellett is... Abban az időben, '30—'35 között indult s nőtt meg a népi mozgalom a maga paraszti rokonszenvével s a földkérdés megoldásának az igényével. Avval az igénnyel, hogy mert elsősorban éppen a parasztság adja a munkásságot is, fel kell emelni őket, addig nem lesz itt Magyarországon normális társadalmi élet,

amíg ezek a rétegek cselekvő módon be nem kerülnek a nemzetbe. Ez volt a népi mozgalom alaptétele. S ez nekem mint parasztságból jövőnek persze rokonszenves volt, kezdtem keresni a paraszti politikával foglalkozó pártokat, Bajcsy-Zsilinszkyékkal, nem is Zsilinszkyvel magával, de a pártja békési vagy sarkadi embereivel megismerkedtem, jártam hozzájuk, tájékoztódtam. Én magam nem lévén igazán jó beszédű, úgy éreztem, hogy mint politikus különösebb sikerrel nem számolhatok. Ebben az időben — '32 és '35 között — megismertem előbb csak név szerint, aztán személyesen is egyes írókat a népi irodalomból, elsősorban Féját, Kovács Imrét. Olvastam Németh László *Tanúját* mindjárt az elején, s követtem Illyés, Kodolányi cikkezését a népi problémáról. Közben a jegyzetek kiadásával bizonyos sajtógyakorlatot szereztem, s bár az a legegyszerűbb része volt az akkori magyar sajtónak, nekem alapot biztosított arra, hogy teljesen vagyontalanul is, mint szegény, most végzett jogász, valamit tudjak csinálni ezen a téren. Megindult a *Tanú*, a *Válasz*, a *Kelet Népe* is... Közben Szabó Pált is megismertem, meglátogattam még '32-ben Ugrán, egy nyári kalandozás révén, Sinkával is megismerkedtem. Felkerestem a *Kelet Népet*, láttam, egy Prohászka utcai trafikban egy picit kis szék s egy picit kis íróasztal volt a szerkesztőségük. Nagyon megsajnáltam őket, s mivel akkortáiban kerültünk a Váci utca 75-be, az első főbérleti lakásunkba, egy két-szoba-hallos lakásba, és még csak az első gyerek volt meg, azt mondtam, hogy nappalra helyet adok nekik. Így kerültem élő kapcsolatba egy folyóirattal, amelyik nekem rokonszenves módon foglalkozott a magyar politikai és kulturális kérdésekkel.

Már készültem, hogy a könyves pályára lépek, s hogy teljesen független lehessen, nyomdát alapítottam. Mindössze másfél évig bírtam fenntartani, azalatt pár számot én nyomattam ki saját költségemen a *Kelet Népe*ből is. Ebbe buktam bele pénzügyileg, nem sikerült végül is a lapot felfejleszteni, s tovább aztán Tatay Sándorék csinálták. Én láttam már, hogy az egész mozgalom erős ugyan, kitűnő írói vannak, s meg is jelennek valahol, mégis csupa kínlódás, nincs igazán egy kiadójuk, a *Válasz*, a *Tanú* is megszűnt ekkorára, a *Kelet Népe* hol az egyik, hol a másik kezébe került, Szabó Pál eladta Móricz Zsigmondnak, és ő bajlódott aztán vele haláláig. Látni való volt, hogy nincs igazán kiadójuk ezeknek az íróknak, a nagy kiadókat érdekelték Tamási művei, Kodolányi regényei, Németh László regényei, egyik az Athenaeumnál, másik a Franklinnál jelent meg, de a nemzetpolitikai írásaiknak nem találtak fórumot. Nekem éppen ebbe a részbe sikerült egy kicsit beásnom magamat. A '37-es Márciusi Front, az első politikai kibontakozás mozgalma nem a kommunistáké volt, hanem a népieké, a kommunisták legfennebb segítőkézséggel próbáltak belefolyjni. A népi mozgalom épp ekkor került „rossz állapotba”... Az akkori hatalom még volt olyan erős, hogy íróperekkel akadályozta a mozgalom kibontakozását. Még elég enyhék voltak az ítéletek a későbbi nagy perekhez viszonyítva, két-három hónaposak, mégis politikai perek voltak, s abban a helyzetben ijesztőek. Az Athenaeum megjegyti, mert éppen az ő könyvét, a *Viharsarkot* fogták először perbe, amivel a *Magyarország felfedezése* sorozat indult, akkor *A néma forradalmat* fogták perbe, amit Cserépfalvi adott ki, a lapokat betiltották, a gyűléseket nem engedték. Így aztán '38-ra elolvadt az egész. Meg nem is tudtak igazán akarni. Talán csak Féja, Erdei és Kovács. A többiek nemigen akartak belemenni a politikába, mint ahogy ma sem. Pedig csata nélkül nem lehet az íróknak a társadalomtól elkülönülve élni. Akkor tudtam én megnyitni, '38 tavaszán a könyvesboltomat, és akkor tudtam hozzáfogni az irodalmi kiadói tervekhez. A népi mozgalom ezzel egy-két év alatt újra virágjába lendült. '42—'43-ban úgy nézett ki, a népi mozgalom békés úton, a maga szellemi

hatásával politikai mozgalommá érik, s pár év alatt meghódítja az egész magyar társadalmat. '43-ban óriási haladást értünk el a szervezkedésben, akkor rájött a háború... '38-ban a felvidéki magyarok visszatérése, '40-ben Észak-Erdély visszatérése az egész nemzeti életet olyan mozgásba hozta, úgy látszott, legalábbis akkor, hogy jó passzba kerültünk, tényleg remény lehetett arra, hogy akármi lesz a közben megindult háború vége, ezt visszacsínálni már nem lehet. Hanem legalább az összefüggő magyar területek együtt maradhatnak, s ez nagyon megemeli a mindenféle lehetőségünket kulturális és politikai alapon is."

„Bennünket ütöttek ki, senkit annyira...”

Nem volt akadálymentes a Püski Sándor útja. A harc vállalása jellemezte egész pályáját. Könyveket ad ki, beleszól a magyar politikai életbe, főleg mint szervező, mint katalizátor. 1943-ban megszervezi a második Szárszói Találkozót, ahol a népi-nemzeti erők egybefogására tesz kísérletet. A magyarországi kommunista hatalomátvétellel a népi mozgalom s vele együtt Püski Sándor is „ellenségé” válik.

„'45-ben mindjárt bennünket ütöttek ki, senkit annyira, mint bennünket, sajnós. Mindenkinél, még a nyilasoknál is jobban minket ütött ki a nyeregből az új rendszer, mert tudták, hogy mi voltunk az egyetlen veszedelmes ellenfél az egész marxista világnak, az egész kommunista világnak... Egykori társaim közül is sikerült egy-kettőt bevonniuk. Erdeit valamivel vagy megfenyegették, vagy megvásárolták, vagy egyszerűen a dicsőség, a politikai karrier vonzotta. Veres Péterben különösen nagyarányú nosztalgiája élt a munkásmozgalomban való megdicsőülésnek, túl nagy várakozással tekintett az egész marxizmusra, s nehéz volt ebből kiábrándítani. Erdei '45 januárjában nekem megmondta, hogy vegyem tudomásul, ő szívesen vinne magával sajtóvonalon, de csak akkor, hogyha megtagadom Németh Lászlót és Németh Lászlótól jobbra minden eddigi írómat, mert értem meg, még Veres Pétert is alig tudta elfogadtatni Rákosiékkal, a szocdemekkel, ezekkel az új hatalmakkal, hogy kapjanak valami szerepet. Talán majd mint írók, de az sem biztos... Tulajdonképpen mi kiestünk már az első, '47-ig, '48-ig tartó demokratikus korszakból, valamennyien kiestünk...”

Kiadója megszűnik, ő maga egy ideig kerámiakészítéssel tartja el családját. Nem kerüli el a kommunista rendszer börtönét (1962—1963), az emigrációt (1970—1989), de erejét megtörni nem tudják, s „az ügy” szolgálatában áll mindig. Ott áll, amikor kikényszerül Amerikába, ott nyit könyvesboltot a magyar értékek terjesztésére, majd megalakítja a Püski Kiadót, amelyet 1989-ben a változásoknak hála hazahozhatott, hogy itthon szolgálja tovább is azt az ügyet, melyet több mint fél évszázaddal előbb felvállalt.

A három lehetőség

Püski Sándor úgy látja: az alulról jött népi erők Trianon után három nagy lehetőséget kaptak a politikai életbe való fokozott bekapcsolódásra, a nemzeti értékek megmentésére, az új Magyarország megteremtésére, de külső vagy belső okokból egyikkel sem tudtak élni.

„Úgy nézett ki, '43-ig egy olyan fejlődés indult, az írók nem győztek a hívásoknak eleget tenni, iskolák, az egyházak mindenfelé hívták őket, meg aztán társadalmi szervezetek politikailag is. Az látszott, hogy néhány év, s természetes, demokratikus úton meg tudjuk nyerni a nemzetet ennek a népi politikának, és hát ezt a régi, rossz félféudális-kapitalista rendszert legyőzzük. A '43-as Szárszó már azzal a politikai szándékkal jött össze, hogy nézzük meg, ha ki tudunk

keveredni ebből a háborúból, mert azon túl kell valahogy esni, és a nemzetállam együtt marad, és épen marad, mit tehetünk... Sajnos, ez a lehetőség minden szempontból megbukott. Megakadályozta a német, majd az orosz megszállás.”

„'56-ban volt a másik nagy alkalom, amikor újra harmadikutas szellemiség éledt fel. A nemzet érdekeihez módosított szocialista és kapitalista rendszer valamilyen ötvözete éledt volna fel. Ez volt tényleg a legnagyobb alkalom arra, hogy a nemzet önmagát a legjobb formában tudja megmutatni. Mindenki a maga legjavát adta az alatt a pár hét alatt, sőt tovább tartott az, két-három hónapig az ellenállásban. Mindenki, még a gyenge jellemű, a bármilyen formában gyengébb minőségű emberek is a maguk legjavát tudták adni. Énszerintem ebből sok minden meg is maradt volna, ha az az álom meg tudott volna valósulni úgy, ahogy '56 napjaiban megvalósulni látszott. Ha végül is nem verik le erőszakkal a mozgalmat a Nyugat asszisztenciája mellett. Én hoztam össze az újjáéledt parasztpártba tanácsadó testületként valamennyi élő írónkat, beleértve még Illyést meg Tamásit is, az egész íróársadalom odaállt, mint egy elnökség. S ennek lettem volna én az ügyvezetője, ennek az elnökségnek. Az írókkal újra teljes egyetértésben voltunk, s megalakítottuk a parasztpártot. Így kerültem ebbe a szituációba az írókkal együtt. S ez lett volna a második nagy lehetősége a népi mozgalomnak a politikába való jelentős belépésre.”

„Megint hosszú idő után, 1987 szeptemberében, a *lakiteleki találkozó* volt a következő állomás, amin véletlenül részt vehettem, mert éppen itthon voltam a feleségemmel együtt szeptemberben, amikor hát Csurka beszélt erről, hogy lesz ez a találkozó 27-én, s szeretnék, ha eljönnék. Fekete Gyulával, Csoórral, Pozsgayval, Bíróval... Hát persze örömmel mentünk el, és akkor hát én el is szántam magamat, s felszólalásomban mindjárt fel is ajánlottam, hogy hazajövök, hazahozom a kiadót, s vállalom a társaságnak és az egész mozgalomnak a kiadói szerepét. Csak hát nem volt olyan egyszerű felszámolni odakint a 17—18 év alatt felépített életet s itthon sem a lehetőséget megteremteni. Addig igazán nem tudtam részt venni a mozgolódásokban, csak néha, rövid hazajöveteleimkor. S csak azt vettem észre, mikor '89 őszén végleg hazajöttünk, hogy a Demokrata Fórumban már Antallék kerültek fölül Bíróékkal szemben, és akkor ugyan még megnyerte az MDF evvel a szellemiséggel a választásokat, de végül is az ölébe hullt országgal nem tudott mit kezdeni az új rezsim, Antallék garnitúrája, a többiek meg kigolyózódtak onnan, majdnem mindenki. Még Csoóri is csak félig maradt benn... Szóval elromlott a harmadik indulás is. Annak a következménye volt a '94-es választáson a népi oldalnak, a minden rendű és rangú nemzeti pártnak a teljes veresége, mert olyan nagy volt a csalódottsága a rendszerváltásban különösen az alsó rétegnek, a parasztoknak s a nagyon nagy számú munkásnak, hogy azt mondták, akármit, csak ezt ne. Megpróbáltunk a '94-es szárszói konferenciával valami újabb szövetséget összehozni a nemzeti mozgalmak között. Végül is nem sikerült semmi, mert az MDF nélkül nem lehetett, az MDF-fel nem lehetett... Most arra számítok, hogy a pofonok, a parlamenti s az önkormányzati választások után talán lesz annyi erő a pártfőnökökben, hogy belássák: egyik sem lehet próféta önmagában és egyedül, együtt kell lenniük, s különösen hogy sokkal rosszabb a helyzet, mint '89-ben vagy akár '90-ben, akkor még lehetett volna... Mostanra már elromlottak ezek a lehetőségek. '56 után egy teljesen új és más nemzedék nőtt fel, amelyik megtanulta a rendszerhez való alkalmazkodás megannyi fortélyát, s gazdaságilag is valahogy kijött, de meglehetősen erkölcsstelen módon s mindenféle mellékutakon tudott csak feljönni a hatvanas-hetvenes években, tehát ez nem volt egy olyan új '56, amelyik lerázta volna ezt a szellemiséget, ezt a beállítottságot, ezt a társadalmi megszokást.

'56-ban ez még csak felső máz volt, ahol volt egyáltalán valami, nem járta át az egész társadalmat. Most már ötven év alatt az alkalmazkodás sokkal mélyebben beleivódott. Nehezebb is ennek a '90-ben indult próbálkozásnak a helyzete. Akkor is nehezebb lett volna, hogyha jobban sikerül az egész vezető garnitúrát valahogy kiválasztani. Mert az, amit Antallék akartak, egész más lett. Az egy úri középosztálynak a próbálkozása volt a maga polgári szellemiségét újraéleszteni, lehet, hogy nem éppen a Horthy-módon, de mégis ahhoz hasonlóan. S ahogy Antall felülkerült a párton belül, kiszorította a népi ügyet, csak névlegesen maradt meg egy-két alkalmazkodni tudó emberrel, mint Für Lajos meg Lezsák is, a többiek nehezen alkalmazkodtak, szinte mindenki kiszorult, s így romlott el az egész. S így nem lett rendszerváltás, még csak nyoma sem az igazságtételnek, semminek... Jelenleg a legrosszabb helyzetben vagyunk, majdnem hogy rosszabban, mint az egész szovjet időszakban, mert akkor még — hogy úgy mondjam — nem ivódott így bele az egész magyar társadalomba a korábbi neveltség és minden, szóval a szellemnek volt annyi maradéka, hogy '56-ban is szinte hiánytalanul feléledt volna... Ezt próbáljuk hát valamilyen formában, ezeket az irányulásokat elősegíteni..."

Ezzel a szándékkal kezdeményezte és rendezte meg a 85 éves Püski Sándor 1996 őszén (szept. 20—22.) az újabb Szárszót — a *Szárszó Budapestent* —, ahol újra együtt lehettek a mai magyar ellenzék legfőbb erői, keresve az egymáshoz vezető utakat, melyeken el kell indulnia a magyar társadalomnak, a magyar nemzetnek önmaga megtalálása, megmentése felé.

Győri L. János

A debreceni kollégium irodalmi műhelye

A magyar református kollégiumok — eredeti szándékuk ellenére — a reformáció szellemiségéből fakadóan az évszázadok során irodalmi életünk jelentékeny műhelyeivé váltak. Szándékuk ellenére, hiszen fő céljuk, különösen működéstudük első időszakában elsősorban a lelkészképzés volt, nem pedig a szépirodalom művelése. És mégis a reformáció szelleméből következően, hiszen két évezredes története során a keresztyénség leginkább a reformáció századában hagyatkozott a nyelvre. Ennek oka kettős: a reformáció mint hitbeli megújulási mozgalom a humanizmus szellemiségének kihívására erősen intellektualizálódott, másrészt az egzisztenciálisan megnyomorított 16-17 századi magyarság az ószövetségi zsidóság babilonai fogságélményében saját sorsának analógiáját látta, s az ilyen fogsághelyzetekben máig gyakran az anyanyelv marad a végső menedék.

A reformáció anyanyelvi programja leginkább az istentiszteleti liturgia átalakulásában figyelhető meg: a középkori mise vizuális, rituális, muzikális elemeinek helyét az anyanyelvű igeolvasás, prédikáció, népének és imádság veszi át. E program legfőbb letéteményese a szószerk mellett természetesen az iskola.

Nem egészen alaptalan az a megfigyelés sem, miszerint a reformáció egyenesen szálláscsinálója a felvilágosodás, és a 19. századi liberalizmus szellemiségének. A nyelv elsődlegessége és a tudás, az ismeret fontossága, valamint a szabadabb és személyesebb vizsgálódás igénye, mely az említett szellemi irányzatoknak is fontos eleme, valóban inkább a protestáns, mintsem a katolikus kegyesség sajátja. A jeles protestáns iskolák, a gyakran országos vonzaskörű anyakollégiumok (Debrecen, Sárospatak, Pápa, Nagyenyed, Kolozsvár) kiterjedt külföldi kapcsolatainkkal, jól felszerelt könyvtárakkal, önképzőkörökkel a 18—19. század fordulójára így váltak a szépirodalom jeles műhelyeivé.

Hogyan formálódott a századok során az irodalomközpontú művelődés bástyájává egy-egy nagy hírű iskola? Erre a kérdésre a méreteiben legjelentősebb, színvonalában legkiemelkedőbb és folyamatosságát máig megőrző Debreceni Kollégium szellemiségének, elsőrendűen irodalmi önképzőköri mozgalmainak vázlatos bemutatásával próbálunk válaszolni.

„Genius loci” — A hely szelleme

*Vajon igaz, hogy Debrecenben
A Maradandóság lakik?*

Ady Endre

A közel fél évezredes Debreceni Kollégium szellemi arcvonásai legkézzelfoghatóbban az Ady megfogalmazta Maradandóság-élményben érhetők

tetten. A fogalom Janus-arcú jelenségre utal: van benne valami a sokat emlegetett debreceni vaskalaposságból, mozdulatlanyságból, másrészt viszont a város értékörző, őrálló, a folytonosságot tudatosan vállaló magatartására is utal. Maga a történelem diktálja e magatartást az alföldi metropolisban. A három országgrész határán fekvő falakkal nem határolt, tősgyökeresen magyar és kálvinista városban minden félreérthető mozdulat súlyos kockázattal járhat: a szellemi központ, a Kollégium megszüntével ugyanis nem csupán a város és a Tiszántúl iskolája szűnne meg, hanem — a kollégiumtörténet-író Nagy Sándor szavaival élve — a „szegények iskolája” vagy — Huszár Gál 16. századi prédikátort idézve — „egész Magyarországnak és Erdélységnek világító lámpása”.

A Debreceni Kollégium szellemiségét a századok során három szembetűnő tényező formálja. Az első a város és az iskola szoros, patriarkális kapcsolata. A Kollégium szinte kolostori zártágát ugyanaz a kényszer szüli, mint a falak nélküli mezőváros parasztpolgári világának befeléfordulását. A diákság többségében egészen századunkig a kismemesség, a polgárosuló mezővárosi parasztság és az értelmiség köréből érkezik Debrecenbe, s nem áll távol tőle a város és a falu határán megrekedt sajátos debreceni életforma, sőt ennek itt az otthoninál valamivel európaibb, polgárosultabb változatával találkozunk. Ennek az életformának köszönhető, hogy a debreceni költők, írók szemléletében jelentős szerepet kapnak a természeti világ konkrét elemei; Debrecen reformátor püspöke, Mélius Juhász Péter írja az első magyar *Herbáriumot* Csokonai korában a nagyerdei botanizálás a kollégiumi diákok kedvelt időtöltése, Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel fűvészkönyvet szerkesztenek ugyanebben az időben, a *Ludas Matyit* megjelentető Kerekes Ferenc professzor pedig a múlt század elején létrehozta azt a fűvészkertet, ahová majd Móricz Nyilas Misije is olvasgatni jár szabad idejében.

A másik fontos tényezőt az iskola sajátos intézményei kereteiben kell látnunk. A többi református kollégiumhoz hasonlóan a kezdetektől fogva itt is párhuzamosan folyik az alap-, közép- és felsőfokú oktatás. Kis- és nagydiákok sajátos patriarkális diáktársadalmat alkotnak, demokratikus diákönkormányzattal, diáktisztségekkel, a coetus szigorú puritán rendjével.

Az alulról szerveződő diákvilágnak fontos eleme a praeceptorai rendszer, mely szerint a néhány professzor csak a nagyobb diákokat tanítja, a kisebbek oktatását rátermett togtatusok (akadémisták), az úgynevezett publicus praeceptorok végzik. Kicsapatása előtt Csokonai például a poétai osztály tanítója.

A Kollégium zárt világának van azonban a külvilág felé két erőteljes karja: az egyik a partikuláris iskolarendszer, a másik a peregrináció. A partikulákat, vidéki kisiskolákat az anyakollégium látja el rektorral, tantervekkel, tankönyvekkel, s a tehetségesek számára saját kebelében továbblépési lehetőséget biztosít. Arany János sok tekintetben már a nagyszalontai partikulában is „debreceni” szellemben nevelkedik, még mielőtt egyáltalán látta volna Debrecen. A peregrináció hagyománya révén a debreceni tanulmányaikat befejező tehetségesebb diákok kollégiumi, városi vagy főúri támogatással neves európai protestáns egyetemeket keresnek föl: a 16. században elsősorban Wittenberg, a 17. században Heidelberg, Leyden, Utrecht, ezt követően pedig Zürich, Bazel, Berlin, Jéna a legkedveltebb útirányok. A peregrinus diákok saját előmenetelük mellett általában a Kollégium könyvtárának gyarapítására is gondolnak. A zoltárfordító Szenci Molnár Albert évtizedekre nyúló külföldi útjai szinte elképzelhetetlenek az egykori alma mater külföldi kapcsolataival szemben.

A debreceni Kollégium tágas intézményes keretei a diáktársadalom zártága ellenére kimondottan éltszerűek: az iskola mindenkori mikrovilága magában rejtje az adott kor magyar gondolkodójának tényleges lehetőségeit. Jól példázza ezt Csokonai esete. A Kollégium csupán annyira elutasító kora legnagyobb költőjével szemben, mint a korabeli magyar társadalom egésze, s mindezt Csokonai a *Tempesfi* tanúsága szerint már diákként jól tudja. Kicsapatását így szinte maga provokálja ki, pere azonban csupán kezdete annak a hosszú perlekedésnek, amit a költőfojtogató valósággal egész életén át folytatni kényszerül. Az élmény nagy hatású művészi megfogalmazása Móricz tolla alól kerül majd ki jó bő évszázaddal később, amikor Nyilas Misi történetébe az író diákelményeinek túl a maga későbbi meghurcoltatásait vetíti vissza.

Móricz esete is jelzi a Debreceni Kollégiumban nevelkedett írók, költők kettős érzelmi kötődését egykori iskolájukhoz. A debreceni diákok többsége általában korán szakad ki a családból, és Nyilas Misi módjára idő előtt válik felnőtté. Az első nagy csalódások átélése elemi erővel vésődik be a gyermeki tudatba, s gyakran meghatározó írói élménnyé válik. Ugyanezeknél az íróknál persze a gyermekkor teljességélménye is Debrecenhez kötődik. Csokonai, Kölcsey, Arany, Ady, Gulyás Pál, Oláh Gábor, Szombati-Szabó István, Szabó Lőrinc lírájának fájdalmas hangja számos vers tanúsága szerint kollégiumi élményekből is táplálkozik.

A Debreceni Kollégium szellemiségének harmadik lényeges meghatározója az oktatás tartalma, amit egészen századunkig a klasszikus humanisztikus műveltség és a reformatori hagyomány szerves összekapcsolódása jellemez. A 16. századi reformatori vezetés alá került iskolák a késő középkori humanisztikus műveltséget oltották be az új hitelvekkel. Az oktatás nyelve Debrecenben 1831-ig a latin maradt, s a Kollégium peregrinus diákjainak így nem jelentett gondot a felvilágosodás koráig általában latinul oktató európai egyetemek látogatása. A debreceni neveltetésű költők erős formaérzéke — ahogy arra irodalomtörténet-írásunk is fölfigyelt — a Kollégium magas szintű zenei élete mellett, elsősorban a latinos műveltségelem szívós továbbélésének köszönhető.

Ami a kollégiumi oktatás reformatori tartalmát illeti, irodalmi vonatkozásban elsősorban a kálvinizmus újszerű emberképéről kell szólnunk, a reformáció eszméi közül ugyanis ez formálta leginkább a magyar protestáns magatartást. Kálvin szerint a bűnös ember és Isten találkozása személyes élmény; az ember elfogadhatja vagy elutasíthatja az isteni kegyelmet. Döntése személyes döntés, a megtérés a személyiség drámai átfarmálódása. Az európai embert Kálvin nagykorúsítja, s az új embereszményt sajátos öntudat, erős kritikai hajlam, szigorú munkaetika és küldetés tudat jellemzi. Az egyén nagykorúsítása ugyanakkor az intézményes egyház számára szinte kezelhetetlen kihívást jelent. Innen a protestáns értelmiség jelentős részének egyháza iránti elutasító magatartása. A Kollégium diákjai esetében a kritika magát az iskolát érinti. Ezzel is magyarázható Csokonai már-már provokatív viselkedése, Kölcsey merev elzárkózása, amikor Debrecenbe hívják jogi professzornak, vagy a különben puritán és kemény légkörben nevelkedett Arany János menekülési kísérlete, s végül az az őszinte, de talán mégis kissé elfogult ítélet, amit Móricz ad regényhőse szájába: „Nem akarok többé debreceni diák lenni.”

A Debreceni Kollégium szellemisége e három tényező sajátos eredőjének tekinthető tehát, s mindennek az „egyetemes papság” reformatori elve ad formai keretet, mely szerint — az Isten előtti egyenlőség jegyében — a nevelő feladata nem az „ex cathedra” kinyilatkoztatás, hanem a tanítványokkal való alkotó együttműködés. A tudás nem rangot hanem nagyobb felelősséget jelent. Az

egyetemes papság mellérendelő elve az intézményes kollégiumi oktatásban természetesen ritkán működik, annál inkább áthatja viszont a debreceni diákok önművelő, önképző tevékenységét. A Kollégiumot az utóbbi kétszáz esztendőben elsősorban ezek az önművelő irodalmi törekvések tették jelentős irodalmi műhellyé.

A kollégiumi önképzőkörök mint irodalmi műhelyek

*...Itt a Gondolat
maga vizsgálta magát, és szabad
maradt, s ellenfelként is jobbarát...*
SZABÓ LÖRINC

„Az iskola ott hagyja abba a tanítást, nem is tehet másként, ami a fiatal igazán érdekelné... De azért van az önképzőkör, hogy mindezen segítsen” — írja Németh László. Az önképzőköri tevékenység tehát elidegeníthetetlen része a jól működő iskolának, amit a Debreceni Kollégium több évszázados története is igazolt.

A wittenbergi „magyar bursa” mintájára jön létre a 16. században a debreceni coetus, mely a múlt század elejéig nemcsak a diákság önfegyelmező és -gazdálkodó szerve, hanem az önképzés műhelye is. A kevés számú professzor oktatómunkáját ugyanis a coetus életében declamatiók (klasszikusok szavalása), disputatiók (nyilvános viták és collatiók (kilencfős tanulókörök), egészítik ki. A 18—19. század fordulójára az oktatás szerkezetének lassú átalakulásával az önképzés hagyományos formái is módosulnak. Az új egyesületi jellegű törekvések már erősebben művészi irányúak. A sort az énekes diákokból szerveződő első hazai négyzólamú énekkar, a Kántus nyitja (1739). Alapítója — svájci peregrinációs élmények nyomán — Maróthy György professzor, akinek híres *Arithmetika* könyvéből még a gyermek Arany János is tanult. Többirányú foglalatosságán nem kell csodálkoznunk, hiszen e század a polihistorok utolsó nagy korszaka. Professzortársa, Hatvani István — fizikai-kémiai kísérletei révén — 19. századi diákmondák és szépirodalmi alkotások legendás hőségévé vált (Arany, Jókai). A szemléltetőeszközök készítésére (földgömb, atlaszok, könyvillusztrációk) szerveződő rézmetsző diákok tevékenysége a múlt század elejére szinte művészi szintre emelkedik. A kéziratos diákköltészet ugyancsak a századfordulón virágzik. A diákköltészet tarka világába a poétikai oktatás keretében klasszikus minták nyomán írott versek, a diákélet alkalmi költészete (névnap; esküvői köszöntők, temetési búcsúztatók) és a zsúfolt diákszobák mélyén születő hol hazafias, hol humoros, hol meg erotikus írások egyaránt beletartoznak. Az irodalom alatti irodalomnak ebből a sajátos tekervényéből táplálkozik Fazekas, Csokonai és Arany nem egy későbbi jeles költeménye.

A zseniális elméjű Csokonai — aki különben *Gerzson* című darabjának bemutatásával a kollégiumi színjátszás úttörője is a komédiázástól idegenkedő Debrecenben — 1790 körül az akkor már lassan feledésbe merülő collatiók mintájára megalapítja az első szépirodalmi önképzőkört, idegen nyelvek és kultúrák megismerésére.

Csokonai távozása után a kör fölbomlik ugyan, emléke és szelleme azonban él a diákok körében. A 19. század első feléből szép számmal maradtak ránk kéziratos debreceni versantológiák, diákköltők és klasszikusok (Csokonai, Fazekas, Vörösmarty) műveinek másolataival. Kölcsey Szemere Pálhoz címzett önéletrajzi tárgyú leveléből tudjuk hogy a *Himnusz* szerzője Csokonai és a

korabeli diákköltészet modorában írta első verseit, s ezeket Kazinczy hatása alá kerülve semisítette meg.

A harmincas évek elején Péczely József professzor a reformkori törekvések szellemében karolja föl a diákköltészet ügyét. Diákjai sorozatosan nyerik meg a Kisfaludy Társaság pályázatait. A kor almanachjai mintájára *Lant* címmel négy antológiát is kiad a diákirodalom műveiből. A *Csittvári Krónika* Jókai megrajzolta történetére emlékeztető hányattatás után a Főiskolai Tanulók Olvasó Társaságának megalapításával 1834-ben révbe jut a diákirodalom ügye. Ugyanabban az időben kap önálló tanszéket a Kollégiumban a magyar nyelv és irodalom (1831). A szalontai magányába vonult Arany versírásra biztató Szilágyi István, a vágáns dalok hangján megszólaló, fiatalon elhunyt G. Nagy Imre, a később prózairóként nevet szerző Kuthy Lajos és Obernyik Károly, a Petőfi baráti köréhez tartozó Irinyi József, Csengery Antal és Emődy Dániel s végül a diák korában versírással, zenével, szobrászattal és színjátszással egyaránt próbálkozó Arany János diákévei ezek. Arany önképzőkori szereplésének azonban nincsen nyoma. A *Bolond Istók* tanúsítja, hogy az ifjú Arany nem a kor divatos almanach-biedermeier líráját mércének tekintő, rendkívül népszerű Péczely professzorhoz vonzódik, hanem az „agg Simeonhoz”, Sárvári Pálhoz, az első hazai rajztankönyv írójához. Az öreg Sárvári a Göttingában megismert klasszicista ízlés megkésett képviselője, akinek nem csekély szerepe volt abban, hogy a Debreceni Kollégium az 1802-es nagy tűzvész után Péchy Mihály tervei nyomán a mai formájában épült újjá.

Arany esete is mutatja, hogy az önképzőkori munkának nem egyedüli értelme az irodalom művelése hiszen a tagoknak csak elenyésző része szerez később írói hírnevet, s a körön kívül is érlelődhet valaki költővé. Az önképzőkör a társasági, egyesületi élet demokratikus normáinak elsajátítását is szolgálja tehát, ami a későbbi társadalmi szerepvállalás készítheti elő. Jellemző, hogy Arany imént felsorolt diáktársainak többségét közéleti tevékenysége tette nevéssé.

Az önkényuralom éveiben a Kántus kivételével a Kollégium diákegyesületei egytől egyig némaságra ítéltettek. Ekkor szűnik meg az intézmény hagyományos oktatási kereteinek két fontos pillére is, a partikuláris elemi iskolai háttér és a praeceptorai rendszer. Az előbbi persze intézményes keretek nélkül sok tekintetben századunk közepéig tovább él. Korunk nem egy kiváló íróját is faluja papja vagy tanítója küldte el, mint hátrányos helyzetű tehetséges diákot, valamelyik kollégiumba. A partikulákat az anyakollégiumról leválasztó osztrák tanügyi reform, az Organisations Entwurf (1850) szellemében a Kollégium egyes intézményei a korábbinál élesebben elkülönülnek egymástól. Ekkor jön létre a gimnáziumnak az a klasszikus, nyolcosztályos formája, mely a *Légy jó mindhalálig* lapjain is megjelenik. Az elnyomás mérséklődésével, az ötvenes évek végétől az önképzőkörök tagozatonként élnek újjá Debrecenben: a főiskolai hallgatók Magyar Irodalmi Önképző Társulata (MIÖT) 1857-ben, a teológus diákok Hiittanszaki Önképző Társulata 1869-ben, a tanítóképző intézeté 1871-ben, a Jogakadémiai Önképzőkör 1874-ben s végül a korábbi szakkör szerű osztálykörök összevonásával az egységes gimnáziumi önképzőkör 1890-ben.

A Kollégium önképzőkörei a múlt század második felében a felügyelő tanár vezetésével évente általában 20–25 rendes felolvasó- vagy vitaülést, négy-öt választmányi és egy-két rendkívüli nyilvános ülést tartottak (általában jeles írók centenáriumán). Az évente kiírt (nyolc–tíz) pályatétel között főleg irodalmi témákat találunk (eredeti költemény, novella írása, műfordítás készítése), ritkábban művészet-történeti, történelmi, természettani pályatételeket is. A MIÖT-nek 1896-tól nyomta-

tott lapja is megjelenik *Debreceni Főiskolai Lapok* c. olvasótermében több vidéki és fővárosi lap megtalálható.

A századvég élénk önképzőkori tevékenységéről számos fennmaradt jegyzőkönyv, érdemkönyv, és a pályamunkák tömege tanúskodik. Az iratokat lapozgatva szembetűnik, hogy ekkorra a klasszikus versformák szinte teljesen eltűntek, csupán a disztichonra találunk néhány példát. A szépirodalmi művek többsége a népnemzeti iskola epigon költészetével mutat rokonságot. Színvonalasabbak viszont a jogi, egyháztörténeti, bölcséleti, művészettörténeti tanulmányok.

A joghallgató Ady Endre főleg városi lapoknak dolgozik Debrecenben, néhány verse azonban a *Főiskolai Lapok*ban is megjelenik. Ady 1899-ben hagyja el Debrecent, s a Csokonai-élményt innen viszi magával. Vitéz Mihály néhány versét ekkor még szinte népdalként éneklék a debreceni polgárok, s a költő kultuszát a városi Csokonai Kör mellett a Kántus is ápolja. Lelkesítően hat Adyra a debreceni protestáns ifjúság liberalizmusa is, amint az korabeli publicisztikájából is kiderül. Későbbi Debrecent ostromzó versei is a protestáns város szunyadó erőit kívánják mozgosítani. Ady nem a sáros utcák, hanem az alvó lehetőségek bántják ha Debrecenre gondol.

A MIÖT néhány tagja a század első éveiben három kis versantológiát jelentet meg *Bokréta* címmel (1902, 1904, 1908). Közülük Oláh Gábor szerez később íróként nevet, ám életműve, kiváló tehetsége ellenére, talán éppen azért maradt torzóban, mert túlságosan is kötődött Debrecen és a Kollégium szellemiségéhez. Nem mert vagy nem akart kilépni tágasabb terekre, s nagy írói kísérlete, „hogy Debrecen és a Kollégium szellemi örökségét: a protestáns, a népi és a klasszikus hagyományban, valamint a Csokonai-kultuszban egyesülő sajátos szépirodalmi örökséget egy, az eddigieknél magasabb szintézisben az egyetemes kultúra magasára helyezze” (Kiss Ferenc), nemigen sikerült. Kiváló önéletrajzi regénye (*Táltosfiú*) azonban, melyben kollégiumi diákéveinek is emléket állít, ma is lenyűgöző olvasmány.

Ady hangja és magatartása a debreceni ifjúság körében igen korán visszhangra talál. Az országos Ady-vitákkal szinte egyidőben a kollégiumi ifjúság maga is vívja irodalmi csatáit, s Kardos Pál visszaemlékezése szerint hol az adysták, hol az Ady-ellenesek kerekednek felül.

A *Főiskolai Lapok* hasábjain 1907–1908 körül figyelhető meg az áttörés. A lap a következő néhány évben éli virágkorát, amikor is Szombati-Szabó István szerkeszti. A méltatlanul elfeledett, későbbi erdélyi papköltő Oláh Gábor írásai mellett Móricz, Babits, Juhász Gyula, Gellért Oszkár, Tóth Árpád, Dutka Ákos és Ujházy Ede írásait közli. Szombati-Szabó távozása után (1910) a lap színvonala visszaesik, majd a Kollégium főiskolai karainak (teológia, jog, bölcsészet) állami egyetemmé alakulásakor (1914) a *Főiskolai Önképző Társulattal* együtt végleg megszűnik.

A gimnáziumi önképzőkör ezután a MIÖT szellemi hagyatékát is igyekszik továbbvinni. Az ocsúdás jelei Karácsony Sándor diákéveiben (1906-1910) mutatkoznak először. Tőle Juhász Géza veszi át a stafétát, neki Csokonai mellett már Ady is meghatározó kollégiumi élménye.

A tízes évek forrongó szellemi légkörében készülődnek későbbi hivatásukra a „nagy osztály” tagjai; a költő Szabó Lőrinc és Gulyás Pál; a neves debreceni újságíró, Béber László; Bay Zoltán világhírű fizikus, Törő Imre orvosprofesszor és mások. Szabó Lőrinc így idézi később diákévei termékeny irodalmi vitáit a *Tücsökzenében*:

*Voltunk modernek négyen vagy öten
s hadszínterünk folyosó, tanterem,
önképzőkör, nemrég még bösz csaták
közt védtük Verlaine-t és Szekfű Gyulát,*

*s mikor az egyetem megróttá, nagy
köszöntővel hódoltunk Adynak, —*

Nézetkülönbségek persze nemcsak Ady, hanem Babits körül is akadnak. Szabó Lőrinc Babits költészete iránti vonzalmának is debreceni gyökerei vannak:

*Csak ifjú költő tud rajongani:
rajongtam Babitsért. Előbb Ady
tanított, a nagy szertelen, a hős,
a lázadó, a sötét angyal, és
a fenséges, tragikus gesztusok.
Babits csak később, lassan, viharok
és romantika nélkül: szavai
észrevétlen tudták hajlítani
a gondolatot: édes kényszerük
gyémántkeményen szabta mindenütt
az igaz utat...*

A gimnáziumi önképzőkör meghatározó személyiségeinek izlését jelzi, hogy színjátszói 1912-ben Babits *Laodameia*-ját mutatják be nagy sikerrel, a következő évben pedig Ibsen drámáinak részletei kerülnek színre. 1914-ben a gimnázium új, Péterfia utcai épületének avató ünnepségén az önképzőkör tagjai görögül szólaltatják meg az *Antigonét*. Az 1917-es Arany-ünnepségen, melyen a kör az ünnepeit költő nevét veszi föl, Arisztophanész *Madarak* című vígjátékának tapsol a közönség.

A tízes évek virágzó önképzőköre Szabó Lőrincet és Gulyás Pált más-más irányba indította el: a két életút és életmű a Kollégium Janus-arcának is beszédes lenyomata.

Gulyás Pál—Oláh Gáborhoz hasonlóan — nem tudott elszakadni Debrecentől, egész életén át az ipari tanonciskola tanára maradt. Írásaiban a népiség, a modern mítoszteremtés és a kifinomult debreceni verselési hagyományok segítségével Sziget-Debrecen mítoszáát igyekezett megteremteni. Versvilágában gyakran a Kollégium is feltűnik:

*Üres lett a Kollégium,
bezárták az ajtót, hiába
kiáltsz be a hideg falon:
az üres éj ül ott, a kába.*

*Csillagtalanul ül magába,
nincs holdja, a hold elgurult
náddal fedett, ős tetejéről,
kiesett szívéből a múlt...*

(Este a kollégium előtt)

Szabó Lőrinc szintén a költői formák birtokában hagyja el a Kollégiumot. Az emberi intellektus magaslatait járó költeményeiben a Debreceni Kollégium klasszikus hagyományai élnek tovább.

A Debreceni Kollégium élettere a húszas években nemcsak az állami egyetem kiválása miatt szűkül le hanem az intézmény nehéz pénzügyi helyzete miatt is. A Kollégium felsőoktatását ekkor mindössze két újonnan alapított intézet képezi, az

állami egyetemi oktatást gyakorlati egyházas tartalommal kiegészítő Lelkészképző Intézet és a Tanárképző Egyetemi Internátus. Ezeknek szellemisége azonban csak a harmincas évekre erősödik meg. Az előbbinek ekkor olyan, az irodalmi élettel is kapcsolatban álló kiváló professzorai vannak, mint Makkai Sándor és Csikesz Sándor. Az intézet Hittanszaki Önképzőköre 1948-ig *Közöny* címmel lapot jelentet meg, ennek szépirodalmi vonatkozásai azonban elenyészőek.

Az Egyetemi Internátus az Eötvös Kollégium mintájára szerveződő maroknyi intézet, válogatott diákokkal. Munkája anyagi nehézségek miatt akadozik, irodalomtatása viszont folyamatos. Zsigmond Ferenc, egyetemi magántanár körül egész kis irodalomtörténeti diákműhely bontakozik ki a harmincas évek elejére. A régi híres önképzőkörök szellemisége éled itt újjá intézményes formában. A tanárképző pezsgő szellemi életét igazolja az a 28 kötet, melyet tanárai és diákjai írásaiból adott ki az intézet. Olyan neves irodalomtörténészek, nyelvészek és néprajzkutatók indultak innen, mint O. Nagy Gábor, Némedi Lajos, Tóth Béla, Végh József, Balassa Iván.

A húszas években a gimnázium Arany János Önképzőkörének lendülete megtorpan. A kör hagyományos irodalmi profilja a természettudományi, történelmi, majd a táj- és népkutató szakosztály létrejöttével némileg elhomályosul, de a legnagyobb kihívást a gombamód szaporodó új ifjúsági egyesületek (cserkészet, sportkörök, egyházi egyesületek) jelentik. Az önképzőkörök válságáról folyó országos vitát a debreceni gimnázium önképzőköri felügyelő tanárának, Péter Zoltánnak 1936-os cikke robbantja ki, majd a vita tapasztalatai alapján Molnár Pál magyartanár szervezi újjá az Arany János Önképzőkört, melynek munkája a harmincas–negyvenes évek fordulóján komoly lendületet vesz.

A hazai szellemi élet korabeli súlyos megosztottsága a Debreceni Kollégium szellemiségére is rányomja bélyegét. A Kollégium ifjúsága ekkor elsősorban a falukutató mozgalmakkal, a népi irodalommal kerül kapcsolatba. Sarkadi Imre diákévei ezek, aki novelláival tűnik föl az önképzőköri felolvasótülesekben. Debreceni útját idézve Cs. Szabó László így jellemzi a debreceni diákság egyoldalú irodalmi tájékozódását: „A kollégiumban lakom, egy frissen meszelt coetusban. [...] A fiúk meghívják mákoskalácsra. [...] Szétnézek a könyveik közt, aztán olvasmányaikról beszélgetünk. Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Veres Péter, Karácsony Sándor, Kodolányi János, Tamási, Németh László, Erdélyi József, Sinka nevét vagy könyveit ismerik. Szegeden s Kolozsváron ugyanezt olvassák a fiatalok, a legmagyarabb szándékú irodalomhoz húznak. Nem akarom a kedvüket szegni azzal, hogy egy kicsit öncsonkítónak tartom ezt az új és szükséges kuruckort. [...] A népi irodalom ma majdnem az egész magyar irodalom. Barátaimat becsülöm ott. Mégis aggódom egy kicsit, hogy a fiatalok nem eléggé, alig vagy egyáltalában nem ismerik Babits, Kosztolányi, Márai, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Halász Gábor vagy a magam könyveit. [...] Ha ma Csokonai debreceni diák volna, mohón olvasná a népiek mellett a nem népieket is.”

Kitekintés

Az eddigiekből láthattuk, hogy a Debreceni Kollégium mikrovilága az évszázadok során fő vonásaiban mindig követte a magyar művelődés útjának mozdulásait. Így volt ez a legutóbbi évtizedekben is, amikor egyetlen magyar protestáns kollégiumként igyekezett túlélését biztosítani. A második világháború után, amikor az oktatáspolitikai a műhelyjellegű önképzés helyett az ellenőrizhetőbb osztály önképzőköröket szorgalmazta, a Debreceni Kollégiumban is megpecsételődik a diákgyűlések sorsa. Akárcsak az önkényuralom idején, most is a Kántus az egyetlen túlélő. A Kollégium önmagába zárkozó világában persze az önművelés gondolata öntudatlanul is tovább

él versírás, színjátszás, viták, műsoros gyülekezeti kiszállások, Kántus-kiszállások formájában, míg végül 1980-ban a gimnáziumi ifjúság önálló kezdeményezésére, Karasszon Dezső felügyelőtanár segédletével, az Arany János Önképzőkör újra szervezeti formát ölt. Rendkívül tanulságos ma a nyolcvanas évek önképzőkori följegyzéseit lapozgatni. Kiderül belőlük ugyanis, hogy a debreceni gimnázium ifjúsága a magyarországi értelmiség lappangó néma forradalmával egyidőben a korszak égető kérdéseire keresett választ a saját kicsiny szellemi vitaműhelyében. Az újraindulás évében (1980–81) ilyen előadás- és vitacímeket örökített meg a jegyzőkönyv: *Latinovits-est, Csontváry-est, Afganisztán múltja és jelene, Mire vezethető vissza az emberi kommunikáció sorvadása, Csövesek, Szegénység Magyarországon? Környezetünk védelme, Simonyi Imre-est*. A következő tanévben pedig ilyen témák foglalkoztatták az ifjúságot: „*Induljatok el az anyanyelvi ösvényein, s meglátjátok a bölcsőt.*” (Sütő András és az erdélyi magyarság), *Az utóbbi harminc év magyar közgazdasága, A NÉKOSZ, Protestáns kommunizmus?* (Beszélgetés Makai László professzorral). Majd egy újabb esztendővel később: *Hervay Gizella és Szilágyi Domokos költészete, Beszélgetés Csete György építésszel, Lengyelország, Bari Károly-est, Találkozás Petróczi Éva költőnővel, Ottlik Géza: Iskola a határon* (műelemzés), *A csángó népzene* (Domokos Pál Péter előadása), *Hajnóczy Péter és Nádas Péter prózája, Irodalmi életünk és a sajtó helyzete, Ilyés—emlékműsor*. A puszt felsorolás és az általában 80–150 fős hallgatóság (az iskola létszáma akkor 300 fő körül mozgott) jelzi, hogy a nyolcvanas évek elején újra megmozdult valami Debrecenben.

Az elmúlt tíz esztendőben a gimnázium magyartanáráként kísérhettem figyelemmel az önképzőkör munkáját. Örömmel láttam a kör dinamikus fejlődését, az ifjúság mohó aktivitását. Újjáéledt a háború előtti Csonokai-estek hagyománya, a színjátszók országos sikereket értek el, diákköltőinknek az iskola falain kívül is híre volt már. Az évtized második felében a gimnazisták sikerein fölbuzdulva a teológusok is megalapították ma is működő önképzőkörüket.

S hogy mi történt az évtized végén? Máig sem értem igazán. Végig kellett nézmem egy virágzó önművelő kör hirtelen és megállíthatatlan elsorvadását; s mindezt éppen azokban az években, amikor végre a korábban csupán megtűrt témákról is nyíltan beszélhattünk. Talán a korábbi közös összekacsintás kohéziós ereje illant el egyik napról a másikra? — kérdezem néhány év elteltével magamtól. És úgy tűnik, valóban erről volt szó. Ma már egyre tisztábban látható, hogy az új kihívásokra a legifjabbak reagálnak leggyorsabban: a mai diákot pragmatikus gondolkodás jellemzi, elsősorban az egyéni boldogulásához szükséges gyakorlati ismeretek elsajátítására törekszik (idegen nyelvek, számítástechnika stb.). Az iskolák pedig igyekeznek megfelelni ezeknek az elvárásoknak, s mindez nem igazán kedvez az irodalmi jellegű önképzésnek. Pedig csettő-botló közéletünket, szétszabdalt irodalmi életünket látva, éppen ma lenne igen nagy szükség az iskolák oktató-nevelő munkáját kiegészítő önképzőkörökre, „ahol — Németh László szavait idézve — a terhét hordó, érdeklődő, kutató diák önálló szellemmé egyenesedik”.

Kontextus, idő, és mi az oka, hogy Erdélyországban a könyvkiadói mesterség nem tud lábra kapni?

Bajor Andor: Betűvetők becsülete

Egy könyv újraolvasása izgalmasabb, semmint gondolnánk. Sajátos öröm valamit az első elolvasás után azonnal újraolvasni, ilyenkor már nem csupán az információkra, hanem a szöveg árnyalataira figyelünk, ekkor halljuk meg a szöveg saját hangját, hiszen először inkább a magunkét hallottuk bele. Következésképpen az első olvasás nem is olvasás, némelykor tájékozódás, máskor projekció vagy ábrándozás. A második olvasás az igazi, az első. Vagy a harmadik. Receptivitás és türelem kérdése. Kivárom-e, hogy megszólaljon a szöveg?

A kérdés egészen másként merül föl akkor, ha a másodszori olvasásig jó néhány év eltelt, lecserélték az ország elnökét, le az első olvasás idején szőtt ideológiát, le a köszönési és megszólítási formulákat, a szoknya hosszát, a jelzőket, metaforákat, mondatstruktúrákat. Maradt-e ugyanaz a szöveg? Maradhat-e ugyanaz a szöveg? Igen, ez igazán könnyen ellenőrizhető, ugyanazok a betűk, szavak, sorok, lapok. Kicsit elsárgultak, kétségtelen, de mégiscsak ők azok. A könyv, az ugyanaz. De csak addig, amíg le nem vesszük a polcra. Amíg ki nem nyitjuk.

A Gloria és a Kriterion könyvkiadók együttes vállalkozása, Bajor Andor válogatott életmű sorozatának az elindítása kedvet kerekíthet arra, hogy Bajor Andor (1927—1991) könyveit levegyük a polcra. Igen, minimum különösnek nevezhető ez a „válogatott

életmű” összetétel, de erről majd később. Azt kellene előbb megnéznünk, hogy mi történik, ha újra olvasni kezdjük a könyvet.

Amióta Bajor Andor megírta ezeket a „cikkek, esszék, tanulmányokat” (valójában még „elegysebbek” — ezt a finoman pejoratív jelzőt a könyv utószavából idézem — az egybegyűjtött írások, van közöttük interjú is, születésnapi köszöntő, kiállítási megnyitószöveg, évfordulóra megemlékezés, mi több, valaha *A Hét* című folyóirat kicsikarhatott Bajortól egy vallomást, mellyel önmagát kellett köszöntenie ötvenéves születésnapján, önmagát a „fejlett, szocialista társadalomban” — 149. lap —, hát még ezt is begyűjtötték), eltelt cirka harminc év. E harminc év alatt alapvetően változott meg az irodalom szerepe, lehetőségei, politikája. Mondhatjuk úgy is, hogy visszanyerte szabad hasznavehetetlenségét, újból különvált irodalom és politika. Bár ma van olyan, hogy irodalompolitika, de közelről sem azt jelenti, hogy kérjük számon az irodalom a politikát.

A Bajor-írások idején viszont ahhoz, hogy egy szöveg egyáltalán megjelenhessék, tartalmaznia kellett a szerzőnek a kommunista ideológia iránti feltétlen elkötelezettségét jelző passzusokat. Az irodalom működésének úgynevezett normális folyamata hármasszerkezetű volna: szerző, mű, olvasó. Ezt természetesen lehet fino-

mítani, ám azt a negyedik elemet, amely a Bajor-szövegek írásának idején igencsak benne volt ebben a folyamatban, nehéz lenne a szerkezet finomításaként fölfogni. Mert milyen szerepe is van a műalkotásban a cenzornak? Mai szemmel nézve a cenzor egy tökkelütött olvasónak tűnik, aki monomániásan csupán egyetlen dologgal foglalkozik minden szöveg kapcsán, éspedig hogy miképpen viszonyul a hatalom ideológiájához. 1997-ben az már egy vicc, ha valaki számon kéri egy irodalmi műalkotáson, hogy miért is nem ejt bár néhány szót a piacgazdálkodás vagy a NATO-hoz való csatlakozás örömeiről. De évtizedeken át az irodalom ilyen abszurd szerkezetű volt. Az író úgy írt, hogy a cenzor léte intenzívebb volt, mind a sajátja, mint a megírandó műé. Egy lengyel író, aki maga is megtapasztalta a mindent átható ideológia hatását, Czeslaw Milosz írja: „...a Központtól függő országokban szükségképpen színésszé válik jóformán minden ember, kiváltképpen a szellemi elit képviselői. Az emberek közötti viszonyok ott uralkodó fajtáját aligha nevezhetjük másképp, mint színészkedésnek, csak az a különbség, hogy a szerepjátszás helyszíne nem színpad, hanem az utca, a hivatal, a gyár, a gyűlésterem, sőt az otthonok szobái.” („A rabul ejtett értelem”. Európa Könyvkiadó. Bp., 1992. 82.). Az író például az íróasztal mellett produkálta magát a cenzornak. Aki inkább volt funkció, mint reális személy. Elvileg a babám is lehetett cenzor. Az irodalom nyilvánossága pláne nyüzsgött a cenzoroktól, akik följelentettek, s a följelentésnek beláthatatlanok voltak a következményei. Ugyanakkor reális személy is volt a cenzor, a maga irrealitásában, a maga személytelenségében. Ma még hallani efféle mondatokat: „Az az ember tanácsolta el a könyvet az 1997-es támogatási listáról, aki éveken át az *Utunk* cenzora volt.” Józan ésszel abszurd mít-

tosznak mondanánk az akkori helyzetet, köznapit történéseinkben megfolyton belebotlunk relikviáiba.

Az olvasók annak idején tisztában voltak a játékszabályokkal, tudták, hogy mi van a szövegben a cenzor kedvéért, s — nagyon helyesen egyébként — nem vették komolyan az efféle mondatokat: „A szocialista közélet az irodalom serkentője volt.” (229. l.), vagy: „Az író sors mindig nehéz volt [...] Ez a sors nagyot változott a szocialista demokrácia megszervezése után. Az író t hivatalos tisztelet vette körül, sőt állami méltósággá magasodott.” (267. l.) Volt egy konvenció szerző és olvasó között, mely nagyjából ezt tartalmazta: *tudja, ezt muszáj így írni, hogy egyáltalán leközöljék, s ha a tisztelt olvasó kellőképpen ravasz, akkor érteni fogja, hogy a szocialista közélet ugyan az irodalom serkentője volt, de miféle irodalom az, amelyet a szocialista közélet serkent, persze, eltalálta: szemét, közönséges propaganda. Vagy figyeljük meg a „hivatalos tisztelet” szópárt: miféle tisztelet az, amelyik hivatalos? Csakis hozzá nem értő, a birkák megrökönnyödése az oroszán láttán. Arról nem is beszélve, mit jelent az, ha az író állami méltósággá magasodik egy diktatórikus társadalmi rendszerben: eladja esztét, lelkét, pennáját.*

Csak hogy jó nagy csapda volt ez a cinkosság: az író nem csupán a cenzor, hanem az olvasó elvárásait is figyelembe vette. Mivel nem mindig sikerült a csavart a fent idézett eleganciával megoldania, időnként úgy vélte megoldhatónak a megfelelést a kettős elvárásnak, hogy ide is suppanzott, oda is zuttantott egy mondatot. Például: az olvasókra, a magyar olvasókra — a jelző akkoriban hatványozottan nem csupán nyelvet, hanem szempontot is jelentett, hiszen ez volt a hatalmas ideológiának egyik lehetséges opponense — való tekintettel egy aránylag éles, a hatalmat bírálóknak látszó mon-

dat: „Ilyen értelemben, aki bármely nép és bármely irodalom jogait tagadja, az egyetemes emberiség jogait csorbítja.” (7. l.); kissé lejjebb pedig a hatalom működését erősítimég: „Azzal a tudattal kell tehát írunk, hogy a romániai és a világirodalom részei vagyunk...”, s még csak leleményes utalás sincs a magyar irodalomra.

Azonban van idő, ami annyit jelent: telik. A ravasz célzások, ironikus megnyilatkozások egy idő után nem föltétlenül hatnak, ami nem biztos, hogy a mai olvasók együgyűségével magyarázható, bár van benne valami. A célzások ugyanis adótnak vettek egy jelentést adó kontextust, amely mára eltűnt, s ott maradt a szöveg, magára. Gadamer írja a *Szöveg és interpretáció* című tanulmányában, hogy az irónia feltételez egy működő szituációt: „Aki az ellenkezőjét mondja annak, amit gondol, de biztos lehet benne, hogy amit gondol, megértik — a megértés egy működő szituációjának részese. [...] Amikor viszont a megértés ezen feltételeinek körülményei nem ennyire világosak, máris kérdéses az írásban rögzített formában való átvitel.” (Cserépfalvi Kiadása. Bp., é.n. 30.) Egy lehetséges út tehát az volna, ha a „működő szituáció” írásban rögzített volna, azaz a kontextus bele volna rakva a szövegbe. Meg lennének azok a szövegek, amelyek nem a kontextusról szólnak. Hanem mondjuk Pascalról. (369—390. l.)

Visszatérve a változások lajstromozásához: az eltelt harminc év alatt megváltozott a könyv szerzőjének a státusa is, erdélyi kultúránk klasszikusává vált. Bajor Andorról azonnal eszünkbe jut, hogy nagy műveltségű, finom úriember volt, akkor, amikor ez, némi penitencia elvégzése után, a bocsánatos bűnök közé soroltatott; humorista volt, de humora tragikus mélységekig hatolt, stop. Mert néhány közhellyel egy klasszikus le is van tudva, ahogy Esterháznál olvashatjuk: „arra keresztet vethetünk, azt élő olva-

só saját jószántából elő nem vette.” (A *halacska csodálatos élete*. Pannon Könyvkiadó. Bp., 1991. 68.) Pedig annak idején — vigyázat, ez is a klasszikus szerzőnkre vonatkozó közhely — nagyon népszerűek voltak Bajor írásai, némely könyve több kiadást is megért, pedig akkoriban igen nagy példányszámmal dolgoztak a könyvkiadók.

Az ebben a kötetben szereplő írók nagy része ráadásul több tízezres példányszámú folyóiratokban jelent meg, egymás mellé most ültette őket a szerkesztői kéz. Születésnapj köszöntőt olvasni egy hetilapban kellemes dolog, megnyugtat, hogy él az irodalom, van, aki figyel. S olvasó és író egyaránt tudja, hogy a szövegnek inkább gesztusértéke van. Vagy egyszerűen föl lett szólítva az író, hogy köszöntse az ötvenéves Hajdú Győzöt. (233—235. l.) S a köszöntő elfogadható volt, tekintettel a már említett cinkosságra. Viszont ma így együtt olvasni ezeket a szövegeket roppant kínos. Emotív, retorikus alakzatok, nyakló nélküli dicséretetek, közhelyek. Természetesen ezt nemigen lehet másképpen csinálni, hiszen nem tanulmány, még csak nem is esszé, hanem kétflekkes szövegecske a cél. Végül pedig nem is arról szólnak, akit köszöntenek, arról sem, aki köszönt, hanem a két flekkről. S itt térnék ki arra, amit a bevezetőben jeleztem, hogy mi fán terem a *válogatott életmű*. Hiszen ha a kiadók a Bajor-életmű csonkítatlan megjelentetésére vállalkoztak volna, akkor értelemszerűen föl sem merül, hogy miért kell nekünk ez a halom kétflekkes írás. Így azonban nehezen indokolható, hogy milyen szempontok alapján válogatták be éppen ezeket. A folyóiratokban megjelent cikkek közül a legkorábbi 1962-ből való, a kötet nem tartalmazza Bajor ötvenes évekbeli cikkei. De hiszen ezekben is éppen elég szó esik szocialista humanizmusról, elkötelezett irodalomról, kommunista jövőről, a kapitalizmus torz bálványai-

ról s más hasonló finomságokról. Az sem túlságosan meggyőző a Bajorral most ismerkedő olvasó számára, ahogyan az így összeválogatott írásokból kitűnik Bajor viszonyulása a pályatársakhoz. Mert egyfelől ott vannak a tekintélyes, befutott szerzőket köszöntő szövegecskék, másfelől meg olvashatjuk a fiatal költőket *en bloc* elítélő írásokat (*Hol vannak a fiatal költők?* 81—86. l.), *Fiatalok irodalma — irodalom fiatalsága.* 151—152. l.), illetve a fiatal írókból, költőkből, filozófusokból álló műhelyt, az *Ötödik Évszakot* marxista ideológiai alapon elutasító kritikát (*Az Ötödik Évszak.* 170—177. l.). Azonban nincs sok értelme annak, hogy így egymás mellé tegyük ezeket a szövegeket, hiszen Bajor Andor éppen a kötet legelső írásában, a Szócs Istvánnak vele készített interjújában mondja ki, hogy „bírálatot nem írok” (5. l.), ami itt azt is jelenti, hogy Bajor Andor életművében nem ezek a bírálatok a meghatározóak. Azt, amit az *Ötödik Évszakról* mondt, nyugodtan elfelejthetjük, ha el kellett is olvasnunk.

De miért kezdődik a kötet azzal a mondattal, hogy: „Miért is nem írsz kritikát?” Miért kellene kritikát írnia? Mert a kérdező kritikus? Sokkal árnyaltabb az a Bajor-kép, amelyik a

Huszár Sándor interjú (9—16. l.) nyomán rajzolódik ki, nem pusztán amiatt, mert itt szó esik líráról, szatíráról, filozófiáról, dogmáról és tudományról, hanem mert ez a szöveg él, oldottan személyes, okos és humoros (még ha a végén meg is adják a császárnak, ami a császáré).

És miért végződik a kötet a kiváló Bogdán László utószavával? Nem a Bogdán-szöveg miatt kérdezem, hiszen minden fanyalgó állításával csak egyetérthetek. Hanem amiatt, hogy mikor kézhez kapta a szerkesztő ezt az írást, miért nem vette figyelembe az igen megalapozottan bíráló megjegyzéseket? Nem volt idő rá? Pedig „a harangot — írja Bajor — nem nyugatnak húzzuk, és nem keletnek, hanem mert van idő, és van harang”. (156. l.) Így azonban a kötet maga is egy gesztus csupán, mint a születésnapi köszöntők: van ugyan egy szerzője, akit nem mutat be tisztességesen; van egy címe, amely bár rendkívül megható (*Betűvetők becsülete*), nem egy túlzottan jelentős Bajor-szöveget emel ki; van utószava is, de az utószó arról beszél, mennyire nem létezik ez a kötet. S van még a rengeteg sajtóhiba.

És van idő, uraim.

Selyem Zsuzsa

Most hát vágjuk ki a kelevényt?

Márkus Béla: A betokosodott kudarc

A kis erdélyi irodalom számára ünnep, ha teljes egész kötetben vizsgálják eredményeit-eseményeit, különösen akkor, ha szélesebb összefüggésben, más nemzetiségi irodalmakkal összevetve közelítenek hozzá. Márkus Béla legújabb tanulmánygyű-

teménye ezért hívja fel magára a figyelmet, a szerző ugyanis több nemzetiségi magyar irodalmat vizsgál párhuzamosan. Az olvasó azonban még kézbe sem veszi a könyvet, már megakad valami furcsán a szeme, a címen: *A betokosodott kudarc.* Kudarc lenne

tehát Erdély, Felvidék vagy a Vajdaság magyar irodalma, nem használta volna ki lehetőségeit, nem jutott volna el olyan esztétikai-erkölcsi magaslatokra, amelyekre a nemzetiségi lét más művészi és társadalmi kifejezési formái eljutottak, vagy nincsenek más nemzetiségekhez fogható eredményei? Végül is hát ha a kudarc betokosodott, akkor tán radikálisan ki kellene vágni a kelevényt, vagy más módon kellene rendbe hozni irodalmunk szénáját?

Márkus Béla adása marad olvasójának a válasszal, egyszerűen azért, mert ezeket a logikusnak tűnő komparatistikai kérdéseket fel sem teszi, s csupán csak a címadó esszében közelít a kudarc fogalmához: Sütő András emlékirat-naplójegyzet kötetét, a *Heródes napjait* elemzi úgy mint a kudarc megtestesülését. A szerző legelőször hosszasan elmereng és értetlenkedik Sütő nagyon is szokványos és bevett módszerén, mármint hogy hajdani naplójegyzeteit, feljegyzéseit a köteté formáláskor egybeszerkeszti és kiegészíti, így mintegy vitázva korábbi önmagával. Az írói portré személyes vonásainak faggatása következik. Márkus felfogásában Sütő kicsinyes, mert ellenségeit durva hangon támadja, és önkörében mozogva nem mutat kiutat a nemzetiség sérelmeiből mintha lenne valaki, aki új megváltást hozna), s legvégül, mintegy betetézve e gondolatmenetet, a személyiség integritását és autonómiáját kéri számon Sütő Andrástól, mivel az író egy időben szidta a diktátor házaspárt és vállalt póttagságot a Központi Bizottságban. Az eszmefuttatás azt már nem tisztázza, hogy a saját lehetőségeit nem kiteljesítő elégtelenségről van-e itt szó, kudarcról tehát, avagy netán eleve elvesztett csatáról, kilátástalan küzdelemről. Márkus blökkfangosnak gondolt címválasztása így árnyékot vet a kötet egészére, a többi jó elemzésre, és csökkenti az említett esszé értékét, amelynek végső soron van jó oldala is,

mert a romániai magyar irodalom differenciáltabb szemléletéhez nyújt támpontot: a szerző ugyanis demitizálja az ellenállás héroszjai jelenséget, Sütőt, de Kányádi Sándort is. Keményen kimondja, hogy Sütő tetszeleg saját pozíciójában; Kányádi esetében meg egész egyszerűen elolvasta a költő első versesköteteit, amelyekből naiv-álmódú szocialista líra lengedez, s ezt mintegy odadörgöli a költő orra alá, első lépéseire emlékeztetve; 1989-es verseiről azonban alapos, körültekintő, filológiai igényű elemzést közöl, ahol a poétikai teljesítmény motívumait, szerkesztési eljárásokat, világképet rajzol meg. Alkotói portré és fejlődéstrajz, politikai helyzet és esztétikai nézet így áll össze egyetlen folyamattá.

Márkus Béla a továbbiakban azonban nem használja ki relativizáló történeti módszerének lehetőségeit, és a cím sugallta gondolatnál maradva az irodalmi kudarc és siker fogalmát nem körvonalazza; gondolnánk például példányszámokra, irodalmi díjakra, külföldi recepcióra, fordításokra, más művészeti ágakkal és más nemzetiségek irodalmával-kultúrájával történő összevetésre, ami mind hiányzik. Ehelyett azonban a szerző az endogén irodalmi folyamatok alakulását vizsgálja, és végül arra az eredményre jut, hogy az ontológiai megközelítési mód uralja a magyar nemzetiségi irodalmakat. A tudományos megfogalmazás mögött az rejlik, hogy a régióban lezajlott rendszerváltás után lehetőség nyílt az irodalom számára is a korlátok nélkül végzett tényfelmérésre és helyzetmeghatározásra, amivel az írók bőven éltek. Ennek a felismerésnek a jegyében olvashatunk elemzést Köntös-Szabó Zoltánról, Páskándi Gézaról.

A kötet több esztendő munkáit gyűjti egybe az ilyen jellegű kötetek egyenletlenségével. Olvashatunk például olyan 1970-es cikket, amelyben

a szerző a jugoszláv alkotmányosság problematikáján keresztül véli a magyar irodalom fejlődési lehetőségeit felfedezni, ami mai szemmel az utóbbi néhány év tragikus eseményei miatt teljességgel értelmetlenül hat. A kötet darabjai jórészt folyóiratokban már megjelentek, vagy beszéd formában különböző alkalmakkor elhangzottak; a kötet szerkesztés során azonban a tanulmánykötetektől elvárható tudományos igények kívánalmait nem vette figyelembe a szerző, teljességgel hiányzik a filológiai apparátus, a jegyzetanyag, a hivatkozások. Másfelől vannak kéréletlen esszék, mint például a *Szokunk vagy szokunk* című, ahol Köntös-Szabó regényének, a *Féher zászlók Erdély felett*nek csak tartalmi kivonatát olvashatjuk. Máshol meg Márkus bizonyos küszöbökön megáll, és a lényegi mondanivalóig, a ténykimondáson túl a saját állásfoglalásig nem jut el: a transzszilvanizmusvitát több helyen érintve a különböző álláspontokat ismerteti, de jövőbe mutató gondolatokat nem fogalmaz meg, nem idézi fel a német és román álláspontot sem. Az „itt és mást”-vita

kapcsán felsorolja az álláspontokat anélkül, hogy azok lényegi tartalmát kifejtjené és esetleg elemezné, a „menni vagy maradni” polémiában sem olvashatunk jól profilírozott véleményt, pedig ebben az esetben önkéntelenül kínálkozik az összevetés a romániai németekkel, a román emigrációval, másrészt meg érdekes elemzés tárgyát képezheti, hogy miként járultak hozzá a kivándorolt írók, tudósok Erdély és az összmagyar irodalmi gazdagításához.

A kötetben azért jelentkeznek ezek az apró hiányosságok, mert Márkus nagyon alapos ismerettel tárházát nyújtja az érdekesebbnél érdekesebb témáknak, az irodalmi problémáknak, így nem mindig jutott el az alapos elemzésig. Gondolatai, remélhetőleg további irodalomtörténeti monográfiák megszületéséhez adnak majd lökést, további kutatásra serkentenek majd, és az erdélyi irodalomba zajló csatározásokat életben tartják.

Balogh F. András

Szine és fonákja

Kuszálík Péter: Mörfi

Ha elfogadjuk, hogy a publicisztika terminus a latin *publicus* (nyilvános, közérdekű) szóból származik, akkor Kuszálík Péter első könyvét publicisztikai gyűjteménynek kell tekintelnünk. A *Mörfiben* a szerző közérdekű, főként az erdélyi magyarságot érintő problémákról elmélkedik „olvasónapló, morfondír, fabula, groteszk esszé” formájában. A kötetbe foglalt, 1990 és 1995 között íródott szövegek újabb bizonyosságai annak, hogy 1989 után

Kelet-Közép-Európában látványosan népszerűvé vált a közírás műfaja.

Kuszálík Péter írásaival bekapcsolódik az erdélyi régió csaknem fél évszázados *lehet — nem lehet* vitájába. Gondolatai, helyzetértékelései, állásfoglalásai közlésére azonban narrátorokat teremt. Ezen írástechnika használata révén megőrzi a distanciát civil énje és a közírásokban megszólaló elbeszélő között, ily módon lehetősége nyílik elkerülni annak a veszélyét, hogy

felvegye a kelet-európai publicistákat oly jellemző nemzetnevelő (vagy éppen nemzetmentő) magatartást, és az ennek megfelelő affirmatív beszédmódot használja. Kuszálík korszerűtlenségnek tartja és elutasítja a publicista-próféta szerepet („Túl sok energiát pazarolunk fölösleges ügyekre, sok a Társaság, amely nemzetmentő gyógyszereket kavar”, „Én már levettem gondom a világról, ne várjon tőlem senki megváltást”), ám ettől a gesztusától mélységesen meghatódik. Saját bölcsességétől megittasulva hirdeti ellenzékiiségét, másként gondolkodását, azt, hogy képtelen „népben-nemzetben” gondolkodni, egyetlen üdvözítő megoldást találni a kisebbségi sors problémáira: „...ne erőltessük az egyetlen utat, próbálja mindenki megtalálni a maga ösvényét, s haladjon azon ön maga, családja és közössége nagy hasznára és boldogulására”. (*Trakta*)

A narrátorok: Vak Pali, Malvin anyó szerzőjük véleménymondásainak közvetettségét tennék lehetővé, ha ugyan Kuszálík meg tudná állni, hogy ne beszélje túl őket. Még mielőtt megnyilvánulnának, körülményesen, hosszasan bemutatja mindnyájukat. Előre minősíti őket, az olvasóba sulykolja azt, hogy „másképp gondolkodók”, „örök ellenzékiek”. Vak Pali bemutatása úgy hat, mintha ellenzékiiségéért kérne bocsánatot a szerző. Így mentegeti: „furcsa természetű”, „makacs és merev is bizonyos tekintetben”. Akiknek ezek után is fenntartásai vannak Vak Palival szemben, azok számára Kuszálík még hozzátesszi: „Nem személyekről, hanem jelszavakról és (rög)eszmékről mond kritikát.” Zavaróan megszakítja narrátorait, a legváratlanabb helyeken értelmezi gondolataikat. Zolti úrfinak a huszadik századvégről való eszme-futtatása közben a következő érzelmes, moralizáló mondatok bukkannak fel: „Zolti úrfi szívében viseli az emberiség sorsát. Vá-lára venni nem tudja, de (annyit meg-

tehet): néha elmélázik rajta.” Vagy: „Vajszívú ő különben, s ha néha begorombul, mindnyájan tudjuk: nem ellenünk — értünk haragszik.”

A narrátorokon kívül túlbeszéltek, túlmoralizáltak maguk az elmélkedések is. Kuszálík ritkán érzi, mikor kell pontot tenni az írás végére, ha beindul, nem tud leállni. Mintha fabulákat írta: külön megfogalmazza az erkölcsi tanulságot. A *CAKÉSZ születése és halála* című írás kerek paródia volna, ha a végén nem éktelenkednének a következő mondatok: „...leesett a polcra Murphy nagyapám törvénykönyve, s pont ott nyílt ki, ahol ezt írta: ami működik magától, azt fölösleges megszervezni. A CAKÉSZ is úgy járt, mint a Dilis Pisti nagyanyja: holtan született.”

Kuszálíknak finom humor híján csupán közhelyes jópofáskodásra futja. Bizalmaskodni próbál az olvasóval már az előszóban, amely levél formájú, címzettjéről pedig annyi derül ki, hogy nem kedveli a „hótt moderneket” (?!). Olvassuk, hogy a szerző az utókor emlékezetében kíván maradni. Így fogalmazza meg kötete létrejöttének az indítékát: „A mondas szerint három módon állíthatasz magadról emléket: ha gyermeket nemzel, ha diófát ültetsz, vagy ha könyvet írsz... Én nem tudom, hogy ősszel ültetik-e a diófát avagy tavasszal, ezért inkább könyvet írtam.” Az is kiderül, hogy könyvet írni „nem ördögösség”. A Mörfit olvasván azonban könnyen meggyőződhetünk arról, hogy jó könyvet írni mégiscsak „ördögösség”.

Kuszálík sűrűn él közhelyekkel, és ezt folytonos mentegetőzése ellenére sem nézhetjük el neki. A kivándorlás — menni vagy maradni? — kérdésében a következő mondasokat idézi: „a helyzet nem reménytelen, de komoly”, és „minden csak annyira fontos, amekkora fontosságot tulajdonítunk neki”, majd sietve hozzátesszi: „A válasz megközelítésének ilyen módja miatt ne ítéljenek el tisztelt olva-

sóim.” Mivel írásainak rejtett didaktikus szándéka van, a közhelyet a meggyőzés eszközeként értelmezi, „legerősebb érvnek” tartja, felfogása szerint polémia esetén tudni kell alkalmazkodni a közhelyekben gondolkodó partnerhez.

Mindezek ellenére üdvözlendő a Mörfi szűkebb pátriánk sajtójának sérődött, nemzetsírató hangnemétől eltérő józan szemlélete. A szerző az erdélyi magyarok Trianon-traumájának a leleplezésekor a következő javaslatlall áll elő: „...olyasmit gyűjtsünk, amit nem vehetnek el tőlünk — szellemi tőkét. Az ráadásul szépen kamatozik.” (*Vak Pali meglátásai*) Parodizálja a politikum mindenhatóságát képviselő megoldásokat (*A CAKÉSZ születése és halála, Magyar si mai cum*), és párbeszédbe mer kezdeni a múlttal. Az *Olvasónapló* alcímet viselő írások az 1940—1989-es romániai magyar sajtó lajstromozása közben felvetődött gondolatok, „kétévi könyvtári pizmogás” eredményei. A szerző hibákkal és

mulasztásokkal terheltek, valamint politikailag kompromittáltnak tartja az erdélyi magyar értelmiséget. Mivel a múlttal való viszonya egészségesen dialogikus, nem meglepő, hogy például megkérdőjelezi a tekintélynek számító Tamási Áron állítását, miszerint „az erdélyi fiatalságnak csak egy útja lehet, és ezt kell megtalálnia”. „Tamási nem találja fején a szöveget” — állapítja meg Kuszálík. „Ha minden erdélyi magyar követte volna őt az egyetlen úton, akkor ma Erdélyben nem lehetne magyar szót hallani, tekintve, hogy Tamási áttelepült Magyarországra.” (*Trakta*)

Kuszálík Péter könyvét olvasva jólesően vesszük tudomásul azt, hogy az erdélyi magyar kultúra „nem zordon, heroikus várfok”, amelyet állandóan védelmeznünk kellene, hanem „tágas tér” (vö. Esterházy Péter), ahol gondolkodni, dolgozni lehet, és ahol még jól is tudja érezni magát az ember.

György Andrea

Szavak és csendek

William Golding: Kígyónyelv

Hisztérikus nők.

Olykor a legkülönbözőbb dolgokat teszik vagy mondják.

A hisztéria orvosi állapot.

És az istentől, Tőle való megszállottság?

Sokat töprengtem ezen. Egy idő után arra a következtetésre jutottam, hogy az egyetlen ésszerű dolog, amit tehetek, ha rendszeresen mutatok be áldozatot Apollónnak.

Ilyenkor „lendültem működésbe”, hogy Ionidész szavait idézzem.

A toll halk sercegéssel szalad a papíron. „Vakító fény, melegség, mindent betöltő, önmagát érzékelő... mindez semmihez sem hasonlítható... egyszeri és megismételhetetlen szavak, idő, személyiség nélkül... egyfajta póre létezés, amelyet nem előz meg és nem követ semmi.” Sorok, sorok, ezerszámra. Egy nyolcvan éves jósnő visszaemlékezései vagy egy ugyanilyen korú író utolsó, önmagát író regénye, fikció a fikcióról? Két kéz, amint egymást rajzolja? Remény a kezdetekről, a káoszról, a mindenekeelőtt való jelen-

tésről, a kommunikáció sokféleségéről, hermeneutikai alapszituációkról? Történelmi regény és paródia? Egy hanyatló, ellenmondásokkal átszótt társadalom kérdéseire keresett válasz? Mítosz és cinikus profanizmus örökös, sajátos európai egymásmellettsége? Regény az értékek végső, visszafordíthatatlan kiürüléséről? A játék regénye?

Sorok, sorok, sorok. Ezerszámra. Nyelvről, időről, istenekről.

Mindenről. Ha úgy tetszik, a világ-mindenségről. Meg a semmiről, az úrról.

Mindazokról a végső, abszolút dolgokról, amelyekről így talán csak nyolcvanévesen lehet írni. Mindezekhez egy Ariéka és egy Golding tapasztalata kell. Meg erő és alázat.

Goldingnak volt mindkettőből. És megírta élete talán legfőbb művét.

Nem túlzás ez, olvasó: vedd kezbe a könyvet, és lásd meg a csodát. Lásd meg Apollónt, halld meg a Püthia szavát. Ha még élnek. Zörgess be Delphoi ajtaján, menj be a jósbarlangba. A legbelső terem mélyén, ott, hol egykor a jósnő üldögélt a háromlábú szármolyon, lassan húzd szét a függőnyt. Mögötte kétszárnyú ajtóra találsz. Helyezd bele az ezüstlabrúszot az ezüstzárba, és fordítsd el a kulcsot. Az ajtószárnyak meglehetősen könnyen nyílnak. Mögöttük azonban nem találsz mást, mint tömör, áthatolhatatlan sziklafalat.

De vigyázz, az út, amíg odaérsz, rettenetesen nehéz lesz. Úgyszólván minden mondat mögül veszély leselkedik rád, amely minduntalan másfelé ragadna el téged. De te csak menj előre. És vigyázz, ha Apollón hangját hallod, mert az isten kétágú nyelvel szól hozzád, amelyet attól a Delphoi-ban megölt óriáskigyótól örökölt.

Az ember sohasem tudhatja, hányadán áll egy jóslattal.

Egyszer egy férfiú azt a jövődőlést kapta, hogy egy ház bukása lesz a veszte. Iparkodott hát a szabadban ma-

radni, míg egy napon egy sas teknőcöt nem pottyantott a kopasz kobakjára.

Vigyázz tehát, ha mondom. Késélen táncol itt minden...

A zseni sajátos könnyedségének legfőbb ismérve az, hogy többnyire szemtelenül triviális, semmitmondó alapigazságokból indul ki. Golding esetében ez az axióma valahogy így hangzik: a nagy dolgok önmagukban mindig megközelíthetetlenek, a direkt út minden esetben egyet jelent a banalitással. Az igazi lényeg a kertüloutak részleteiben, az eltévelyedések látszólag üres pillanataiban rejlik. Úgy jutunk el a „nagy dolgokhoz”, hogy közben egészen másfelé indulunk el.

De hová indul és hová jut el a *Kígyónyelv*?

Mi az elrejtő és mi az elrejtett ebben a regényben, egyáltalán szét lehet-e a két réteget ilyen mereven választani egymástól? Jogos-e egy ilyen rétegződő, következőképpen hierarchikus struktúrának a keresése? Illik-e szerkezetszerűséget feltételezni egy ennyire hermeneutikai regényben?

Nos, ha nem illik is, de határozotlan érdemes. Megvan rá az okunk. (Itt Ionidész most előrukkolna valami szellemességgel.) A *Kígyónyelv* ugyanis nem hermeneutikai regény. Pontosabban annyira az, hogy gyaníthatóan másvalami. Na, ez most ugye félig-meddig egy paradoxon. De mi szeretjük az effajta dolgokat. Meg a szójátékokat. S persze a paródiákat.

De vegyük sorba!

Nohát.

A csúnyácska lányok sajátos képességekre tesznek szert. Vagy talán nem ez a legjobb szó rá. Nem igazán lehet ezt a helyzetet leírni. A lányok kívánnak valamit: és ha helyesen kívánják, ha a mérleg nyelve akármilyen leheletfinoman is az ő oldalukra billen, akkor megkapják, amire áhítoznak.

Bizonyítani persze nem lehet.

A nők mindig irracionális lények maradnak.

S az istenek? Már ők sem a régiek.

Általában: semmi sem a régi már. Mostanság mintha az isten szavaiból is hiányozna az egyetemesség. (Bár Ariéka szerint a hiba nem az istenben, hanem a kérdésekben van; márpedig kérdezni nem könnyű, mint tudjuk.)

Tehát valami baj van a különböző korokkal. Ez a regény egyik hermeneutikai felismerése. Meg persze baj van a határokkal is, mondjuk racionalitás és irracionáltság határával.

Közhely, hogy ezek a „bajok” mindenütt jelen vannak. És nem újdonság az sem, hogy szerzőnk éppen ezért kiválaszt egy hálásabb korszakot — az i.e. első századi, hanyatló, ellentmondásokkal teli görög társadalom korát —, amely által sokkal nyilvánvalóbban illusztrálja mindazt, amit a hermeneutika állít.

De a *Kígyónyelv* nem illusztráció.

És nem a társadalmak, korszakok regénye.

Golding műve persze ezekről is szól — vagy inkább: úgy tesz, mintha szólna róluk. Valójában a *Kígyónyelv* maximálisan individualista regény, pontosabban csak annyira, amennyire a művészet az (vagyis teljesen). Individualista regény, mégpedig úgy, hogy két komplementáris egyén megformálására koncentrál. Egy- és sokszereplős könyvet könnyű írni: az utóbbiban erősen inflálódik az egy szereplőre eső szerzői felelősség súlya, az előbbiben pedig a túl kevés egyben túl sok is: az egybe mindent bele lehet írni. De a dolgok végső igazságát két, egymástól teljesen különböző énben mintegy kétszer elmondani — ezt csak egy Golding tudja igazán. Adj két szereplőt — és kifordítom helyéből a világot.

Persze nem közvetlenül a két szereplő által, de hát annak idején valószínűleg Arkhimédész sem úgy képzelte el az egészet, hogy minden az emelők és csigák természetétől függ,

nyilván tisztában volt azzal, hogy minden az áttételezetség kérdése. Golding műve sem az a veretes, az egyéni és társadalmi lét nagy problémáit két, eszmékkel és esztétikai-erkölcsi normákkal állig felfegyverzett NAGY LÉLEK által döngető regény, nem, írónk nagyon is jól tudja, hogy az ilyen kitaposott út mindig a legbombasztikusabb is egyben: a közhelyességet csak úgy lehet elkerülni, hogy az ember még olyanabbá válik. Az legalább kifizetődő.

És Golding megteremti parodisztikusnak és burleszknek azt a sajátos egyvelegét, amely nélkül a *Kígyónyelv* valóban nem lenne más, mint egy probléma-teoretizáló egzisztenciaregény. Ez az egyveleg — amelyet humornak vagy komikumnak nevezni túlságosan semmitmondó volna, talán inkább az iróniához áll közelebb, bár az sem fedi el egészen — semmiképpen sem helyzetekben érvényesül, hanem a helyzetek interpretációiban, a nyelv és a fikció síkjában. Mindaz, ami történik a regényben, úgyszólván jelentéktelen: a lényeg a nyelviségben, a megformáltságban — és az ettől való távolságtartásban rejlik.

Am Golding iróniája nagyon is kétélű: egyrészt hagyja magát felfedezni, felfedezni azt, hogy a szöveg, sőt az egyes mondatok szintjén működő irónia állandóan megkérdőjelezi önnön állításait, folyamatosan fenntartja a szöveg és a szerző álláspontja közti distanciát, de sohasem hagyja magát túlértelmezni, túlkomolyítani, mintegy fenntartja magának a játék szimpatikus öncélúságának a jogát. A humort, a játékot elrontja az, ha túl komolyan vesszük, ha csak beszélünk róla, de nem hagyjuk, hogy ő játsszon velünk: ha a regényben állandóan ott rejlik anakronizmusokat, kiszólásokat mind-mind valami fölöttesebb cél eszközeinek látnánk csak. Abban, hogy Ariéka és Ionidész, a kétezer évvel ezelőtt élt jónó és a főpap egészen úgy beszél, mint egy 20. század végi ünnepe

színésznő vagy énekesnő és annak a menedzsere, ahogyan Ionidész átkozottul józan és cinikus tud lenni, ahogy állandóan más szerepekben tetszeleg, el egészen addig, hogy a beszélgetéseikbe keresztény szövegrészletek és ámi szlengek egyaránt beépülnek — egyszerre fedezzük fel a játék önmagában és önmaga túliságában rejlő élvezet.

A játék persze a szöveg különböző szintjein helyezkedik el: egyrészt a szereplők teremtette fikció világában, másrészt pedig a szövegbeli „valóság” szintjén is: Golding egy kicsit felcseréli a nemek hagyományos pozícióit. Részben ez is parodisztikus, de több is annál. Mintha metaforája lenne a regényt át meg átszövő kettőségeknél, elkülönülő szövegeknek, a dichotomikus viszonyok „fellazításának”. A Püthia, a jósnő, aki Delphoi barlangjának a titkát őrzi, nő léte az Apollón által legyőzött sárkány alteregója, ugyanakkor az utolsó művét író szerző női változata is. Ariéka az abszolútumra, a megismerésre törő alkotó férfi — aki azonban egy, önmagát „zavaros fejűnek” tartó, de nagyon is logikusan gondolkodó nő. Ionidész alakja talán még ellentmondásosabb, ő túlságosan is sok álarc mögé bújlik: ha kell, szójátékokat gyártó, vagánykodó guy, máskor a jósdá javításához szponzorokat kereső verbeli üzletember, szabad idejében kém és görög hazafi. Viszont Ariéka mögött ő az a támasz, aki nélkül a kreatív ember légüres térben mozog — ebben lón túlságosan is nővé válik. Egyetlen állandó jellemvonása az, hogy praktikus lény. Az alkotó ember másik fajtája ő, aki van annyira józan és kiábrándult, hogy ne keresse a teljességet, aki, ha szeretne is, nem tud hinni a transzcendencia létezésében, de aki saját prakticismusa révén a hitényt nem úrként, nem tragikumként éli meg. Aki a lét nagy kérdései helyett már inkább a poénokra, a paradoxonokra, a szerep öncélúságára esküszik. Ionidész nem válhatna tragikus hőssé,

mert nem hívja ki maga ellen a mindenséget.

Am a forgatókönyv másképp rendelkezik: a szerep ezúttal kötelező, a darabot végig kell játszani. Ennek a tragikum ellen kellő cinizmussal beoltott hősnek máshogy kell tragikussá válnia: a nagy nihilistáknak is megvan a maguk gyenge pontja. Ionidésznek a görög önérzete az: akit a szerepeiből semmi sem tud kimozdítani, egy római katona örökre megalázzottá tehet.

Gonosz vagy keserű firtor ez? Kiábrándulás a szerepekből, a pózokból?

Ariéka sorsa mindenképpen. Hiába vár Apollón szavára, hiába vállalná a médium szerepét — az isten hallgat. A *Kígyónyelv* ennek a hallgatásnak a regénye.

A hittől a hitetlenség felé való elmozdulásnak van egy olyan pontja, amin túl a folyamat visszafordíthatatlanná válik; az i.e. I. századi görög társadalom már túl van ezen a ponton. A transzcendens átcsúszik a valóság teréből a fikció sávjába. A hit, a nyelv, a szó fikció, és semmi közük a tényekhez.

És ezt az úrt még a női praktikák sem képesek áthidalni. A jósbárlang legfelső terme mögött nincs más, csak az áthatolhatatlan sziklafal.

Az örök alkotói görcs? A teleíratlan fehér lapok sivár rettenete?

És mégis: sorok, sorok, ezerszámra.

Ariéka és Golding sorai utol is érik egymást meg nem is. A regény be is feződik, meg töredékben is marad. Pőre létezés és végső befejezettség.

S a kettő között ott van a tánc. A késélen.

Lábujjhegyen odasettenkedtem a félhomályban az adütonhoz, és megálltam szorosan a függöny előtt, olyan szorosan, hogy a leheletem is meglibbenthette volna. Jeges félelem markolta össze a szívem a gondolatra, hogy e lehelet létre keltheti

a szörnyet, aki vagy ami a függönyről kilépve legyűrhet engem. Apollónra ügyet sem vettem a másik függönyszárnyon, csak a szörnyeteget figyeltem, amely most mocorogni látszott. Hátrálni kezdtem, miközben le nem vettem róla a tekintetemet, majd a szörny elnyugodott, és az én légzésem is lecsillapodott. Tudtam, egyszerű hímzést látok, egy asszony keze munkáját, aki a sárkánykígyót és az istent hímezte, húsból és vérből való asszonyét, talán éppen a Püthiáét. Bizonyára az isten rendelésére készítette el annak képmását, az övét meg a sötéttségét, amellyel farkaszemet nézett.

Legyen. Hagyjuk helyén a függönnyt.

Másnap levelet kaptam Athén város archónjától. Az Apollón szentélyében eltöltött hosszú szolgálatom jutalmául a város szobrot szándékozott állítani a Püthiának a Mars-mező oltárai között. Míg választomat fogalmaztam, felidéztem magam előtt az űrt, és furcsa módon azt éreztem, hogy valami sajátos, megmagyarázhatatlan gyöngédséget rejt magában. Kértem Athént, ne nekem állítsanak szobrot, hanem emeljenek egyszerű oltárt a következő felirattal:

AZ ISMERETLEN ISTENNEK

Hevesei Zoltán István

Múlt és jövő között

Daniel Katz: Német disznókutya

Daniel Katz legfrissebb regénye a finnországi kiadás után négy évvel jelent meg Magyarországon, 1996-ban, Huotari Olga fordításában. „Katz eddigi munkásságának szintézise” — írja a hátlap-kritika szerzője, és a magyar közönség által jól ismert korábbi regényt, az *Amikor nagyapám átsíelt Finnországba* címűt nevezi meg összehasonlítási alapként. Ilyen értelemben (mint összegzés, szintézis) Katz munkája a sorozatcím (Múlt és Jövő könyvek) sajátos illusztrációja: a jelen szempontja a domináns, múltat átértékelő és jövőre reflektáló. Múlt és jövő beleolvad ebbe a katalizátorként működő „közöttbe”, alárendelődik a jelennek. Erre utal a regény felütése, a héber nyelvű mondat is (a sorozat könyvei zsidó tematikára specializálódtak, ahogyan az azonos című folyóirat a zsidó kulturális kérdésekre): „Ma nis-

tana halaila haze mikol haleilot?” — „Miben különbözik ez a nap az összes többitől?” Az idődimenzióra utaló, a narrátort identifikáló kérdés megválaszolatlan marad — hacsak a regény egészét nem tekintjük (már a kérdés narrációjában elfoglalt pozíciójára való tekintettel) egyfajta válasznak. Változatai feltűnnek a szöveg különböző pontjain, többé-kevésbé megváltozott értékkel, a narrátor és az olvasó válaszérettségét mérve, ez utóbbi ötletes módon bevonva a szöveg(ek) létrehozásába. Ez a fajta önidézés, a motívikus ismétlődések ritmikus fázisokat hoznak létre a szövegben a kitégítőt jelenkonceptió adekvát formai megjelenítéseként. Ehhez a jelenhez viszonyítva a múlt csupán előképek, vészjósló vagy szerencsés jelek láncolata. Így válik a kezdőkép a regény központi tematikájának (tűdórak, en-

nek pszichikai és fiziológiai szempontú lefolyása, komplikációk morális síkon) metaforájává. Az egykori zsidó húsvéti vacsora felelevenítésének a képe egy lehetséges választ kínál az előbb idézett kérdésre: „Minden más este kovászos és kovásztalan ételt eszünk, ma este csak kovásztalant.”

„Emocionális memóriám van” — bocsátja előre már az első oldalak egyikén a narrátor. Ez a vallomás kitűnő szolgálatot tesz az olvasónak, egyfajta kulcs a váratlan asszociáció- és dimenzióváltások motivációinak értelmezésében. Így nem ér váratlanul az előbbi tényszerű megállapítást kiegészítő furcsa kép sem: „...ma este belülről esznek meg téged, heverve vagy egyenesen ülve, vagy akárhogyan, vagy ha nem ma esznek meg, egy másik estén, talán harminc-negyven év múlva, amikor a legkevésbé számítász rá, te, aki erre az estére vártál, és féltél tőle.”

A jövő pedig? A jelenbeli állapotok beteges mutációit ígéri. Múlt és jövő: viszonyítási pontok, a köztük levő feszítvolság, a jelen pedig elegendő ahhoz, hogy a holocaustot mesévé szelídítse: „A halottak száma örült túlzás. Badarság, hogy hatmillió. Hatmillió? Legfeljebb három. Félmillió. Százezer. Először, másodszer... ötezer, öregek és betegek... Eutanázia volt... Harmadszor.”

A regényben azonosítható idő-konceptió (egyeduralkodó jelen) hasonló ahhoz, amelyet Greimas ismertet a „jó és rossz” mítoszának kapcsán. Eszerint a múlt pozitív (a regényben ezt igazolják a gyermekkort, az apa bűvésztelenségét, a nagyapát, a rokonokat felidéző részek), a jövő negatív (a főszereplő-narrátort a teljes leépülés, a magány, az elfeledettség kényszerképzeete nyomasztja), a jelen pedig — múlt és jelen között — komplex: az apa és a feleség emléke, az ítéletként fölfogott betegség, az elvégzendő feladatok, átértékelendő tények, kiegyenlítésre váró számlák terhe, a „legalább egyvalaminek végé-

re akartam járni” elhatározása teszi bonyolulttá. Mindezt az új időszámítás foglalja keretbe, amelynek első napját az orvosi bejelentés jelzi.

Szembetűnő forma és tartalom analógiája Katz regényében: a már említett időkonceptió formai megfelelői az olyan eljárások, mint az „in medias res” kezdés, idegen szövegek beiktatása, emlékfolyamat asszociatív-emotív váltakozása átvezető motívumok segítségével, idegen nyelvű szavak, szövegrészek „dialógusa” a regénybeli szövegekkel, a szövegek változatos szedésmódja.

(Az idődimenzió-játék és formai szervezői) Az intertextualitás és annak változatai hangsúlyos szerephez jutnak a regényben. Habár az olyan formai jegyek, mint a jelzett idézetek, az idő-síkok váltakoztatása, a naplórészletekhez fűzött kommentárok metatextuális jellege napjaink prózáját idézi, narrációközpontúsága, a szubjektum hivalkodó jelenléte, cinizmusát ellensúlyozó pátosza a vallomásos, egyes szám első személyű regény hagyományos műfajához kapcsolja a művet.

A szubjektum pozíciója különösen hangsúlyos az apa naplójára reflektáló, nosztalgizáló részekben. A naplóforma (a szedés által is elkülönül a szövegben), mint előszeretettel használt műfaj-idézet, a múlt idősíkjának, az „emocionális memóriám van” vallo-más tartalmi vonatkozásainak formai analogonja. A múlt csupán elő-jelen — tükrözik a naplóhoz fűzött kommentárok: az apa történetének ilyen aktualizálása is csupán egy eljárása a komplex jelen dominanciájának érzékeltetésében. Múlt és jelen teljes kiegyenlítődése az utolsó (VII.) fejezetben valósul meg: Mauri, a fiú (a regény elbeszélője) Németországba érkezve az apja ott abbahagyott naplóját folytatja. A tartalmi egyszólamúsodás formai megfelelőjévé az immár egyeduralkodó naplóforma (és a neki a neki megfelelő kurzív szedési mód) válik.

Végül az idősík-játék fontos formai szervezői a motivikus ismétlődések. Az önidézés e formáját biztosító képek közhelyszerűek. Talán a legszembetűnőbb ilyen szempontból az orvos bejelentését követő epizód híd-motívuma. Jelentése nyilvánvaló: váltság, fordulópont, átmenet. Maga a művészi eljárás Homérosz óta ismert: a figyelmet egy jól meghatározott motívumra összpontosítja, amely majd a következő, más idősíkot képviselő mozzanat kezdőképévé válik.

A regény legkomplexebb ilyen jellegű motívuma a német disznókutya. Amennyiben a címet a jól ismert „német juhász”, „dán dog”, „ír terrier”, „erdélyi kopó” stb. analógiájára gyártott szószerkezetnek tekintjük, a szó elsődleges jelentése egy bizonyos fajta kutya (disznóhoz hasonló, lásd egyik németországi jelenet). A *Schweinhund* kifejezés tartalmi-formai összefüggéseket megvilágító konnotációját az úgynevezett „ellentípus-elmélet” közvetíti a regény metanyelvi jellegű kulcsjelenetében.

(Típus — *ellentípus*) A narrátor ebben a fejezetben az önjellemzés, illetve identifikáció sajátos módját választja. A borbélyszalonban ülve önmagára ismer Jaensch náci pszichológus *Az ellentípus* című munkáját olvasva. Egyfajta tükörbe nézés ez — érdekes módon az enteriőr és a helyzet ezen önreflexió metaforájaként funkcionál. Ezáltal a narrátor vallomásaiból kiszűrhető, a forma szintjén is megjelenő személyiségjegyek (emocionális memória, intuitivitás, hajlam a furcsa asszociációkra) erősebb kontúrt kapnak: „...az *ellentípus* pszichológiai

eszközei — írja Jaensch — teljesen összezavarodtak, amiből pedig az időről és a térről alkotott fogalmainak eltorzulása következik. Világképe és képzeletvilága a valóság döbbenetes megvetéséről tanúskodik. [...] Az *ellentípus* könnyen felismerhető furcsa asszociációiról is [...]. Az *ellentípus* gyűlöli a világos, egyértelmű válaszokat. Kérdésekre gyakran válaszol ellenkérdéssel. Ha javasolnak neki valamit, ellenjavaslatot tesz.” E szövegrész kulcsjellege nyilvánvaló, a narráció formát és tartalmát értelmező memóriaszintézise.

A típus—ellentípus modell (ahol az ellentípus a náciizmus ideáljának fonákját képviseli, a tiszta náci típus ellentétét, a gyengeséget, míg a náci az erőt) ilyen megvilágításban a címbe szószerkezet egy lehetséges értelmezését adja, a következőképpen: *német* — típus, *disznókutya* — ellentípus. Annál is inkább, mert a *Schweinhund* kifejezés (egyébként közönséges szítokszó német nyelvterületen) a koncentrációs táborok rámpáin felhangzó ordítást is asszociálhatja az olvasói tudatban.

Katz a fenti ellentétet erős—gyenge szembenállással tágitja, és időszerepét példákkal szemlélteti regényében. Auschwitz óta nincs mítosz — vallják a posztmodernek. A finn író ez ellen próbál hol cinikus, hol patetikus hangon érveket felhozni — így a regényéből levonható egyik alapvető következtetés: a mindenkori komplex jelent a jó—rossz mítosz, ezen belül a típus—ellentípus egyszerű modellje határozza és szervezi meg.

Király Hajnal

Az újraértett hagyomány

Az Alföld Stúdió antológiája

A hagyomány sohasem létezik önmagában, csakis megélésben, értésben, sőt újraértésben működhet.

Az Alföld Stúdió hatodik antológiája olyan tanulmányokat, esszéket tartalmaz, melyeknek nem az önmagában való (újra)értés a céljuk, hanem ennél több: értékelhelyezés és -megőrzés. Az értékekkel való szembesülés közege az újraértés, amely nem korlátozódik egyetlen területre, a tanulmányok tematikailag széles körben mozognak. Ez a kaleidoszkopikus jelleg, hogy egymás mellé kerül Kosztolányi és Babits, Pilinszky és Faulkner, Mészöly Miklós és Kemény István, 19. századi szövegek és Wolfgang Iser-kommentárok, csak kiemeli az írásokban rejlő magatartásbeli azonosságot. Hiányzik ezekből az írásokból a leleplezés gőgje, viszont jelen van a „theória alázata”. Az a termékeny alázat, melyet Schein Gábor, a kötet egyik szerzője így határoz meg:

„Így értelmezésünk abszolutizálása helyett más értelmezésekhez viszonyítva kiderülhet, hogy kérdéseink milyen hajlásszögben hívják elő a versek lehetséges értelmeit, mert sosem önmagukban vizsgáljuk a dolgokat, hanem mindig úgy, ahogyan kérdéseink és módszerünk látni engedi őket. A legtöbb, amit tehetünk, hogy e hajlásszöget tágitani igyekszünk”. (Debrecen, 1996.) — Vallasek Júlia

Mircea Iorgulescu

Marea Trăncăneală (A nagy locsogás)

Caragialéről csak jól vagy rosszul lehet írni, unalmasan nem. Írásainak ördögi hatalma van, a gyenge kritikákat, értelmezéseket magukba szippantják, önmaguk paródiájává alakítják, s az olvasó paródiaként szórakozza végig őket. De mint a szóban forgó esszé, a jó értelmezések sem vonhatják ki magukat a „Caragiale-effektus” alól, hiszen ha akadémiai igénnyel íródna is, a Caragiale-nyelv vonzásába kerülve az esszé maga is „szórakoztató irodalom” válik a szó nemes értelmében. Indirekt módon Iorgulescu könyve éppen ezt a nyelvi hatást elemzi, hiszen a nyelv, a beszéd válik esszéjének központi problémájává. Hogy igazán oda tudjon figyelni a Caragiale-örökség szavára, az író igyekszik lehámozni róla mindazt a másodlagos értelmezésréteget, amely az évek során ráakódott.

„Hogy ezt az esszét megírjam, megpróbáltam elfelejteni mindent, amit Caragialéről tudtam, tanultam vagy olvastam” — írja a szerző.

Ilyen látószögéből bontakozik ki a könyv lapjain egy olyan Caragiale-világ, melynek valódi léte a beszéd által, a beszédben valósul meg. Alakjait a beszélgetés állapota jellemzi, függetlenül attól, hogy van mondanivalójuk vagy nincs. Ez a beszéd nem kommunikáció, hanem egzisztencia és világformáló erő. Egzisztencia a szereplők számára, akik az állandó „beszédben-való-lét” által léteznek. Világformáló erő, hiszen a Caragiale-írások körzeti rendőrőrs és karneváli mulatság pólusai között ingadozó világa a beszédből születik, a beszéddel együtt semmüstül meg és alakul újra.

„Ebben a világban semmi sem ér fel a beszélgetéssel, bár egyetlen beszélgetés sem ér egy lyukas garast sem.” (Editura Fundației Culturale Române. București, 1994) — Vallasek Júlia

I.L. Caragiale: *Despre lume, artă și neamul românesc* (Világról, művészetről és a román népről)

Társágunkben a kiadói sorozatok már hagyománnyá váltak. A Humanitas Antológiák műalkotás és közönség közötti közvetítés jegyében fogantak. Nem leegyszerűsítést vagy népszerűsítést értve ezen, hanem meghívást (de nem felhívást) a közös gondolkodásra.

Jelen kötet esetében a stratégia is rendhagyó. Dan C. Mihăilescunak, a kötet szerkesztőjének a véleményét parafrázálva: a műben megjelenő valóság mindig feltételezett marad, az író közvetlenül csak vallomásaiban nyilatkozik meg, legyenek azok nyilvánosak vagy személyesek (értsd: publicisztika és levelezés).

Lényegében a Caragiale-életmű e két területéről nyújt szemelvényeket az antológia. Az első részben életről, világról és művészetről vall Caragiale, a második rész pedig a román népről és a politikáról elmélkedő írásainak egy részét tartalmazza.

Mihăilescu kihangsúlyozza: nem filológusi dilettantizmusból közöl a „nagy író” levelezéséből és publicisztikájából. Nem az író ismeretlen arcára vagy személyiségének árnyoldalaira akar rávilágítani, hiszen az ő esetében nem beszélhetünk „többarcú” íróról. Caragiale „démoni intelligenciája” mindig hí önmagához, és ez a legnagyobb garancia az olvasó számára. (Humanitas. Buc., 1994) — Nyíri Emese

Ion Luca Caragiale: *Momente* (Pillanatok)

A jó könyvek számára kifejezetten hátrányt jelent, hogy az iskolai tanításban, először „kötelező háziolvasmányként” kerülnek a kezünkbe. Így többnyire az a sorsuk, hogy az iskola végeztével porosodhatnak a polcon, kevesen és keveset olvassák őket.

Pedig érdemes volna immár előítéletektől mentesen újraolvasni őket, nemcsak az újraolvasással együttjáró másként értés kedvéért, sokszor egyszerűen az olvasással járó szórakozásért.

Caragiale újraolvasását nemcsak a fentiek indokolják, hanem elsősorban aktuális volta. Hogy mennyire a mi világunk rajza a Caragiale-írások világa, az különösen a rövid műfaj esetében válik szembetűnővé. Egyik-másik alak vagy helyzet szinte riporter pontossággal idézi azt a társadalmi valóságot, melyet a könyvet becsukva is tapasztalunk.

Így a Caragiale-kötet olvasása újrafelfedezés és szórakoztatás mellett a ráismerés élményét is nyújtja az olvasónak. (Editura Fundației Culturale Române. Buc., 1994.) — Vallasek Júlia

Mikszáth még emberben gondolkozott

A 150 éve (1847. január 16-án) született író utókorával szembesíti Spiró György a Mikszáth-év méltó bevezetésének tekinthető eszme-futtatásban. Személyes tapasztalatát felidézve, az *Új Zrínyiász*ból indul ki; a mű újraolvasása és saját drámaírói kísérlete mondatja vele, hogy „az egész XX. században nem akadt magyar író, akinek ekkora ötlete támadt volna”, mint Mikszáthnak Zrínyi feltámasztásával és összetalálkoztatásával az akkori politikai-parlamentari élet nagyságaival. De egyebekben is Mikszáthnak ítéli Spiró a pálmát, szemben az utódokkal. „Eltűnődtem, mitől nem tudunk mi jól megformált, kerek történeteket írni — mint a *Szent Péter esernyője*, például —, mitől nem tudjuk a hőseinket annyira felnöveszteni, mint ő tette a *Beszterce ostromában*, miért nem ismerjük annyira mélyen az országot, mint ő a *Két választás Magyarországon* vagy a *Különös házasság* tanúsága szerint; miért nem tudunk olyan őszintén együttérző portrékat írni, mint ő a *Tót atyafiakban*. Nálunk valahogy minden ideológiává fehérül és satnyul, nála meg minden humoros meg életes.” Hasonlóan kiemelkedőnek tudja a *Jókai Mór élete és korát* is: „Nem volt, azóta sem akadt magyar író, aki legnagyobb elődjét ilyen szeretettel és megértéssel egy jelentős műve főhősévé tette volna. És megírta az egyik legnagyobb európai mesét, *A fekete várost*. Kiábrándultan, keserűen, lemondóan, már a halálra készülve. Antropológiai mű, nemcsak magyar, nemcsak úgynevezett kelet-közép-európai.”

Spiró szembenéz az „anekdotikus irodalmat” illető vádakkal, azzal a hiedelemmel, hogy ennek az írásmódnak már „vége van”. Pedig „az emberek, ha összejönnek, ma is mulatságos, tömör történetkéket mesélnek egymásnak, jellemző és megjegyzendő, könnyen továbbadható történetkéket a korról, az emberről, az országról, a világról. Csak hát ezek a történetkék ma nem kerülnek bele az irodalomba. Voltaképpen örület. A szóbeliség ma művészebb, mint amit leírunk. Az irodalom mintha lemondott volna mindazon pompás eszközeiről, amelyek évezredek át éltették. Lemondott a meséről, a jellemről, a leírásról, lemondott az érzékiségről, le a csattanóról — csak az úgynevezett nyelvet tartotta meg. De miféle nyelv az? Kifigurázó, parodizáló, valami külsőhöz képest létező nyelv, amely meghal, mihelyt a rendszer, az állam, az ideológia, amellyel szemben állt, letűnik. És le szoktak tűnni mindezek. Semmi sem tart örökké, csak a jól megformált, klasszikusan egyszerű és az emberi alapérzelmekre építő mese. Amilyeneket Mikszáth írt egész életében.”

Ünnepi és hétköznapi összegezésként idézhető ebből a tömör, lényeglátó Mikszáth-méltatásból ez a mondat: „Ő még emberben gondolkozott — és embert is ábrázolt.” (*Népszabadság*, 1997. 13.) K.L.

Mikszáth Kálmánnak
 (aki találtok is vele,
 kérem, adja át neki)

Zuda, 1937. VI. 16.

Kedves Mikszáth úr,

Károly Lajos birtokjában kezesem
 fel őt jóraimul. Néhány évvel
 ezelőtt, egy kötetelmű dramaturgia
 írása közben kezesembe adott a Szá-
 zadok 1873-ig évfolyama, benne
 Walther Imrénél az a be-
 számolója, amelyet mint utóbb
 megtudtam, Ön is elolvasott, és
 amelyet Ön is fel adott dolgoz-
 ni egy regényben, mint most, egy-
 nem hírlencven évvel kezesem, én.

Ön ezt a regényt - amely károlyi
 Sándor életének egy ifjúkori epizód-
 járól szól volt, már nem ishatta
 meg; én meg nem kezdtem el az
 írását. Most nem is azét fordur-
 tott Önhez, hogy elvették, jóvá-
 hagyását, netán jegyzőjét kérem
 a hivatalból, hiszen ez egyrészt
 bardság volna, másrészt meg nagyon
 győződéssel róla, hogy minden fűtő-
 net él: a nagy tölgy életét
 annak reményében, hogy általában
 az elbeszélés mint élet és
 forma, az a forma, amit majd
 én adok ennek a fűtőfűnek.

Sikerül), nyilván egészen máj lejt, ⁻³⁻
 mint arról Ön adott volna - ha
 egyáltalán öffe lehet igazolítani
 egy múltbeli meg nem valósult
 tervet egy jövőbeli, még meg
 nem valósult tervvel.

Nem, én győztes időértelmezést
 szeretném küldeni, és ötleten tudatos.
 Önmel, hogy az Ön elbeszélői jel-
 leme nemcsak a megjelenésére
 sokkal, hanem - talán - az
 eleven történetmunkájában is.

Izad híve és tisztelője:

Andras Székely

E számunk szerzői

- Balogh F. András (1967) — irodalomtörténész, adjunktus, ELTE Budapest
Bálint Tibor (1932) — író, Kolozsvár
Egyed Emese (1957) — költő, irodalomtörténész, adjunktus, BBTE Kolozsvár
Fábián László (1940) — író, szerkesztő, Szombathely
Gazda József (1936) — tanár, műkritikus, Kovászna
Gergely Tamás — író, Stockholm
Győri L. János — történész, Debrecen
György Andrea (1971) — egyetemi hallgató, Kolozsvár
Hevesi Zoltán István (1976) — egyetemi hallgató, Kolozsvár
Király Hajnal (1975) — egyetemi hallgató, Kolozsvár
Láng Zsolt (1958) — író, szerkesztő, Marosvásárhely
Lászlóffy Aladár (1937) — költő, szerkesztő, Kolozsvár
Lászlóffy Csaba (1939) — költő, szerkesztő, Kolozsvár
Lengyel László (1950) — közgazdász, politológus, Budapest
Markó Béla (1951) — író, szerkesztő, politikus, Marosvásárhely
Máté Zsuzsanna — egyetemi hallgató, Kolozsvár
Papp Sándor Zsigmond (1968) — egyetemi hallgató, Kolozsvár
Pomogáts Béla (1934) — irodalomtörténész, Budapest
Poszler György (1931) — irodalomtörténész, egyetemi tanár, Budapest
Püski Sándor (1911) — könyvkiadó, Budapest
Szilágyi Mihály (1971) — doktorandus, Budapest
Végh Balázs (1953) — tanár, Nagykároly

CARNIVAL-COUNTY

<p>KÁLMÁN MIKSZÁTH, A HUNGARIAN GENTLEMAN</p>	<p>BÁLINT TIBOR LÁSZLÓFFY CSABA LÁNG ZSOLT PAPP SÁNDOR ZSIGMOND SZABÓ GÉZA</p>	<p>KÁLMÁN MIKSZÁTH UN GENTILOM UNGUR</p>
<p>POEMS</p>	<p>LÁSZLÓFFY ALADÁR EGYED EMESE</p>	<p>POEZII</p>
<p>CARNIVAL-COUNTY OR PHANTOM-ISLAND</p>	<p>POSZLER GYÖRGY</p>	<p>JUDET DE CARNEVAL SAU INSULĂ DE FANTOME</p>
<p>ACCOUNTS OF A MARRIAGE</p>	<p>FÁBIÁN LÁSZLÓ</p>	<p>DESPRE O CĂSĂTORIE CIUDATĂ</p>
<p>MONODRAMA</p>	<p>GERGELY TAMÁS</p>	<p>MONODRAMĂ</p>
<p>CRITICAL RATIONALISM AND OPEN SOCIETY</p>	<p>SZILÁGYI MIHÁLY</p>	<p>RAȚIONALISM CRITIC ȘI SOCIETATEA DESCHISĂ</p>
<p>LETTER FROM EAST-EUROPE</p>	<p>LENGYEL LÁSZLÓ</p>	<p>SCRISOARE DIN EUROPA RĂSĂRITEANĂ</p>
<p>LITERARY LIFE IN THE COLLEGE OF DEBRECEN</p>	<p>GYÓRI L. JÁNOS</p>	<p>VIATĂ LITERARĂ ÎN COLEGIUL DIN DEBRETIN</p>
<p>HUNGARY — 2000</p>	<p>KÁNTOR LAJOS LÁSZLÓFFY ALADÁR MARKÓ BÉLA</p>	<p>UNGARIA — 2000</p>

JUDET DE CARNAVAL '97

Ára: 1950 lej